

**КРЕМЕНЕЦЬКА ОБЛАСНА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА
АКАДЕМІЯ ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ISSN 2411–2607

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Збірник наукових праць

Випуск 20

Кременець – 2023

Актуальні проблеми гуманітарної освіти : збірник наукових праць. Випуск 20. / за заг. ред. А. М. Ломаковича, М. С. Курача. Кременець : ВЦ КОГПА ім. Тараса Шевченка, 2023. 122 с.

Збірник зареєстровано Міністерством юстиції України, свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія КВ №13911–2884Р від 11.04.2008 р.

Збірнику надано Міжнародний стандартний номер періодичного видання ISSN 2411-2607.

РЕДАКЦІЙНА КОЛГІЯ:

БЕНЕРА Валентина Єфремівна – професор, доктор педагогічних наук
БЕЗНОСЮК Олександр Олексійович – професор, кандидат педагогічних наук
ВАСИЛЮК Василь Миколайович – професор, доктор медичних наук
ДЕМ'ЯНЧУК Олександр Никанорович – професор, доктор педагогічних наук
ДОВГАНЬ Олена Михайлівна – професор, кандидат біологічних наук
ІЛЬЄНКО Микола Микитович – професор, доктор біологічних наук
КУРАЧ Микола Станіславович – професор, доктор педагогічних наук
ЛОМАКОВИЧ Афанасій Миколайович – професор, заслужений працівник народної освіти України
ОНИЩУК Ірина Анатоліївна – доцент, доктор педагогічних наук
ПАШЕЧКО Михайло Іванович – професор, доктор технічних наук
СКАКАЛЬСЬКА Ірина Богданівна – професор, доктор історичних наук
СТРОНСЬКИЙ Генріх Йосипович – професор, доктор історичних наук

У збірнику розглядаються теоретико-методологічні засади становлення та розвитку освіти, особистісно орієнтованого підходу в системі безперервної освіти, особистісно орієнтоване навчання в умовах реалізації нових освітніх програм, особистісно професійна позиція педагога в новій парадигмі виховання тощо.

Для вчителів, викладачів, наукових працівників і студентів.

Рекомендовано до друку Вченою радою Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка (протокол № 9 від 30.05.2023 р.)

Сайт навчального закладу: www.kogpa.edu.ua/uk

Веб-сторінка видання розміщена в розділі «Видавнича діяльність».

ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИСКУРС КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА МИСТЕЦТВА

УДК 821.161.2 09(092)

к. філол. н., доцент **Олег Васишин**

МИКОЛА ГОГОЛЬ В РЕЦЕПЦІЇ УЛАСА САМЧУКА

У статті вперше зроблено спробу висвітлити мало вивчене на сьогодні питання рецепції М. Гоголя у творчій спадщині видатного українського письменника У. Самчука.

Класика Миколи Гоголя залишила помітний слід у творчому й духовному розвитку письменника та знайшла свій інтертекстуальний вияв у його творах.

Ключові слова: інтертекстуальність, дискурс, текст, мемуарна творчість.

The article attempts to highlight the little-studied issue of M. Hohol's reception in the creative heritage of the prominent Ukrainian writer U. Samchuk.

Mykola Hohol's classics left a significant mark on the writer's creative and spiritual development and found its intertextual manifestation in his works.

Key words: intertextuality, discourse, text, memoirs.

Постановка та актуальність проблеми. У. Самчук – видатна постать в полікультурному просторі. Він належить до тих визначних представників світової літератури, твори яких ще довго залишатимуться знаковою подією політичного, культурного та мистецького життя.

Аналіз останніх досліджень. Про літературно-критичну діяльність письменника найґрунтовніше написав професор Мойсей Гон, зусиллями якого вперше в Україні видано збірник літературно-критичних статей, доповідей, інтерв'ю Уласа Самчука, що дає можливість пізнати ще одну яскраву грань його різнобічного таланту [13]. Деякі аспекти рецепції Уласом Самчуком творів світової літератури розглядає проф. І. Руснак у своїй монографії "Історіософія Уласа Самчука"

"Серед українських дослідників – як зазначає З. Боровець, – так і не сформовано єдиної думки про цю неординарну особистість (йдеться про М. Гоголя – О. В.) Юрій Липа назвав Гоголя зрадником, який пішов служити ворогу. Улас Самчук та низка інших літераторів також картали письменника за це служіння чужій ідеї. Натомість на українських мотивах творчості Гоголя наголошували Пантелеймон Куліш, Тарас Шевченко, Микола Костомаров, Михайло Драгоманов, Сергій Єфремов, Євген Сверстюк та багато інших. У своїх ґрунтовних роздумах Євген Маланюк показав, що залишаючись українцем Гоголь став духовним "батьком малоросійства" як суспільного явища: "усе духовне багатство української душі він скалічує і в скаліченім вигляді просовує його в закуток заскорузло-темної московської душі. Гоголь – перший "свідомий малорос" і, можна сказати, батько малоросизму". Сьогодні саме оця національна неповноцінність багатьох наших співвітчизників є однією з ключових причин постійних невдач новітньої Української Держави і зокрема втрати частини Донбасу та Криму. Проте Маланюк також наголошує на руйнівній силі творчості Гоголя для самої ж ідеї "самодержавія, православія і народності", або сучасною мовою "русского міра" [15].

Мета статті – простежити рецепцію Миколи Гоголя у творах Уласа Самчука, з'ясувавши вплив на його художню свідомість духовного потенціалу славетного М. Гоголя.

Виклад основного матеріалу. У. Самчук не створив об'ємних праць з історико-літературних проблем, але його статті, виступи, доповіді, рецензії, інтерв'ю, есе, листи уможливають повніше й глибше осмислити постаті не тільки відомих українських письменників (як в діаспорі, так і на материковій Україні), а й всесвітньо відомих майстрів художнього слова.

У жодній із статей із доробку У. Самчука нам не вдалося знайти бодай якогось натяку на те, за яких обставин відбулось перше знайомство з творчістю Миколи Гоголя. Можливо, Гоголь входив у Самчукове життя з того часу, як він навчився читати. Ймовірно, що „Майська ніч” і „Страшна помста” супроводжували його з самого дитинства так само, як „Катерина” Шевченка і геніальний його переспів безсмертного „Слова о полку Ігоревім” – „Плач Ярославни”.

Спробуємо вияснити ті форми інтертекстуальності, які використовує У. Самчук для „самоокреслення в контексті літературної традиції та збагачення семантики тексту” [1]. Усіх їх можна вважати похідними від цитати, що є відлунням чи віддзеркаленням у мовленні „чужого слова”. Знаменита цитата Гоголя відлунює у газетній статті „Волині” незвичайним пафосом і афористичністю: „... Дермань! Знаєте Ви, що таке Дермань? Ні, сказав би Гоголь. Ви не знаєте, що таке Дермань. Це дуже простора і дуже барвиста казка. Вже здалека розгортається вона цілими милями вправо і вліво. Вже здалека виринають у зелені, то знову десь зникають золоті хрести її церков. Вже здалека цілими натовпами пруться зо всіх сторін краєвиди, і горе Вам, чоловіче, коли Ви не митець, не поет, або принаймні, звичайний фотоаматор, з будь-яким „Кодаком” начерезпліч... Все то кидається на всіх, ніби згряя звірів. І хоч-не-хоч, – Ви здаєтесь. Зупиняєтесь, знімаєте капелюха й старанно вітаєте цю царицю волинських сіл.” („Волинь”, 1942 – 4 червня). Тож не випадково рівненський дослідник А. Жив'юк на початку своєї статті „Дерманські обереги Уласа Самчука” подає ці „захоплені слова” (Уласа Самчука. – О. В.), навіяні відвідинами Дерманя” [2].

Уласа Самчука можна без перебільшень назвати одним із найчитабельніших письменників. Роль книги у його інтелектуальному зростанні важко переоцінити: не дарма він писав, що „єдине, що багатьох з нас рятувало, - це книга, переважно чужомовна, переважно західноєвропейського походження. Між поетами, правда, були в моді і такі автори, як Блок, Єсенін, Гумільов, але прозаїки, а між ними і я грішний, оберталися переважно в орбіті Заходу і Скандинавії. За винятком Гоголя, Достоевського і Толстого, які також належали до моїх фаворитів, уся решта моєї лектури - це Бальзак, Гамсун, Голсворсі, Роллан, Сінклер, Томас Манн, Герман Гессе, чудові скандинавці, як Олаф Дун, Гунар Гунарсон, Гудмундур Комбат”.

Уже той факт, що першим у переліку згаданих російських класиків автор називає Гоголя, засвідчує його особливу прихильність до його спадщини. У розділі „Четверта границя”, розповідаючи про автентичного отамана Тараса Боровця, проводить ремінісцентний зв'язок з відомим гоголівським персонажем: „... Явище, як казали класики, гідне богів, бо ж той гнучкий з ясними ліричними очима нестерівського херувима отрок скорше надавався на послідовника сартрівського екзистенціалізму (що за карколомне слово?), ніж на товстнячого, як його малюють, славного полковника і рубаку Запорізької Січі Тараса Бульби, з його довжелезними вусами, довжелезною матнею і не менш довжелезною люлькою” [4].

У спогадах „На коні вороному” (розділ „Остання границя”) У. Самчук, оповідаючи про наближення поїзда до Полтави, використовує алюзію (натяк) на загальновідомі літературні факти: „Бо це ж справді зачароване коло землі української, прототип її природи, зразок для географій, граматик, енциклопедій, типажу. З квінтесенцією відчущань, що його один полтавець Гоголь, якого росіяни прозвали Гоголем, розніс по всій імперії під виглядом „малоросійщини” і створив невмирущі поняття, як Миргород, Сорочинці, Диканька з великою галерією типажу в стилі Рудого Панька з його вечорницями, на яких чорти, відьми, дяки, цигани, парубки

і дівчата створили особливу планету особливого світоуявлення... З пишнотою ситої природи, барвистого побуту, чаруючого піддсоння" [5].

Мала батьківщина Гоголя відстежується автором скрупульозно. Проїжджаючи околицями Миргорода, він самого міста так і не побачив. Тому й на пам'ять йому приходять знамениті гоголівські слова (явна цитата – О. В.): „Чудовий город Миргород! Яких тільки нема там побудов! І під солом'яною, і під очеретяною, і навіть під дерев'яною покрівлею, – хвалився колись Микола Гоголь, розповідаючи про своїх чудових миргородчан Івана Івановича Перерепинка та Івана Никифоровича Довгочхуна. Як то вони, було, посварилися за гусака і ціле своє життя судились" [6].

У незавершеному романі У. Самчука „Дермань" за рахунок інтертекстуальної функції діалог героїв про малоросійщину збагачує семантику тексту відлунням інших текстів:

– А я все таки Гоголя люблю, — проговорила пані матка...

– І я люблю Гоголя, — проговорив трохи зміненим, гнучким тоном Нарутович...

– І я люблю Гоголя, — повторив він ще раз.

– Але, розумієте мене, у Гоголя є своєрідний тон. У всьому. У манері слова, у настрою, у малюнку простору. І навіть часу. І це діє. Це чується. Тільки інколи ця атмосфера видається... Ну, як би вам сказати: немає у тому великого, дужого, животного... І ще немає там того, що звуть живою душею... Божого там немає [7].

Не менш цікавий гоголівський сатиричний підтекст проглядається у діалозі героїв роману „Волинь" Романа і Лінкерта, Володька й Олега:

– Нам плювати на всі закони <...> рамочки, забобончики, тампончики, Собакевичі, Манілови – все нам плюнув і стер. Ні, Рома?

– Так, Лінкерт, ви князь!

– Я ефіопський імператор! Це відомо всім!

Місяць робив дурний кравець з Гамбурга. А дурень не мав поняття про місяць ! Так говорив Гоголь... [8].

До постаті Гоголя письменник звертається у різних жанрах: нарисах, спогадах, романах, літературно-критичних статтях. У романі "Юність Василя Шеремети" героїня Настя подає своє захоплення Кременцем – "Волинською Швейцарією": "А ви, Василю, заходьте до мене частіше. В неділю чи в свято... Підемо в наші гори... Ви ж іще не знаєте. У нас тут фйорди, Норвегія... А як тут чудово, як зірветься буря. Цілий цей палац наповнюється свистом, і мені відразу згадується "Вій". Я немов філософ Хома Брут у спідниці" [с. 58].

У романі „Ост" у словесній перепалці між Нестором і Сашком У. Самчук вкладає в уста одного із них своє розуміння важливості мови як елементу комунікації: „Товарообмін. Ті дали матню, вареники, а ці мову (йдеться про слов'ян – О. В.) – і вийшов Рудий Панько. До речі – мова. Найсильніша валюта слов'ян. Омовили нею хто тільки не приплив до їх берега, сміючись. Гоголь показав, що з цього вийшло, але їх стиль не в Гоголі... Їх цим згвалтовано, розуміється" [10].

На сторінках роману автор (у роздумах Нестора – О. В.) своєю реплікою демонструє вдалі літературознавчі роздуми: „Думаєте, чому Гоголь писав свої „Мертві душі" в Римі? Бо в Петербурзі не хватало для цього перспективи" [11].

У щоденнику „П'ять по дванадцятій. Записки на бігу" у запису від 19 березня з'являється образ Плюшкіна як найбільш злісний симптом невиліковної, смертельної хвороби, межа розпаду людської особистості взагалі: "19 березня. Ви читали або бачили в театрі мольєрового „Скупаря"! Пам'ятаєте Гарпагона? Плюшкина? Скупого лицаря? Приїдьте до Тюрінгії і побачите їх тут мільйонами. Дістати у тюрінгського Гарпагона картоплину – те саме, що вилізти на шпиль Монт Евересту" [12, с. 12].

У літературно-критичному доробку У. Самчука доповідь „Велика література" (1945) займає найвагоміше місце. І не тільки через те, що український письменник у

ній намагається „збагнути ступінь і глибину морального і навіть фізичного усамітнення творців нашої літератури, а з тим і культури взагалі..” [13, с. 23] (йдеться про велику групу українських митців – Є. Маланюк, Ю. Шерех, Г. Костюк, В. Домонтович, Т. Осьмачка, І. Багряний, В. Барка, М. Орест, О. Степанович, О. Лятуринська, які на правах політичних емігрантів намагалися організувати своє творче життя – О. В.), а й називає причину їх трагедії: вони діяли в порожньому просторі <... > вони стояли віч-на-віч з безмежною порожнечою, бо ніхто ніде на цій землі їх не бачив, не чув, не розумів” [23]. У цій частині доповіді У. Самчук цілком логічно ставить риторичні запитання, називаючи ціле гроно наших класиків, Він не може не згадати іронії долі і своїх попередників Микола Гоголь просто і, за його словами, „просто і одверто вибрав свій шлях, і тільки Шевченко, тільки він один, страшний й інколи не збагнутий, дуже спокійно і дуже монументально висловив своє „Я сам себе, дурний, дурю, та ще й співаючи...”.

У статті „Про прозу взагалі і прозу зокрема”, аналізуючи проблеми нашої літературної прози, У. Самчук послуговується прикладом гоголівського героя, аби окреслити стан „національної субстанції”: „Людина теплої подоби, щирого серця, солодкої мудрості, великої про себе думки, але завжди залишеної напризволяще, мов той гоголівський Солопій Черевик, якого нечиста сила ганяє по Сорочинському ярмарку. Можливо, що саме життєвий стиль цього благородного примірника нашої раси з якоюсь залізною послідовністю визначає шляхи розвитку нашої духовності, можливо, там таїться той біс, який глузує з нас на подобу Мефістофеля, витає над цілим комплексом наших справ і з почуттям злорадності жене над старою, засвоєною, зарослою бабкою та споришем дорогою, яка десь там, за нашою дорогою, кінчається” [13, с. 30].

Даючи влучну характеристику світовій літературі, яка „універсальна висловом, легко адаптується мовами, расами і епохами” (У. С. – О. В.) Улас Самчук пояснює причину нашої творчої неповноцінності: ми є те зачароване місце Гоголя, в якому безперервно танцюємо і робимо це ніяк не випадково, а це наша природа, успадкована в поколіннях” [13, с. 35]. На завершення цієї статті У. Самчуку знову приходить на думку гоголівський герой: „Маючи в літературі Гоголя, Хвильового, Яновського, можемо сподіватися й Едгара По, і Джойса, і Камю, але ще довго доведеться чекати на прозу Достоевського, Бальзака і так далі до сучасних Роберта Рорка, Ейн Ренд чи хоч би Маргарет Мітчелл” <... > І як довго не будемо мати цієї сили вислову, так довго наш письменник буде плутатися поміж правдою і кривдою, як той п'яний від щастя Каленик Гоголя поміж двома плотами, шукаючи своєї хати. І будуть його далі бештати, що не вивів нашого письменства у широкий світ...” [13, с. 39].

Найбільше уваги Миколі Гоголю приділено у доповіді „Ідейні мотиви моєї творчості, яка була виголошена в Оттавському університеті 28 лютого 1971 року. У. Самчук торкається проблеми пізнання людини, людей, народу, „пізнання їх призначення, їх функцій, їх долі”. На його думку, „літературне слово з величезною наполегливістю на всіх мовах народів світу протягом століть виконує своє завдання”. Тому для прикладу „такої дії пізнання він називає літературу, писану російською мовою в таких велетах, як Гоголь, Пушкін, Достоевський і Толстой. Ці автори ставили собі завдання, за висловом Гоголя, шукати істину буття, бо ж, либонь, „в світовому літопису є багато цілих століть, що їх, здається, викреслив би і знищив би як зайві <...> які ми рівні, глухі, вузькі, непролазні, що зводять далеко вбік, дороги вибирало людство, бажаючи досягнути вічної істини в той час, коли перед ними була відкрита проста путь, подібна до тієї, що веде до великої храмини, і яка призначена цареві на чертоги, за всі інші путі ширша вона і осяєна всю ніч огнями; однак в глухій темноті пливли люди...” [13, с. 51]. Це монолог із відомого твору М. Гоголя „Мертві душі”. Маючи на увазі таку скомпліковану і непросту путь до істини, якою є Російська імперія у її всебічних виявах, як і той народ, який цю імперію виповняє своїм змістом.

На думку У. Самчука, „комплекс народу росіян найскомплікованніший зі всіх цього роду явищ на планеті. Плюси і мінуси цього явища так алогічно розміщені в його формулі добро і зло так переплутані і здескваліфіковані, що їм дуже нелегко збалансувати і привести до ладу в їх практичному приміненні, але тому, що явище великого формату і в житті людства відіграє роль судьбоносну, воно вимагає пізнання” [13, с. 52].

Улас Самчук у даній статті називає М. Гоголя „великим душезнавцем людей і природи, який висловив багато цінних думок про свій рідний народ, з якого він вийшов. І хоч він зробив це не своїм рідним словом, а сполтавщеним діалектом Петербургу, все ж у його відомих творах „Тарас Бульба”, „Старосвітські поміщики”, „Вечори на хуторі біля Диканьки”, ми бачимо самих себе надто глибоко і психологічно достовірно”.

Отже, принципово важливою є спроба У. Самчука з'ясувати специфіку української літератури в історико-типологічному зіставленні з досвідом інших літератур, насамперед російською, оскільки декілька століть українська література розвивалася в лоні Російської імперії. Творчий досвід О. Пушкіна, І. Тургенєва, Л. Толстого, Ф. Достоевського, О. Солженіцина ставав у пригоді Уласу Самчуку для дискурсу своїх тез про стан розвитку української літератури насамперед, щоб розкрити певні прогалини в рідній словесності. Тому найчастіше він звертається до творів М. Гоголя, бо уродженець Полтавщини хоч і писав російською мовою, зате зумів у своїх повістях передати дух рідного народу.

Вагомість творчої іпостасі М. Гоголя літературознавець У. Самчук помітив у літературно-критичних розмислах свого побратима по перу Ю. Шереха: „Говорячи про Гоголя у своїй доповіді про стилі нашої літератури, Шерех лишень посилив свої міркування. Він вважає його як взірець українського стилю в літературі. І він не помиляється. Гоголь є виразником відчуття, думання, вияву української ментальності у її природній расовій подобі. Лірика, емоції, надмірність у вислові. Саме тому і не розуміють його у просторах реалістичного. На Заході і Європі”[14].

Не без іронії, звичайно, Самчук підсилює свої розміркування, згадуючи: „Навіть один росіянин, і навіть поет, Валерій Брюсов, викрикує:” Какой же это Днепр. Это фантастическая река фантастической земли”. Мова про відомий опис Дніпра у Гоголя.

У відповідь на викрик уже згадуваного російського поета цілком резонно підсумовує свої розмисли про національний стиль в нашому письменстві: „Не лишень ріка, пане Брюсов...І люди...І їх штани, і круторогі воли. І їх філософія. Це пісня. Такі ми є” [14, с. 35].

Післявоєнні митарства У. Самчука в Німеччині, якби це не прозвучало банально, нині нагадують нам переміщення біженців із України у зв'язку з Московською агресією. Ось запис від 16 квітня 1946 р., в якому автор не може обійтись без посилання на М. Гоголя: „прибуття до такого табору (йдеться про переміщених осіб у книзі „Планета Ді-Пі) нагадує в'їзд Т. Бульби з його синами на Січ” [14, с. 80].

Наступна згадка про Гоголя подається у записі від 8 січня 1947 року: „Було якось дивно святкувати це свято (Свят-Вечір) по-українськи в такому дуже не-українському оточенні... З дуже, кажу, стилевою українською, різдвяною погодою, зовсім не такою, як її описує Гоголь в його „Ніч під Різдво”... Чи ті люди, що відправіку жили і живуть, думали, чи їм бодай снилося, що одного разу у їх гарненьких, чистеньких, чепурненьких домиках оселяться якісь чужі люди з далеких незнаних країн, які прийдуть сюди в наслідку війни, яку започне їх „Фюрер”, той самий, що обіцяв завоювати їм мало не цілий світ. Яка фатальна іронія долі. Для нас і для них. Незбагнута примха історії глобального розміру. Не віриться, що ми, живі людські істоти, виконуємо роль маріонеток гігантського лялькового театру химерної волі не збагнутих сил буття” [14, с. 175].

Коло постійного спілкування У. Самчука з українцями, знову повертало його до Гоголевої спадщини: "Приїжджаючи до цього скопища наших людей, пригадується щось з того, як то Тарас Бульба приїжджав на Січ: Остап і Андрій тільки й чули що: – А, це ти, Печериця! Здоров був, Козолуб! А як же ти сюди потрапив, Долото? Здоров, Кордяга, здоров, Густий! Чи ж думав бачити тебе Ремінь?" [14, с.179]

Далі Улас Самчук засобом контрасту відтворює психологію вигнання, не полишаючи при цьому дивовижних сторінок із героїчної історії України: "Лишень ці тут, у цьому баварському, древньому місті, не мали того гумору, що там на свої Січі над Дніпром. І ніяке диво... Від Січи наших запорожців, до цих Зомме-Казерне армії Гітлера, чимала, простора й часова відстань...за той час, народ козакий, побував і в Санкт-Петербурзьких багнах, і просторах Сибірських, де було багато нагоди стратити його гумор, це вже щось нагадує з настроїв скорше: "Що на Чорному морі, На камені біленькому, Там стояла темниця кам'яная" В кожному разі, це вигнання! Біблія. Книга Мойсея" [14, с. 179].

Висновки. У статті ми намагалися відкрити ще одну грань творчого доробку Уласа Самчука – його літературно-критичні розмисли про славного українця Миколу Гоголя. Хронрологія критичних матеріалів на американському континенті засвідчує, що Улас Самчук постійно й інтенсивно виступав із статтями, доповідями, рецензіями, видавав книги, в яких спадщина Миколи Гоголя була своєрідним каталізатором творення художнього світу. Прикро, що сьогодні на думку З. Боровця (див. Інтернет – О. В.) серед українських дослідників так і несформовано єдиної думки про цю неординарну особистість. На жаль, Юрій Липа називав Гоголя зрадником, який пішов служити ворогу. У статті ми вже акцентували на тому, що Самчук та низка інших літераторів картали письменника за це служіння чужій ідеї. Маємо також і те, що на українських мотивах творчості Гоголя наголошували Пантелеймон Куліш, Тарас Шевченко, Микола Костомаров, Михайло Драгоманов, Сергій Єфремов, Євген Сверстюк, Олесь Гончар ("Гоголь став святом!"...) та багато інших. У своїх ґрунтовних роздумах Є. Маланюк показав, що залишаючись українцем Гоголь став духовним "батьком" малоросійства як суспільного явища...

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Будний М., Ільницький В. Порівняльне літературознавство : Підручник Київ : Вид.-дім „Києво-Могилянська академія”, 2008. С. 252.
2. Жив'юк А. Дерманські обереги Уласа Самчука. *Слово і час*. 1993. № 7. С. 81.
3. Самчук У. О. На білому коні. На коні вороному: Спомини і враження: у 2-х частинах. Острог – Луцьк : Вид. НаУОА. ПВД „Твердиня”, 2007. С. 16.
4. Самчук У. О. На білому коні. На коні вороному: Спомини і враження: у 2-х частинах. Острог – Луцьк : Вид. НаУОА. ПВД „Твердиня”, 2007. С. 89.
5. Самчук У. О. На білому коні. На коні вороному: Спомини і враження: у 2-х частинах. Острог – Луцьк : Вид. НаУОА. ПВД „Твердиня”, 2007. С. 336.
6. Самчук У. О. На білому коні. На коні вороному: Спомини і враження: у 2-х частинах. Острог – Луцьк : Вид. НаУОА. ПВД „Твердиня”, 2007. С. 352.
7. Самчук У. О. Дермань: [роман]. Рівне : Волинські обереги, 2005. С. 106–107.
8. Самчук У. О. Волинь: [роман у трьох частинах] Т.2 Київ : Дніпро, 1993. С. 26.
9. Самчук У. О. Юність Василя Шеремети: [роман]. Рівне : Волинські обереги, 2005. С. 58.
10. Самчук У. О. Втеча від себе: [роман]. Вінніпег, 1982. С. 212.
11. Самчук У. О. Втеча від себе: [роман]. Вінніпег, 1982. С. 227.
12. Самчук У. О. П'ять по дванадцятій: Записки на бігу. Буенос-Айрес : Б. В., 1954. 230 с.
13. Самчук У. О. Роздуми про літературу. Збірник літературно-критичних статей / Упорядк., примітки, післямова М. Я. Гона. Рівне, 2005. 103 с.

14. Самчук У. Планета. Ді-Пі. Вінніпег. 1979. С. 34–35.

15. Микола Гоголь – загадка, яка вже не буде розгадана ніколи. URL : <http://ukrpohliad.org/blogs/mykola-gogol-zagadka-yaku-vzhe-ne-bude-rozgadano-nikoly.html> (дата звернення: 13.02.2023).

УДК 783.1

к. мист., доцент **Світлана Гуральна**

ОРГАННЕ МИСТЕЦТВО ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

У статті проаналізовано хронологію розвитку органів в Європі, згадано низку збережених до сьогодні оригінальних інструментів попередніх століть. Відзначено провідні європейські навчальні заклади, де навчають гри на органі. Охарактеризовано стан розвитку органного мистецтва в Західній Україні. Звернено увагу на органобудівничі фірми попередніх століть. Детально описано історію органу в костелі св. Станіслава у Кременці.

Ключові слова: орган, Європа, Західна Україна, органобудівельник, органіст-виконавець.

The article analyzes the chronology of the development of organs in Europe, mentions a number of original instruments from previous centuries, that have survived to this day. The leading European educational institutions that teach playing the organ are noted. The state of development of organ art in Western Ukraine is characterized. Attention is drawn to the organ-building firms of previous centuries. The history of the organ in the church of St. Stanislav in Kremenets.

Keywords: organ, Europe, Western Ukraine, organ builder, performing organist.

Тісна взаємодія України із країнами Європейського Союзу в умовах воєнного стану зумовлює перегляд музичного мистецтва в контексті європейських тенденцій, адаптації нашого досвіду до зарубіжних, як виявляється, стандартів розвитку виконавських та музично-педагогічних галузей. Толерантне та гуманне ставлення світу до нас зумовлює перезавантаження свідомості в усіх сферах. Стає очевидним необхідність пізнання культури інших країн, їх музично-духовних надбань, серед яких значиму роль відіграє органне мистецтво. Під ним розуміємо майстерність виконання різностильових творів на органі, органобудівничу діяльність, освіту органістів та органобудівників, проведення фестивалів та конкурсів органної музики, органістські виконавські школи тощо.

Як відомо, ще з XV ст. на наших теренах культивується органна музика, започаткована галичанами з Кракова та Львова (з 1405 року відомий львівський органіст Петро Енгельбрехт). Проте, варто зазирнути до витоків цього мистецтва та й самих інструментів в Європі.

Виникнення органів пов'язане із стародавньою середземноморською культурою.

У стародавній Греції його прототипом став водяний орган, так званий *гідравлос*. Згідно свідчень Герона Олександрійського у книзі «Пневмати» близько 120 років до н.е. гідравлос вважається винаходом грецького інженера Ктесіблоса (Ктесібія) з Олександрії Єгипетської (285-222 рр. до н.е.).

Тогочасна клавіатура інструменту нагадувала нинішню і являла собою низку важелів із поворотними пружинами. Також там була низка труб, механізм, що відкриває доступ стисненому повітрю та резервуар стисненого повітря з системою циліндричних подаючих міхів. У водному органі роль резервуара відігравала ємність з водою, яка своєю вагою підтримувала тиск повітря на одному рівні. Органи цього типу відрізнялися сильним звучанням і чудово підходили для видовищ олімпійського зразка під відкритим небом.

У стародавньому Римі водяний орган використовувався у цирковому мистецтві. У тодішньому інструменті майстри розширили розміри та звукову структуру, що привело до деяких технічних удосконалень. Гідравлоси невеликого розміру були навіть у будинках римських патрициїв.

З часом орган почали використовувати в усіх частинах Римської імперії. Наприклад, св. Ієронім згадує про 12-трубний орган в Єрусалимі (Палестина).

У Візантії на обеліску імператора Феодосія (IV ст. н.е.) був помічений орган із пневматичною системою живлення стисненим повітрям за допомогою прямокутних міхів без водного регулятора.

Після падіння Західної імперії орган продовжував відігравати важливу роль у житті візантійців, знаходячись на іподромах та в імператорських палацах. І навіть коли у Візантії було запроваджено антифонні акламації у виконанні двох протилежних хорів «синього» та «зеленого», кожен із них співав під акомпанемент свого органу. Арабські дослідники описують орган із 60-ма мідними трубами у церкві св. Софії в Константинополі. Ібн Руста (бл. 903 р.) та Ішобар Бахлул згадують про симетричне розташування органу при дворі імператора Костянтина VII Багрянородного (X ст.) та його оздоблення золотом справа і сріблом зліва.

Араби також захоплювалися органом. У трактаті Муриста згадується про те, що вони перейняли свої знання від греків, а їх писемні матеріали містять деталі будови інструменту. Проте ці дані були відкриті для Європи лише під час хрестових походів у XII ст. Існує версія, що Карл Великий отримав орган як подарунок від відомого халіфа Харуна ал-Рашида.

Використання інструменту для культових цілей відбулося з великим опором, оскільки його ототожнювали з язичницькими ритуалами (особливо з оргіастичним культом) і вбачали у ньому виразно світський характер.

Після великого переселення народів і розпаду Західної імперії у VI ст. відродився інтерес до будівництва органів. Вдосконалення механізму звуковидобування і примноження технічних елементів стало результатом роботи середньовічної Європи. Подальший розвиток органного мистецтва відбувся завдяки західному християнству, адже після розколу християнської церкви 1054 р. орган було з візантійського обряду.

Спершу висока майстерність будівництва інструментів набула поширення в Італії, згодом у Франції, Німеччині та інших країнах. Зокрема, в Італії після вигнання остготів імператором Юстиніаном єпископи стали світськими адміністраторами окремих округів. Це в свою чергу зміцнило владу Церкви та забезпечило кошти для будівництва церков, монастирів, їх оздоблення, в тому числі й інструментами. *Офіційний дозвіл на використання органу в церквах під час богослужінь у 666 р. дав Папа Римський Віталіан (657–672).* З того часу інструменти надсилали у подарунок князям та єпископам. Наприклад, королю франків Пепінові (714–768) візантійський імператор Костянтин Копронін VI в 757 році надіслав орган [4, с. 23].

Важливо, що традицію органобудування продовжували наступні покоління духовенства, передусім чернечі ордени. Так, монастирський будівельник у Венеції Георгій отримав замовлення побудувати водяний орган для палацу Екс-ла-Шапель у 826 році. Деякі майстри залишали довгі трактати про акустичні проблеми та технічні рішення. Таким чином була розроблена теорія побудови органів, яка довгий час залишалася незмінною.

Одним із найвидатніших теоретиків органобудування був Ноткер Набео (пом. 1022), який присвятив один із своїх трактатів вимірюванню труб та теорії органобудування. Зауважмо, що на початку розвитку інструменту трубки в основному виготовляли з міді, які пізніше замінили оловом. Повний звук досягався при широкому (високому) зрізі труб, а делікатніший – при вузькому (низькому).

Англіїці і німці швидко перейняли науку про будівництво органів. Тому, *в Англії ці інструменти були відомі ще в VIII ст.* Варто згадати, що за часів Святого Дунастана, архієпископа Кантерберійського, Абінгдонський монастир отримав орган, який вважається першим на Британських островах (988). Найвідомішим органом на Британських островах того часу був соборний орган у Вінчестері, описаний ченцем Вульфстаном, який мав 400 труб і 26 міхів. На ньому грали два органісти на двох клавіатурах, кожна з яких мала по 20 важелів, позначених літерами.

Запровадження окремих регістрів та їх узгодження датується приблизно XIII ст. В той час змінилася клавіатура, що містила ряд клавіш, які керувалися натисканням. У великих органах клавіші були досить широкими (5-7 см) і між ними були великі проміжки (1.5 см), що чинило сильний опір. Тому на них грали не пальцями, а всією рукою або зап'ястям. Наприклад чорні клавіші натискалися 1-3 пальцями одночасно, а білі клавіші зап'ястям. Звідси латинська назва *organist, tactor або pulsator organi*. Орган в Гельберштадті мав таку клавіатуру ще в XIV ст.. За словами Преторія, білі клавіші органу святого Егідія в Брауншвейгу мали один дюйм завширшки, а чорні – 14 дюймів. Клавіатура охоплювала три октави, де кілька півтонів містилося в лише середньому регістрі.

У XV ст. поступово вводилися інші півтони. А в епоху Середньовіччя поряд із великим органом виникло ще два види цього інструменту – *одноручний портатив і дворучний переносний позитив*. Одноручний – це мініатюрний орган із невеликим міхом у задній частині та короткою маленькою клавішною клавіатурою спереду. Гравець носив його на поясі з лівого боку, правою рукою грав, а лівою приводив у рух міх. Цей інструмент був дуже поширений в Західній Європі, особливо в Італії, де його називали органетто. Портатив вплинув на розвиток технічної ефективності та сучасної органної клавіатури.

Позитив переносний був більшим і важчим інструментом, що вимагав обслуговування двох осіб – органіста і калікантиста. Тому згодом був розроблений вид більшого стаціонарного позитиву, який неможливо було переставити без попереднього розбирання. Найвідомішим інструментом того часу вважається *позитив з Гентського віктаря Яна та Губерта ван Ейків (1432)* у м. Генті (нині – Бельгія). У французького короля Карла V було три позитиви. Проте, лише після поєднання великого органу із малим позитивом інструмент не тільки зберіг свою назву, а й ставився окремо на хорах за спиною органіста. Характерною рисою самостійного позитиву, так і позитиву суміщеного з великим органом, було переважання голосів флейти, які відігравали корисну роль у супроводі хору.

Перші спроби використовувати ноги під час гри на органі були зроблені в першій половині XV ст. шляхом прикріплення мотузок з петлями до нижніх клавіш мануалу. Використовувалися пружинні вітрові балки без болтів. Педаль була оснащена власними трубами приблизно в 1418 році. У той же час були винайдені фіксатори.

До наших днів дійшло лише декілька справжніх готичних інструментів. Найдавніший із них існує в базиліці Нотр-Дам де Валер в місті Сіон (побудований у 1435 році), що в Швейцарії. Його зовнішній вигляд, корпус і розписана в стилі пізньої готики фасадна частина шафи у формі триптиха підкреслюють його походження з XIV ст.

Згодом кількість голосів розширилася і доповнилася сольними партіями: флейти, закритих головних і голосів увулярних язичкових. У XVI ст. були введені язичкові опори за допомогою стійки. Такий тип органу, пристосованого для виконання

поліфонічних творів, розвинувся в давніх Нідерландах та в північній Німеччині. Зразком такого інструменту є орган приблизно 1500 року із кафедрального собору Галле (Halle) в Німеччині, який має два мануали і педаль на 7 голосів. Орган у базиліці св. Іоанна Хрестителя на Латерані (Латеранському пагорбі) в Римі, на якому грав Д. Фрескобальді, був збудований 1599 року майстром Люком Блазі.

Під назвою барокові органи маємо на увазі північноєвропейські органи, побудовані у XVII ст. в Нідерландах та Німеччині. Вони були продовженням готичних і ренесансних органів із деякими змінами, спрямованими на отримання ясності звучання і різноманітності тембру.

Процес удосконалення будови інструменту залежав від таланту будівельника, його винахідливості та місцевих традицій. Так, органи в північній і південній Німеччині значно відрізняються між собою. Зразком таких бароківських органів є інструмент, створений 1612 року відомим датським органобудівником Есайасом Компенієм у замку Фредеріксборг в Данії.

Мистецтво створення органів досягло свого найвищого рівня близько 1700 року. Саме для них були створені і задумані ефекти Д. Букстехуде, Й. Пахельбеля та Й. Баха. Найкращим зразком вважається інструмент церкви св. Якова в Гамбурзі (Німеччина), побудований Шнітгером у 1688-1692 рр.

До кінця XVIII ст. кожен орган містив повний набір основних флейтових, обертонових голосів і можливо одну або більше язичкових партій із точним фіксуванням положення секцій відносно один одного. Органи меншого розміру зазвичай були одномануальними із дерев'яним корпусом позаду, що виконував роль резонансної коробки та акустичної оболонки, спрямовуючи звук до церкви. Проте, від такої продуманої просторової концепції відмовилися у XIX ст., що погіршило звучання інструмента.

До кінця XVIII ст. органи використовувалися лише у церквах. З другої половини XVIII ст. різноманітні нововведення в органній конструкції або звучанні порушили баланс всіх попередніх досягнень майстрів. Ідеальним звуком органу став відповідати оркестр. Тому з XIX ст. вводяться сольні голоси, що імітують окремі інструменти, але малопридатні в звукових комбінаціях. Таким чином виник тип органу під назвою «*романтичний*», абсолютно не придатний для виконання музики інших періодів. Найбільшу роль у цих перетвореннях відіграв *о. Георг Йозеф Фоглер* (Vogler), який у межах своїх реформ близько 1800 року зменшив кількість голосів, замінив їх сольними партіями, експериментував із акустичним басом, переходом одного голосу в інший.

Із створенням концертних залів, філармоній, орган перестав бути церковним інструментом. А починаючи з епохи Романтизму він вводиться в симфонічну музику.

Відродження органобудування було пов'язане із значимим для Європи будівництвом великого органу *А. Кавайє – Коллом у Сент-Дені (Франція)* у 1830 році. Інструмент піддався численним удосконаленням, спрямованим на зменшення сили, необхідної для переміщення механізмів (пневматична опора, пневматична структура), створення нових механізмів (колективні регістри, крещендо, вільні комбінації), подбали також про повітряний апарат.

У XIX ст. органи повертаються до своїх світських функцій як концертних інструментів. Завдяки таким змінам створюються більші та складніші інструменти. Найбільші зміни в конструкції інструменту впровадили німці.

Рубіж XIX – XX ст. можна в певному сенсі вважати золотим віком будівництва органів. У той час було створено величезну кількість маленьких органів, які попри свою дешевизну, були високої якості, а значить і до сьогодні виконують свої функції.

Органне мистецтво надзвичайно поширене в усіх куточках сучасного світу. Інструменти будуються у навчальних закладах, церквах, філармоніях, органних залах тощо. Виконавці отримують професійну освіту у відповідних навчальних закладах, серед яких Університет музичний Фридерика Шопена в Варшаві (Польща), Папський

університет Івана Павла II в Кракові (Польща), Краківська музична академія (Польща), Університет музики і театру Фелікса Мендельсона Бартольді в Лейпцигу (Німеччина), школа Cantorum при Музичній Академії Базеля (Швейцарія), Паризька консерваторія у Франції, Віденський університет музики та виконавських мистецтв в Австрії, Київська національна музична академія імені П. Чайковського в Україні, Дієцезіяльна школа сакральної музики у Кам'янець-Подільську при Інституті Богословських наук Непорочної Діви Марії (з 2021 р.) [1] та інші.

Прикро, що, започатковане на теренах Галичини та цілої Західної України ще з XV ст., органне мистецтво досі перебуває в ембріональному стані. Впродовж попередніх століть професійна підготовка органістів в Європі без кордонів сприяла появі майстерень з виготовлення таких інструментів та дозволила поширити органне виконавство в наших регіонах. Довгий час у Кракові (до 1855 р.) діяв завод із виготовлення органів А. Сапальського (А. Sapalskiego), з 1876 по 1904 р. у Львові міжнародного розголосу набули роботи органної фабрики Яна Сливінського, з 1907 року у Львові та Кракові розпочала діяльність майстерня А. Жебровського (А. Żebrowski).

Зауважмо, що тільки фірма Яна Сливінського встановила органи у Житомирі (в семінарії та костелі), Луцьку, Полонному, Підволочиську, Києві, Херсоні, Вижниці, Коломиї, Володимирі Волинському, Берестечку, Плужному та інших населених пунктах. У самому Львові органи Яна Сливінського були встановлені в костелах Матері Божої Сніжної, св. Казимира, в Беднарівці (вул. Стрийська), Сигнівці (верхня частина вул. Грудецької) та в залі консерваторії. Його ж фірма перебудувала органи в костелі єзуїтів і в катедрі [3].

Проте, з приходом Радянського Союзу та заборонаю церковного життя й духовної музики загалом, інструменти зазнали варварських руйнувань. Вони були знищені або вивезені. Після здобуття незалежності Україною у 1991 р. поціновувачі та любителі органної музики в пошуках відповідної освіти свідомо їдуть за кордон, за межі нашої країни. Набравшись досвіду від іноземних професорів, вони повертаються в Україну і дають власні концерти, організовують фестивалі, займаються реставрацією історичних інструментів, одним словом пропагують органне мистецтво в національному масштабі. Але прикро, що такі ґрунтовні знання вони отримують як правило у зарубіжних країнах.

Завдяки роботам міжнародних експертних груп по відновленню органів, передусім у парафіяльних костелах, сьогодні ми можемо почути органну музику на концертах наших українських виконавців. Серед яких з приємністю варто згадати Світлану Бардаус – солістку Закарпатської філармонії (Чернівці), Людмилу Ларук, що працює в органному залі м. Самбора, Наталію Молдован – солістку-органістку Хмельницької філармонії, Віталія Півнова – львівського органобудівника і органіста Національного будинку органної і камерної музики у Києві, Ірину Цайтц – мистецького керівника міжнародного органного фестивалю «Діапазон» (Львів, Україна — Базель, Швейцарія), Олену Мацелюх – солістку Львівської національної філармонії та інших.

У цьому контексті звернімо увагу на важливі факти з історії органної музики в Кременці.

Історичний орган, який сьогодні знаходиться в костелі св. Станіслава Костки біскупа і мученика (збудований у 1854–1857 рр.), на вулиці Широкій, нині – Тараса Шевченка 30, був привезений сюди із Литви. Виготовлений у 1886 році новий восьмиголосий інструмент був поставлений органобудівником із Вільнюса Флоріаном Остромицьким. Про майстра мало відомо, але зауважмо, що він був дворянського походження. Народився близько 1848 року. Самостійно працював як органобудівник з 1875 року, керуючи майстернею в Тикоці. Потім він працював у Гродні, Вільні, де і помер у місцевій божевільній 20 листопада 1912 року, не залишивши спадкоємця.

Незважаючи на те, що на той час у Кременці діяла майстерня Цішака і Петерсена (1830–1850 рр.), відома виготовленням піаніно з матеріалів, імпортованих

з Відня (Обидва майстри потім покинули Кременець і продовжили свою діяльність у Києві. Чех і датчанин розпочинали свою спільну роботу у Відні), у Луцьку в соборі знаходився орган із майстерні Яна Сливінського, до Кременця інструмент був привезений з Литви, ігноруючи вище зазначені фірми.

Вдаючись до деталей, орган із механічним механізмом у Кременці став типовою роботою майстра Ф. Остромицького:

- футляр має характерні для нього глухі сопілки, дерев'яні труби, розташовані по діагоналі як ромби;
- скромна шафа не вміщала кілька сопілок із голосу «Bourdon 16», тому їх розмістили на зовнішній полиці, розташованій за задньою стінкою;
- важелі трекера, розміщені за камерою заслінки, мають унікальну «систему вінкеля», для якої характерний октавний регістр Коппеля – коли основний звук доповнюється звучанням верхньої октави.

Окремий ігровий стіл (мануал) розташований перед органною шафою, мав одну ручну клавіатуру зі звукорядом C-F (54 клавіші).

Перепади температури, часова зношеність певних частин, відсутність належного догляду, зумовили нагальну потребу у відновленні історичного органу, яка зрештою відбулася 2021 року.

Ініціатором реставрації, реалізатором надзвичайно важливого Проекту був польський органіст, професор, доктор гуманітарних наук у галузі мистецтвознавства, автор більше, ніж 160 книг і статей з історії органобудування та історії польської музики Віктор Ляк з Варшави. Останні роботи по будівництву органу виконав Бернارد Термен із Вільнюса (зосереджувався на внутрішній частині органної шафи: на корках та коминцях, через які і налаштовується робота органу. Через комин, наприклад, налаштовувалася труба. Тут знаходились і металеві трубки, які дотягуються спеціальним інструментом до відповідного тону. Бернارد Термен згадував, що саме цей момент і є фінальним і найважливішим етапом реконструкції), а реконструкцію огорожі, підлоги та балюстради хору здійснила група майстрів під керівництвом реставратора творів мистецтва Павла Садлея. Органіст і соліст Литовської національної консерваторії Олександр Ісаков чистив органні труби, налаштовував звучання інструменту. Деякі частини органу тимчасово вивозилися за кордон, тобто в майстерню Вільнюса для більш ретельнішого їх опрацювання. На такі роботи була надана субвенція міністра культури і спорту Пйотра Глінського.

Відтак, з 2021 року в інструменті встановлено на місці циліндричного міху новий поплавковий міх. Пошкоджені, а відтак не збережені оригінальні таблички із назвами голосів були замінені новими із написами: Bourdon 16, Principal 8, Portunal 8, Saliset 8, Oktawa 4, Flute 4, Qwinta 235, Oktaqa 2, Oktaw Koppel.

Відновлений інструмент 25 липня 2021 року освятив настоятель храму (з 2014 року) отець *Лукаш Грохля*.

4 вересня 2021 року, в день народження Юліуша Словацького, в перший день традиційного українсько-польського літературно-мистецького «Діалогу двох культур» у костелі відбулася презентація оновленого органу. Професор Віктор Ляк зіграв для присутніх твори Йогана Себастьяна Баха: Адажіо соль-мінор, Фантазію та фугу соль-мінор (BWV 542), Фінал із «Страстей за Св. Матвієм» (BWV244) та інші.

В історії музичного мистецтва Кременця варто зафіксувати імена органістів костелу св. Станіслава. Так, одним із перших виконавців на органі був *Пьотр Борісевич* (1880 р., Житомир – 1935, Кременець). Можна припустити, що роль органіста він виконував у 1910–1930-их роках XX століття. Така інформація зафіксована в книзі «Nekropolie krzemienieckie» [5, s. 49], виданій польськими дослідниками Щепаном Рудкою та Беатою Марціш у Варшаві 1999 року, за сприяння Міністерства культури і Національної Спадщини Республіки Польща.

Кременчани часто згадують органістку *Ірену Сандецьку* (1912–2010), родом із Умані. Після визволення Кременця від німецько-фашистських загарбників, з грудня

1944 року впродовж 27 років вона керувала парафіяльним хором в римо-католицькому костелі і понад тридцять років була його органісткою.

На початку 1973 року її гідною послідовницею стала *Марія Камінська*, яка не тільки грала на слух, а стала першою виконавицею богослужбових піснеспівів, записаних тодішнім настоятелем храму (1974–1991 рр.) *Маркіяном Трофим'яком*. Після гніту та обмежень в часи радянських репресій пані Марія стала ще й художнім керівником хору «Кременецькі барви» і танцювального колективу «Кременецькі барвінки» при костелі, популярність яких була відома навіть у Польщі.

Нині майстерно оволоділа грою на органі колишня випускниця музичного відділу Кременецької гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка *Надія Залюбовська*.

Зважаючи на підтримку світу у цій російсько-українській війні, дякуючи Збройним Силам України, ми маємо можливість ввійти в русло європейських тенденцій розвитку музичного мистецтва, передусім органного. Культивуючись ще до нашої ери не тільки в країнах Єврозоюзу, а й на всіх континентах, водоління грою на органі, впровадження навчання гри на органі, створення фестивалів органної музики стає нашим прямим обов'язком.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. В Україні постала перша Дієцезіяльна школа сакральної музики.
URL : CREDO: <https://credo.pro/2021/05/290768> (дата звернення: 3.05.2023).
2. Єпископ Маркіян Трофим'як передав владу. ВолиньPost.
URL : <https://www.volynpost.com/news/6235-iepyskop-markiiian-trofymiak-peredav-vladu> (дата звернення: 3.05.2023).
3. Fabryka organów kościelnych i harmonium Jana Śliwińskiego we Lwowie.
URL : <https://zabytkoweinstrumenty.wordpress.com/2012/11/18/fabryka-organow-koscielnych-i-harmonium-jana-sliwinskiego-we-lwowie/> (дата звернення: 3.05.2023).
4. Gołos Jerzy Polskie organy i muzyka organowa. Warszawa, Instytut wydawniczy PAX, Łódzka drukarnia dziełowa. 1972. S. 5–43.
5. *Nekropolie krzemienieckie. Wspólne dziedzictwo*. Warszawa, 1999. S. 49.

УДК 37.09;780,6

к. пед. н., доцент **Ліна Ільчук**

ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ КОЛЕКТИВНОГО МУЗИКУВАННЯ

У статті розглянуто проблему формування музичної грамотності молодших школярів на прикладі колективного музикування на діатонічних музичних інструментах. Обґрунтовано значення понять «музична грамотність», «колективне музикування», «діатонічні музичні інструменти». Запропоновано нетрадиційні форми та методичні прийоми вивчення музичної і нотної грамоти на уроках музичного мистецтва. Доведено важливе значення та ефективність у цьому процесі музикування учнів на звуковисотних інструментах.

Ключові слова: урок музичного мистецтва, музична грамотність, молодші школярі, колективне музикування, діатонічні музичні інструменти.

The article examines the problem of forming musical literacy of younger schoolchildren using the example of collective music making on diatonic musical instruments. The meaning of the concepts "musical literacy", "collective music making", "diatonic musical instruments" is substantiated. Non-traditional forms and methodical methods of studying music and notation in music lessons are proposed. The importance and effectiveness of students' music making on pitched instruments has been proven in this process.

Keywords: music lesson, musical literacy, younger schoolchildren, collective music making, diatonic musical instruments.

Постановка та актуальність проблеми. Завданням сучасної шкільної освіти дітей є всебічне виховання людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, інтелектуальних і творчих здібностей через формування загальних та предметних (спеціальних) компетентностей. Це прописано у низці законодавчих документів, які орієнтують учителів-практиків на реалізацію означеного шляхом вивчення учнями різних предметів, у тому числі музичного мистецтва.

У державних стандартах і типових освітніх програмах зазначено, що метою мистецької освітньої галузі є виховання в учнів емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва та дійсності, розвиток художніх інтересів, естетичних потреб, умінь сприймання, інтерпретації та оцінювання мистецьких творів, формування системи художніх знань, яка відображає видову специфіку і взаємодію мистецтв. У контексті вирішення цих завдань важливим є розвиток музичної грамотності школярів на уроках музичного мистецтва в процесі колективного музикування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні музично-теоретичні та науково-педагогічні роботи свідчать про поширення завдань музично-естетичного виховання, серед яких вагомим стає розвиток музичної грамотності дітей молодшого шкільного віку під час різних видів музичної діяльності. Низка наукових розвідок присвячена особливостям вивчення музичної грамоти на уроках музичного мистецтва (Л. Аристова, Н. Ветлугіна, О. Гумінська, Р. Дверій, М. Жалдак, Д. Кабалевський, В. Ковалів, О. Лобова, Л. Масол, Ю. Поплавська, Л. Портова, В. Проваторова, О. Ростовський, А. Смага й ін. Проблему гри на дитячих музичних інструментах розглядали науковці, музиканти-педагоги, серед яких особливий інтерес викликають дослідження І. Гадалової, Л. Дмитрієвої, Р. Зинич, В. Кукловської, К. Орфа, Е. Печерської, А. Пілічяускас, І. Рудченко, Н. Черноіваненко, С. Шоломович та ін. Можливість ефективної роботи у сфері колективного музикування доведена в науково-методичних дослідженнях і підтверджена педагогічним досвідом Н. Білої, М. Вацьо, Н. Ветлугіної, О. Гумінської, Н. Кьон, С. Коробецької, С. Куркіної, О. Рябової, О. Трофимчук, В. Холоденко, Н. Штурман й ін.

Формулювання мети та завдань статті. Узагальнюючи наукові розвідки зазначимо, що обрана нами проблема практично не розкрита у педагогічних дослідженнях. Водночас, аналіз стану освітнього процесу в школі показав, що педагоги на уроках недостатньо звертають увагу на навчання школярів музичної та нотної грамоти у процесі гри на елементарних музичних інструментах. Це приводить до зниження ефективності сприймання та розуміння учнями програмового матеріалу, що в свою чергу ускладнює роботу вчителя музичного мистецтва. Ураховуючи сказане метою даної статті є обґрунтування доцільності формування музичної грамотності школярів у процесі колективного музикування та окреслення методичних аспектів такої роботи.

Виклад основного матеріалу. Доведено, що вивчення музичної та нотної грамоти на заняттях музичного мистецтва має важливе значення для різнобічного музично-естетичного розвитку підростаючої особистості. Адже музична грамотність допомагає учням самостійно пізнавати музику, сприяє їхньому усвідомленому сприйманню та виразному відтворенню музичних творів. Так, у вокально-хоровій

діяльності знання нотної грамоти полегшує процес розучування пісні, допомагає розвитку музичних здібностей (музичного слуху, відчуття ритму та ладу), а також покращує запам'ятовування мелодії. Під час художньо-педагогічного аналізу творів для слухання учні краще розуміють значення засобів музичної виразності (мелодія, темп, ритм, динаміка, штрихи тощо), які композитори використовують у створенні художнього образу.

Варто зауважити, що поняття «музична грамотність» має два значення. Ту частину музичної грамоти, яка відноситься лише до знаків нотного письма (нотний стан, розміщення нот на нотоносці, тривалості нот, скрипичний і басовий ключі, знаки альтерації, інтервала) і співу з нот, називають нотною грамотою. Завдання іншої складової музичної грамоти полягає у вивченні елементів музичної мови (мелодії, ладу, ритму, метру, темпу, різних динамічних нюансів, штрихів, гармонії, музичної форми) та їх виражальних можливостей.

Аналіз підручників з музичного мистецтва (авт. Л. Аристова, Л. Кондратова, Л. Масол) засвідчив, що засвоєння учнями понять музичної та нотної грамоти починається вже у 1 класі і завершується до 4 класу, тобто до закінчення початкової школи діти пізнають усі поняття (табл. 1).

Таблиця 1

Вивчення музичної грамоти за підручниками з мистецтва Л. Кондратової

Клас	Назва теми уроку	Музична грамота
1 клас	Урок 3. «Світ мистецтва навкруги»	Звуки шумові, музичні. Запис звуків у музиці.
	Урок 7. «Ритм у творі»	Довгі і короткі звуки. Ритм.
	Урок 8. «Казка в лісі»	Тривалості нот: ціла, половинна, четвертна, восьма. Темп.
	Урок 11. «У світі звуків і кольорів»	Високі і низькі звуки.
	Урок 13. «В гостях у осені»	Тихі і гучні звуки (форте, піано). Динаміка.
	Урок 17. «Сім нот - сім кольорів»	Нотоносець. Скрипковий ключ.
	Урок 19. «Віконце у мистецтво»	Тембр.
2 клас	Урок 13. «Різні темпи.	Швидкий, Помірний, Повільний.
	Урок 27. «Динаміка у творі мистецтва»	Повторення динамічних відтінків
3 клас	Урок 5. «Зустріч із композицією»	Композиція музичних творів
	Урок 7. «Форма у творі»	Форма твору. Проста куплетна, Двочастинна куплетна форма
	Урок 9. «Різновиди форм у мистецьких творах»	Тричастинна форма. Варіаційна.
4 клас	Урок 11. «Динамічні образи природи в музиці та живописі»	Динаміка: форте, піано. Крещендо, димінуйендо. Штрихи стакато і легато.
	Урок 25. «Весняне коло»	Форма рондо

У методиці музичного виховання існують різні підходи до формування музичної грамотності учнів на уроках музичного мистецтва і, на нашу думку, такий процес стане набагато ефективнішим у поєднанні з іншими видами музичної діяльності. Приміром, Л. Аристова радить для знайомства молодших школярів із засобами музичної виразності використовувати авторську поезію М. Рускуліс [1]; Р. Дверій рекомендує знайомити дітей з поняттями музичної грамоти шляхом використання малюнків [2]; Ю. Поплавська пропонує інтегрований підхід до змісту занять через застосування ефективних методичних прийомів поліхудожньої діяльності молодших школярів [6]; І. Шигида доводить значення ігрових художньо-педагогічних технологій в музичному розвитку учнів [9]; О. Моторна й О. Капінос активно впроваджують у практику навчання музичної грамоти LEGO-технологію «Шість цеглинок» [5]; Я. Кушка

впевнений, що, поєднуючи на уроці музичного мистецтва ритмічні рухи (біг, ходіння, швидкий, повільний темп) з музичною грамотою, учні починають краще відрізняти довгі звуки від коротких [4, с. 57].

Відзначимо, що описані напрацювання науковців, учителів-практиків приносять якісні результати у формуванні музично-грамотної, творчої особистості. Водночас вважаємо, що використання елементарних музичних інструментів при опануванні нотної та музичної грамоти стане додатковим стимулом учнів до самовираження, прояву креативності у різних видах діяльності, а відтак забезпечить їх музично-творчий розвиток.

Відомо, що музична діяльність учнів на уроках включає в себе не лише слухання творів, співи та рухи під музику, а й створення музично-ритмічного супроводу до поспівок, пісень тощо. Узагальнення даних сучасних соціологічних досліджень і передового педагогічного досвіду [2; 3; 5;] засвідчило, що школярі відчують значний інтерес до колективного музикування на заняттях з музичного мистецтва. За визначенням О. Рябової, «колективне музикування – це форма колективної музичної діяльності, яка виявляє знання, вміння і навички всіх учасників колективу у процесі емоційно-виразного, інтерпретаційно визначеного виконання музики» [7, с. 140].

Основоположником системи «елементарного музикування» є німецький педагог Карл Орф. Зокрема, усім відомий його знаменитий «Шульверк» у якому упорядковано партитури для дитячого оркестру та розкрито методичні засади гри на елементарних музичних інструментах [8]. Поряд із музичними інструментами "орфівського оркестру" нині в освітньому процесі активно використовуються й ті, що мають визначену висоту звучання – діатонічні дзвоники, бумвокерси, чайм-бари тощо (рис. 1).

Рис. 1. Діатонічні музичні інструменти.

Застосування таких діатонічних музичних інструментів містить педагогічний потенціал у навчанні, а саме: розвиває *музичний* слух, творчі здібності і дрібну моторику дітей. Це відмінний освітній *девайс* для закладів дошкільної та загальної середньої освіти, *музичних* студій і мистецьких навчальних центрів.

З початком реформи Нової української школи почали змінюватися методики навчання предметів, активно впроваджується ігровий та інтегративний підходи. Тому цікавою і творчою формою навчання дітей стане їх знайомство з музичним звукорядом у процесі ігрової діяльності. Так, пропонуємо пограти з учнями у казку-гру «Веселі нотки». Перед початком гри вчитель роздає учасникам діатонічні дзвіночки і пропонує послухати казку: «В одній країні, яка називається Мелодія жили сім братиків і сестричок (нотки). Кожен з них мав своє ім'я: До, Ре, Мі, Фа, Соль, Ля, Сі. Жили вони мирно і ніколи не сварилися. Інколи їм було дуже весело, інколи трохи сумно. І ось одного разу нотки пішли на прогулянку до лісу та заблукали. Допоможіть зібрати всі нотки».

Завдання: діти мають віднайти нотки-дзвіночки та побудувати правильну послідовність гами До мажор. Коли діти стануть у «музичний звукоряд», пропонуємо

їм виконати гаму на дзвіночках і переконатися, що всі нотки знайшлися. Під час такої гри школярі вивчають назви нот співвідносячи їх також із певним кольором (рис. 2).

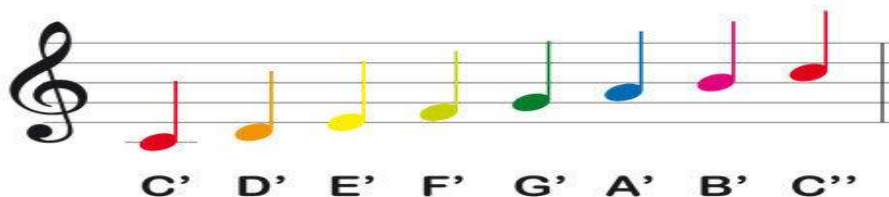

Рис. 2. Музичний кольоровий звукоряд.

Засвоєння нот продовжуємо у процесі вокально-хорової діяльності на уроках музичного мистецтва у 1 і 2 класах. Так, виконання пісень «До-Ре-Мі» з мюзиклу «Звуки музики» Р. Роджерса, «Веселі ноти» І. Танчака, «Сім нот» А. Мігай у супроводі звуковисотних музичних інструментів сприятиме закріпленню нотної грамоти.

Доцільним стане використання діатонічних дзвоників або чайм-барів в освітньому процесі під час засвоєння школярами мажору і мінору. Оскільки кожен із зазначених інструментів має своє кольорове забарвлення, то застосовуючи ідею кольорового сприймання (за М. Леонтовичем) знайомимо школярів з інтонаційними особливостями до-мажорного та ля-мінорного звукоряду. Для цього радимо брати оригінальні пісні та п'єси, які вирізняються яскравою образністю, чіткою і простою інтонацією, малим голосовим діапазоном. Такі твори повинні мати просту будову з чергуванням та повторенням V і III або V і VI ступенів мажору. Формування ладового чуття за допомогою гри на діатонічних музичних інструментах полягає в тому, аби учні на власній практиці переконалися й відчули, що будь-яка мелодія складається із сукупності ладових інтонацій. Таке музикування зосереджує увагу дитини на ладовому співвідношенні звуків мелодії завдяки: а) конструкції звуковисотних інструментів; б) композиційних особливостях музичного твору; в) дієвим методам навчання. Важливо методично правильно скеровувати роботу на те, щоб учні під час музикування вчилися відчувати характерні ладові співвідношення, намагалися чисто інтонувати і чітко виконували рекомендації вчителя.

За допомогою співу та музикування можна розвинути не тільки музичні вміння і навички, а й образне мислення, творчі здібності. Так, використання в роботі з учнями молодших класів кольорових партитур для інструментального супроводу різноманітних поспівок, дитячих пісень «Дибі-Дибі», «Калинова пісня», «Грицю, Грицю», «Зимонька жартує», «Морозець», «Пісенька Лисички» тощо. Приміром, вивчаючи пісню «Грицю, Грицю» в ігровій формі пропонуємо поділити клас на дві групи: перша група – співаки, друга – музиканти, які виконують інструментальний супровід на діатонічних дзвониках. Пізніше змінюємо види діяльності для визначених груп: перша – грає, друга – співає. Виконання мелодії пісні можливе як по кольорових партитурах так і згрупувавши дітей відповідно до основних гармонічних тризвуків музичного твору. В останньому випадку вчитель виступає у ролі диригента. Така діяльність надзвичайно захоплює учнів, створює атмосферу творчості та сприятливе освітнє середовище.

Для зацікавлення дітей грою на елементарних музичних інструментах, активізації до особистого музикування, педагог використовує різноманітні прийоми: власне майстерне виконання, яке обов'язково має викликати бажання учнів до опанування прийомами гри на тому чи іншому інструменті. Тому демонстрація вчителем досконалої гри є одним із прийомів стимулювання інтересу учнів до музикування. Іншим прийомом стане цікава розповідь педагога про інструменти, їх можливості, легенди, казки про походження також зацікавлюють дітей. Доступне і

чітке пояснення, як користуватися інструментом, особливості музикування сприяє ефективній роботі з учнями, їхньому захопленню власним виконанням.

Висновки з даного дослідження. Отже, вивчення передового педагогічного досвіду та досліджень науковців засвідчує, що проблема формування музичної грамотності молодших школярів актуальна та недостатньо ґрунтовно вивчена. Засвоєння понять нотної та музично грамоти можливе у різних формах музичної діяльності, однією з яких є колективне музикування. Використання на уроках музичного мистецтва цікавих методичних прийомів, ігрового підходу, конструктора LEGO, дидактичних казок, елементарних музичних інструментів допомагає учням засвоїти складні музичні поняття, розвиває фантазію та уяву, стимулює емоційний відгук дитини, спонукає до саморозвитку й художньої емпатії, пробуджує інтерес до музичної культури.

Висвітлені аспекти дослідження не претендують на вичерпне вирішення окресленої проблеми. Перспективним бачиться вивчення нетрадиційних форм і методів розвитку музичної грамотності школярів у позакласній діяльності закладів загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аристова Л. С. Методика музичного навчання та виховання : навч.-метод. посіб. Ч. 2. Миколаїв : Іліон, 2021. 444 с.
2. Дверій Р. Є. Музична грамота в малюнках: навч.-метод. посіб. Львів : ЛОІППО, 2014. 40 с.
3. Куркіна С. В. Колективне музикування учнів молодшого шкільного віку на уроках музичного мистецтва. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2018. Вип. 173. С. 124–128.
4. Кушка Я. С. Методика музичного виховання дітей: навч.-метод. посіб. Вінниця: Нова книга, 2007. 216 с.
5. Моторна О. С., Капінос О. О. LEGO на уроках музичного мистецтва в початковій школі. *Мистецтво та освіта*. 2019. № 4 (94). С. 12–18.
6. Поплавська Ю. О. Інтегрований підхід до викладання музичної грамоти в початковій школі. [Електронний ресурс]. URL : <http://eprints.zu.edu.ua/2245/1/05pyuosh.pdf> (дата звернення: 23.03.2023)
7. Рябова О. В. Колективне музикування як ефективний засіб формування музично-стильових уявлень підлітків. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. Житомир, 2016. Вип. 4 (86). С. 140-143.
8. Трофимчук О. І. На шляху до музикування (За системою К. Орфа). Рівне : РДІК, 1993. 31 с.
9. Шигида І. С. Розвиток музичних здібностей у молодших школярів засобами ігрових художньо-педагогічних технологій. *Диплом. роб. : Вінницький держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського*. Вінниця, 2016. 76 с.

УДК 78.071

К. мист., доцент **Оксана Легкун****ФОРТЕПІАННА ТВОРЧІСТЬ ВАСИЛЯ БАРВІНСЬКОГО**

У статті досліджено значення фортепіанної творчості Василя Барвінського у розвитку української фортепіанної музики. Проаналізовано основні стиліові особливості творчого доробку композитора, розкрито специфіку використання фольклору у фортепіанних творах. Вивчено цикли фортепіанних п'єс для дітей та юнацтва, які посідають важливе місце у творчому доробку композитора. Розглянуто діяльність Василя Барвінського як педагога, піаніста.

Ключові слова: Василь Барвінський, фортепіанна музика для дітей, цикл, український фольклор.

The article examines the importance of Vasyl Barvinskyi's piano creativity in the development of Ukrainian piano music. The main stylistic features of the composer's creative heritage are analyzed, the specifics of using folklore in piano works are revealed. The cycles of piano pieces for children and youth, which occupy an important place in the composer's creative heritage, have been studied. The activity of Vasyl Barvinsky as a teacher, pianist is considered.

Keywords: Vasyl Barvinsky, piano music for children, cycle, Ukrainian folklore.

Василь Барвінський – композитор, педагог, піаніст, диригент, музичний критик, громадський діяч – вніс безцінний вклад у становлення та розвиток музичної культури Західної України першої половини ХХ століття, насамперед Львова.

Творча спадщина, як і власне ім'я композитора, замовчувалася у радянський період. В. Барвінський, який називав себе «композитором без нот», був відправлений на 10 років до мордовських таборів, а усі його рукописи були спалені на подвір'ї Львівської консерваторії. Після повернення у 1958 році із заслання В. Барвінський усі свої сили зосередив на тому, щоб відновити з пам'яті спалені та загублені твори.

Тільки після проголошення незалежності України розпочався активний процес повернення його імені та спадщини. У 1990 році побачила світ монографія С. Павлишин «Василь Барвінський», де вперше було досліджено життєвий та творчий шлях композитора. Значимість творчості композитора висвітлена у працях В. Грабовського, І. Ковалів, О. Козаренка, Л. Кияновської, О. Німилович, А. Рудницький та ін.

Стилістичні риси письма композитора досліджували М. Гергега, О. Горбач, Н. Кашкадамова, О. Фрайт, Т. Чабан та ін.

Педагогічні ідеї В. Барвінського вивчали Ю. Бачинська, Т. Бондар, В. Витвицький, О. Матящук, Л. Проців та ін.

Творчий доробок композитора, зокрема фортепіанна творчість, заслуговує уваги та глибокого вивчення, оскільки його твори є неоцінним здобутком національного педагогічного репертуару.

Мета статті полягає у дослідженні фортепіанної творчості В. Барвінського.

Завдання – проаналізувати основні стиліові особливості творчого доробку композитора, розкрити специфіку використання фольклору у фортепіанних творах та розглянути цикли фортепіанних п'єс для дітей та юнацтва.

Творча спадщина Василя Барвінського нараховує близько тридцяти опусів, більша частина з яких – твори для фортепіано. Позаяк Барвінський був прекрасним педагогом, він відчував нестачу педагогічного репертуару. Як зазначає І. Савлук,

частина його творів має не лише суто художнє значення, а й дидактичне. У його музиці тонко враховуються як загальні вимоги і закономірності сприйняття, а саме: яскравість образних асоціацій, відтворення певного динамічного стереотипу, поступовий перехід від простішого до складнішого, так і традиції національної фортепіанної школи: наспівність мелодичної фрази, опора на народні пісні різних жанрів [10, с. 248].

Відомий піаніст, композитор, музиколог, симфонічний диригент А. Рудницький наголошував, що «значення Барвінського в історії розвитку української музики величезне не тільки тому, що він рішуче повернув західноукраїнську музику на новий шлях, не тільки з огляду на високу мистецьку вартість і якість його творів, з яких багато були першими того роду в нашій музичній літературі, але й з огляду на його безпосередній вплив на цілу Генерацію західно-українських композиторів і піаністів...» [9, с. 165].

В. Барвінський є автором першого в українській музиці циклу фортепіанних Прелюдій (1908), першого в історії української музики Секстету (1915), фундатор українського віолончельного репертуару (Сюїта, Варіації, Соната). Одним із перших у ХХ ст. написав фортепіанну Сонату (1910) та розпочав роботу над фортепіанним Концертом (1917), над яким працював упродовж 20 років. Барвінський – автор першої української симфонічної Рапсодії (1911). Унікальним є фортепіанний цикл «Колядки і щедрівки». Вперше репрезентував в українській музиці жанр сольної вокальної поеми для голосу з симфонічним оркестром – «Псалом Давида» на слова П. Куліша (1918), а також вперше застосував перекомпоновану фортепіанну партію у жанрі вокальної обробки народних пісень (1912) [8].

Необхідно згадати низку фортепіанних творів: «Пісня», «Серенада», «Імпровізація», «Листок з альбому», «Наше сонечко грає на фортепіані (20 дитячих п'єс на українські народні пісні)», «Шість мініатюр на теми українських народних пісень», п'єси «Прелюдія методом Ж. Далькроза» та «Жаб'ячий вальс».

Народився В. Барвінський у Тернополі у 1888 році. Батько майбутнього композитора Олександр Барвінський був послом австрійського парламенту, діячем освіти, який вводив українську мову в середні та початкові школи Галичини, видавав підручники з історії, літератури, українську періодику. Євгенія – мати композитора – була співачкою, піаністкою та педагогом, керівником хором тернопільського товариства «Боян». Саме вона стала першою вчителькою музики Василя, який у 15 років грав перед М. Лисенком.

Переїхавши до Львова, Василь навчався у музичній школі Кароля Мікулі, учня Ф. Шопена, згодом у Львівській консерваторії по класу фортепіано у відомого чеського педагога Вілема Курца, за порадою якого завершив навчання у Празькій консерваторії по класу фортепіано у Ісака Гольфреда та по класу композиції у Вітезлава Новака.

Після навчання Барвінський залишається у Празі та займається активною педагогічною, концертною та композиторською діяльністю. У празький період (1906–1914 рр.) було створено фортепіанні твори, які в майбутньому принесли йому найбільшу популярність: вісім прелюдій, цикл «Любов», «Пісня. Серенада. Імпровізація», Соната *Cis-dur*, «Українська сюїта».

Перебуваючи на посаді директора Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка, В. Барвінський збагачує репертуар піаністів шедеврами, які стали основою національного педагогічного фортепіанного репертуару («Шість мініатюр на українські народні теми», Варіації і фугетта *G-dur*, твори на теми лемківських народних пісень, цикл «Наше сонечко грає на фортепіані», «Двадцять дитячих п'єс на теми українських народних пісень», збірка транскрипцій українських колядок і щедрівок, збірка українських народних пісень та інші.

На думку А. Калашнікової, «особливості музичного висловлювання В. Барвінського визначались специфікою народного мелосу, а головним чинником

розвитку музичної тканини у його творчості став характерний для народної музики варіантно-варіаційний тип розгортання. Водночас творам митця притаманні цілісність і завершеність структури, відточеність елементів форми, використання поліфонічних засобів музичного розгортання, імпресіоністична вишуканість фактури, ладотональна колористика, розробка фольклорного матеріалу та ін. [4, с. 129].

У композиторській творчості В. Барвінського сформувалися характерні індивідуальні ознаки стилю: комплекс засобів, що включає пізньоромантичні стильові елементи, імпресіоністичну колористичність та український тип мелодики і спосіб розвитку.

Досліджуючи стильові особливості творчого доробку композитора, Л. Кияновська зазначає, що Барвінський «надавав перевагу лише тим новітнім тенденціям, які принципово не суперечили його романтичним уподобанням і природно з ними поєднувались, тобто розрахованих на суб'єктивне світосприйняття і на ідеали витонченої краси – імпресіонізму, символізму, частково неокласицизму (якщо мати на увазі під цією стильовою тенденцією не тільки модифікацію класицистичних норм, але також всіх давніших, що виникали до романтизму, до XIX ст., а найбільше барокових), неофольклоризму» [6, с. 232–233].

Прикладом синтезу імпресіоністичних та символістичних елементів фортепіанного звукопису може бути знаменита прелюдія №4 b-moll, відома за жанровим підзаголовком «Хорал», прелюдіях № 1 G-dur та № 2 Fis-dur.

Окрім характерного імпресіоністичного забарвлення, яке притаманне частині фортепіанних опусів, необхідно варто наголосити на експериментальних пошуках композитора в звукозображальному та сонористичному аспектах. Яскравою ілюстрацією стало створення фортепіанної п'єси «Жаб'ячий вальс» (1910), в якій Барвінський через жартівливу форму втілення образного задуму (звукоімітація жаб'ячого квакання) застосував цілком новий для того часу метод «кластерної» гри.

П'єса написана у складній тричастинній формі, має «сонористичну» інтродукцію та завершення, де права рука грає затисненим кулаком виключно на чорних клавішах. У партії лівої руки також суцільні кластерові співзвуччя. Однак у середній частині композитор використав звукозображальні ефекти у вигляді форшлагів і гліссандо.

Ми погоджуємося із думкою А. Калашникової, що «завдяки цим знахідкам, творчість В. Барвінського органічно увійшла до загальноєвропейського процесу пошуків та оновлення засобів музичної мови на початку XX ст.» [3, с. 129].

Л. Назар-Шевчук доводить, що В. Барвінський поряд з експериментами Г. Коуела та Ч. Айвза є винахідником кластеру» [7, с. 24].

Проте чеський музикант О. Шин, який високо оцінив ці новації, визнав винахідником кластера та гри затисненим кулаком саме В. Барвінського.

На початку XX століття поширився сецесійний напрям, який В. Барвінський активно використовує у композиторській діяльності. Л. Кияновська зазначає, що «сецесія – (полістилістика), або ж модерн, виник на межі XIX і XX століть і був дуже широким, змикався з такими стилями, як імпресіонізм, неокласицизм і містив у собі їхні елементи. Але українським митцям ближчим виявилось неоромантичне забарвлення сецесії» [6, с. 118].

Сецесійний стиль ставить перед виконавцем ряд завдань, а саме: «широке і випукле мелодійне фразування, неспішне і детальне розгортання музичної фрази, розкриття деталей фактурної багатоплановості, окремих співзвуч, підкреслення цікавих гармонічних зворотів, підголосків. Все це підпорядковано цілісності звучання і розгортанню музичної думки» [4, с. 110].

У фортепіанній музиці Барвінського особливо яскраво розкривається використання фольклору. Приміром, гармонізації та обробки українських народних пісень або використання народнопісенної мелодичної основи в царині інструментальної музики: український колорит відображений у фортепіанному циклі

«Канцона (Пісня). Серенада. Імпровізація», а зокрема, перша та друга частини, в основі яких – мотиви українських народних пісень.

Особливе значення у творчості В. Барвінського посідає фортепіанний цикл «Любов», написаний упродовж 1914–1915 рр. під час навчання у Празі та присвячено майбутній дружині Наталії Пулюй.

І. Іванчук зазначає, що «ототожнення художньої особистості автора із звуковою тканиною твору, побудованого за принципом щоденника, психологічної діаграми, хроніки ліричних переживань (від любовного смутку, нерішучості, до палкого пристрасного ствердження, просвітленого катарсису) [2, с. 7].

Досліджуючи фортепіанну мініатюру в творчості В. Барвінського у контексті еволюції композиторського стилю, А. Калашникова зазначає, що у 1915 році композитор написав «Українську сюїту». Вона основана на оригінальних народних темах: I ч. Прелюдія – на тему української пісні «Та нема гірш нікому»; II ч. Скерцо – на тему народної пісні «Ой ішов я вулицею раз-враз»; III ч. Пісня закоханої дівчини – на тему народної пісні «Ой не світи, місяченьку» і IV ч. Фінал. Варіації і фуга – на тему «За світ встали козаченьки» [3, с. 131].

В. Барвінський використовував український пісенний фольклор в усіх жанрах своєї творчості. Особливу увагу композитор приділяв збагаченню педагогічного дитячого фортепіанного репертуару.

Композитор створив 4 збірки для дітей різного віку: «Наше сонечко грає на фортепіані» (для маленьких початківців, 1935 р.); «Шість мініатюр на українські народні теми» (для дітей середнього і старшого віку, 1925 р.); «Українські народні пісні для фортепіано» (для дітей середнього віку (1929 р.); «Колядки та щедрівки» (для старших учнів, 1935 р.), які стали підґрунтям національного педагогічного фортепіанного репертуару в Західній Україні.

Збірка «Наше сонечко грає на фортепіані» складається із 20 п'єс, які написані на теми українських народних мелодій («Обжинкова пісня», «Коломийка», «Вийди, вийди, сонечко», «Коляда», «Зозуленька», «Комарик», «Мишечка та медвідь» та ін.). Метою збірки «Наше сонечко грає на фортепіані», як зазначав В. Барвінський, «було зв'язати українську дитину вже у початках її фортепіанних студій з українською мелодикою і піснею, намагаючись різноманітністю гармонії, голосоведенням і не так вже дешевою, чи простою фортепіанною фактурою піднести чи виробити смак дитини, кормленої у початках науки різними школами гри на фортепіано, ніби Баера та ін. з закостенілим і стереотипним примітивізмом початкового музичного матеріалу, або чужими психіці нашої дитини, часто теж доволі дешевими змістом творами для дітей чужих авторів» [1, с. 156].

Здобувши блискучу фортепіанну підготовку, В. Барвінський виховав цілу плеяду відомих піаністів. У його класі навчалися Дарія Гординська-Каранович, Роман Савицький, Галина Левицька, Олег Криштальський, Марія Крих-Угляр, Марія Крушельницька, які стали провідними виконавцями львівської фортепіанної школи.

Отже, фортепіанна творчість В. Барвінського займає особливе місце в українській музичній культурі ХХ століття. Головною рисою музичної мови композитора є колористичність, звукова барвистість, яка посилюється різноплановістю фактури, поєднанням гармонічного елементу з поліфонічним. У стилістиці композитора поєднано неоромантизм, імпресіонізм, сецесію, експресіонізм, фольклоризм. В. Барвінський заклав підґрунтя професійної фортепіанної школи.

У наступних дослідженнях передбачаємо розкрити значний внесок у розвиток хорової музики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барвінський В. Коментований список творів (Замітки композитора). *З музично-письменницької спадщини : дослідження, публіцистика, листи* / упор. В. Грабовський. Дрогобич : Коло, 2004. 256 с.

2. Іванчук І. Відображення творчої особистості автора через призму індивідуального композиторського стилю у фортепіанних творах В. Барвінського. *Музична наука на початку третього тисячоліття*. 2018. Вип. 6. С. 1–9.
3. Калашникова А. Стильові параметри формування української фортепіанної музики малих форм першої третини ХХ ст. : дис. ... канд. мист. : 17.00.03 / Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. Суми, 2020. 225 с.
4. Кашкадамова Н. Про інтерпретацію фортепіанних творів В. Барвінського. *В. Барвінський і українська музична культура. Статті та матеріали* / за ред. О. Смоляка. Тернопіль, 1998. С. 108–116.
5. Кияновська Л. Галицька музична культура ХІХ – ХХ ст. : навч. посіб. Чернівці : Книги-ХХІ, 2007. 424 с.
6. Кияновська Л. Творчість В. Барвінського і художні стилі ХХ століття. *В. Барвінський і українська музична культура. Статті та матеріали* / за ред. О. Смоляка. Тернопіль, 1998. С. 117–124.
7. Назар-Шевчук Л. Феномен Василя Барвінського: комплементарний характер творчої діяльності (до 120-ліття від дня народження). *Українська культура: минуле, сучасність, шляхи розвитку*. 2008. № 5 (482). С. 22–31.
8. Остапович І. Ще трохи про Барвінського. URL : https://zaxid.net/shhe_trohi_pro_barvinskogo_n1515091 (дата звернення: 15.04.2023).
9. Рудницький А. Українська музика : Історично-критичний огляд. Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1963. 407 с.
10. Савлук І. В. Комплементарність стилістичних мистецьких напрямів як основа фортепіанного стилю Василя Барвінського. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2019. 2 (27). С. 247–252.

УДК 371.67

к. пед. н. Іванна Погонєць

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ КРИТЕРІЇВ ЯКОСТІ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ НАВЧАЛЬНИХ КНИГ ДЛЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розкрито сутність основних критеріїв якості ілюстративного матеріалу навчальних видань для дітей молодшого шкільного віку. Конкретизовано показники, що стосуються кожного окремого критерію: дидактичний (відповідність змісту книги, функціональність, взаємозв'язок з іншими компонентами її структури, науковість, видова різноманітність, тематична взаємопов'язаність), гігієнічний (ілюстративність, фарбовість, якість поліграфічного виконання, виразність і чіткість зображень, наявність текстівок та ексліпацій, якість обкладинки), художньо-естетичного (реалістичність зображень, відповідність кольорової гами, наявність елементів мультиплікації, фантастичних та казкових персонажів і предметів, естетична цінність).

Ключові слова: навчальна книга, ілюстративний матеріал, критерії якості наочних зображень, ілюстрування навчальних видань.

The article reveals the essence of the main criteria of quality of illustrative material of educational publications for children of primary school age. Specified the indicators related to each separate criterion: didactic (correspondence of the content of the book, functionality, interaction with other components of its structure, scientific, types diversity,

thematic interconnection), hygienic (illustrations, color, quality of polygraphic execution, expressiveness and clarity of images, presence of texts and explications, quality of the cover), artistic and aesthetic (realism of images, matching color scheme, presence of cartoon elements, fantastic and fairy-tale characters and objects, aesthetic value).

Keywords: educational book, illustrative material, quality criteria of visual images, illustration of educational publications.

У сучасному освітньому середовищі відбуваються трансформаційні процеси, спрямовані на реформування усіх його ланок. Відтак актуалізується проблема вдосконалення засобів навчання, основним з яких є навчальна книга. Особливим структурним компонентом видань, адресованих молодшим школярам, що забезпечує першочергове зацікавлення книгою є ілюстративний матеріал (комплекс зображень і елементів, безпосередньо пов'язаних із зображенням, що виступають наочною опорою мислення, покликаною забезпечувати успішне засвоєння навчального матеріалу, та має дидактично обґрунтований зв'язок з іншими структурними компонентами навчальної книги (навчальним текстом, апаратом організації засвоєння, апаратом орієнтування).

Рациональне застосування ілюстративного матеріалу у структурі навчальної книги сприяє розумовому розвитку учнів, допомагає встановити зв'язок між практикою і теорією, полегшує процес навчання, розвиває інтерес до знань, допомагає різнобічно сприймати світ, забезпечує естетичне виховання та є потужним засобом мотивації навчальної діяльності школярів (Я. Кодлюк, Н. Кравець, А. Попков, Н. Хребтова та ін.). Відтак процес створення якісного візуального ряду для зазначеного типу видань залежить від дотримання певних вимог: максимальної зручності читання та користування, відповідності вимогам педагогічного процесу та сучасності, забезпечення полегшення сприймання і розуміння змісту, мотивації до навчальної діяльності, розвитку естетичного смаку тощо.

Характеристика основних критеріїв і їх показників якості ілюстративного матеріалу навчальних видань дасть змогу раціонально використовувати можливості даного структурного компонента книги в освітньому процесі, підготовці навчальних посібників і підручників для дітей молодшого шкільного віку.

Різні аспекти проблеми якості ілюстративного оформлення навчальних видань розглянуто в працях вітчизняних та зарубіжних науковців: гігієнічні вимоги до оформлення дитячих книг (Л. Михайлова, Н. Попова, А. Рамуль, Г. Ростовцев, Н. Тихомиров, та ін.); значення якості і кількості ілюстрацій у навчальному виданні (Е. Перовський); методи аналізу зазначеного структурного компонента книги (В. Бейлінсон); теоретичні підходи до оцінювання ілюстративного матеріалу (В. Белінський, Н. Добролюбов, А. Зільберштейн, Т. Проданович, Р. Радованович, та ін.); вимоги до зображень для дітей різного шкільного віку (Б. Бутнік-Сіверський, Г. Гранік, Б. Карлаваріс); особливості активізації візуального ряду за допомогою кольору (Б. Кісін, Ф. Юр'єв); образотворчі можливості наочних зображень (Г. Брилов, Б. Кісін, К. Кузьмінський) та ін.

Метою статті є характеристика основних критеріїв та їх показників, що визначають якість ілюстративного матеріалу навчальних видань для дітей молодшого шкільного віку.

Враховуючи напрацювання учених щодо обґрунтування вимог до візуального ряду навчальної книги (Ф.-М. Жерар і К. Роеж'єр «Як розробляти і оцінювати шкільні підручники» (2001р.), запропоновано аналізувати зазначений структурний компонент навчальної книги на основі виразності, друку і естетики малюнків різних типів [3, с. 315]. Я. Кодлюк («Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті», 2006 р.) обґрунтувала основні дидактичні вимоги до ілюстративного матеріалу підручника для початкової школи [4, с. 190]. У дослідженні Н. Хребтової («Мотиваційна спрямованість підручників для початкової школи», 2010 р.)

розроблено рекомендації щодо посилення ефективності ілюстративного матеріалу та поліграфічного оформлення підручників для початкової школи, а також схему аналізу дизайну підручника (естетичні і дидактичні показники) [8, с. 64; 106] ми з'ясували, що вони охоплюють такі основні критерії:

- дидактичний;
- гігієнічний;
- художньо-естетичний.

Щодо першого критерію потрібно зазначити, що домінуючою функцією ілюстративного матеріалу є те, що «ілюстрація виступає наочною опорою мислення, покликаною посилювати пізнавальний, естетичний, емоційний та інші аспекти навчального матеріалу підручника» [4, с. 183] тому базовим критерієм його якості вважаємо *дидактичний*. Він стосується відповідності візуального ряду книги її змісту, що полягає у читабельності зображень, та відповідності поставленим завданням (рис. 1.).

Рис. 1. Відповідність ілюстративного матеріалу змісту навчальної книги.

Розглянемо цей критерій на основі взаємозв'язку ілюстративного матеріалу з іншими структурними компонентами навчальної книги: текстом, апаратом організації засвоєння, апаратом орієнтування.

Оскільки текст «конкретизує зміст програми, виступає потужним носієм навчальної інформації» [4, с. 160], то зв'язок ілюстративного матеріалу з цим структурним компонентом є однією із умов якісного оформлення видання. Зауважимо, що взаємопов'язаність цих компонентів може вирішуватись різними способами (рис. 2), врахування яких у процесі ілюстрування навчальних видань забезпечить посилення функціональності візуального ряду книги.

Рис. 2. Види зв'язку ілюстративного матеріалу з текстом навчальної книги

Наступний компонент структури навчального видання – апарат організації засвоєння, який «представлений завданнями і вправами, зразками оформлення записів, пам'ятками, узагальнюючими таблицями, поліграфічними виділеннями тощо» і «покликаний вчити дитину вчитися, формувати в неї способи пізнання» [4, с. 182]. Зв'язок ілюстративного матеріалу з апаратом організації засвоєння знань полягає у використанні у книзі завдань, вправ, зразків, пам'яток, алгоритмів у вигляді наочних зображень, ілюстрованих кольорових схем і таблиць, фотографій, кольорових і художньо оформлених текстів або ілюстрацій з текстовими елементами, послідовності виконання завдань за допомогою наочних зображень, а також виділення текстів (правил, висновків тощо) за допомогою кольору або художнього оформлення (рис. 3).

Рис. 3. Приклади зв'язку ілюстративного матеріалу навчальної книги з апаратом організації засвоєння.

Наявний взаємозв'язок ілюстративного матеріалу і з апаратом орієнтування, який забезпечує орієнтування школяра у змісті і структурі навчальної книги, створює умови для успішної самостійної роботи з нею (Д. Зуєв, Я. Кодлюк). Значення цього зв'язку полягає в тому, що елементи апарату орієнтування (рубрикація, сигнали-символи, колонтитули) можуть подаватися в книзі у вигляді художньо-образних форм (малюнків, піктограм, вільних шрифтів (декоративних, каліграфічних)) (рис. 4).

Рис. 4. Зв'язки ілюстративного матеріалу навчальної книги з апаратом орієнтування.

Варто відзначити, що відомі підручникомознавці (В. Бейлінсон, Н. Гончарова, А. Гіряк, В. Горпинюк, Д. Зуєв, Б. Карлаваріс, Я. Кодлюк, А. Попков, Т. Проданович, Р. Радованович, В. Ривчін та ін.) вважають функціональність візуального ряду навчальних видань необхідним аспектом якості цього структурного компонента. Відтак він має виконувати такі функції: пізнавальну, інформаційну, розвивальну, конкретизації уявлень, систематизаційну, цільову, запам'ятовування і закріплення знань, інтеграції, ергономічну, виховну, мотиваційну, естетичну [6, с. 202].

Гігієнічний критерій якості ілюстративного матеріалу видань для молодших школярів полягає у дотриманні вимог, спрямованих на забезпечення зручності читання та попередження негативного впливу цього процесу на здоров'я зору дитини. Зазначимо, що Міністерством охорони здоров'я України видано Державні санітарні норми і правила «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей» (2007) [1], які встановлюють правила щодо тексту, друку, розміру шрифту, ілюстративності, підбору зображень відповідно до віку дітей. Дотримання цих вимог є обов'язковим в процесі ілюстрування навчальних видань.

Відповідно до цього документу якість ілюстративного оформлення видань для дітей молодшого шкільного віку зумовлена якістю поліграфічного набору, ілюстративністю не менше 30%, якістю шрифтової графіки, виразністю та чіткістю наочного ряду, виділенням за допомогою кольору загадок, прислів'їв, скоромовок тощо. Зауважимо, що тут спостерігається наявність вимог щодо якості шрифтового набору та поліграфії, але відсутні чіткі критерії, що стосуються ілюстративного матеріалу.

Зазначене вище дає підстави конкретизувати показники гігієнічного критерію: ілюстративність; однакове поліграфічне виконання; виразність і чіткість візуального ряду; зрозумілість зображень для учнів зазначеної вікової категорії; чіткість зображень та їх деталей; використання природних кольорів у зображенні об'єктів; підписи до ілюстрацій (текстівки) (не менше 12 пунктів, а їх відстань від ілюстрації – не менше 16 пунктів); привабливе та змістовне оформлення обкладинки з використанням щільного і гладкого паперу, що не піддається забрудненню.

Естетичний аспект якості ілюстративного матеріалу включає творчу основу зображень, їх оригінальність, художньо-графічні якості, емоційний вплив на учнів, що викликає інтерес до книги. Відтак, в процесі розроблення візуального ряду для навчальних видань важливо враховувати і *художньо-естетичний критерій*. Він охоплює такі показники:

- реалістичність зображень у виданнях для молодших школярів (полягає у відповідності кольору зображуваних об'єктів, чіткості їх контурів, оптимальності масштабу ілюстрацій відповідно до формату книги, а також наближеності до життєвого досвіду дітей (зрозумілість));

- обґрунтоване вирішення кольорової гами (система колірних поєднань, яка є одним із найважливіших засобів емоційної виразності: може бути теплою (наприклад, червоні та жовті кольори) або холодною (сині, зелені й фіолетові кольори), спокійною і напруженою, яскравою і тьмяною, заснованою на локальних кольорах і на використанні тональних відношень [9, с. 17]). Раціональне використання кольору як засобу активізації книги (кольорові тексти, сигнали-символи, художньо-образні елементи рубрикації (наприклад, кольорова лінія, що застосовується в розмежуванні розділів тощо);

- наявність елементів мультиплікації, фантастичних та казкових персонажів і предметів тощо (має базуватися на актуальних вподобаннях учнів-адресатів);

- естетична цінність ілюстративного матеріалу полягає у його відповідності естетичним уявленням учнів-адресатів. Цей показник відображається у стильовій єдності, художній якості візуального ряду видання (позитивна якість зовнішнього вигляду об'єкта, що визначається гармонійністю форми, масштабу, пропорцій, фактури, кольору, підпорядкованості усіх формальних характеристик загальній ідеї розробки виробу як органічного елемента предметного середовища, що слугує людям [5, с. 204], органічності, гармонійності, наявності художньо-оформлювальних елементів, креативності, якості графічного дизайну, відповідності сучасності.

Систематизацію розглянутих критеріїв та їх показників подано в моделі аналізу ілюстративного матеріалу підручників для початкової школи [6, с. 105], де продемонстровано взаємозв'язки між ними, а також відповідністю віку учнів (рис. 5).

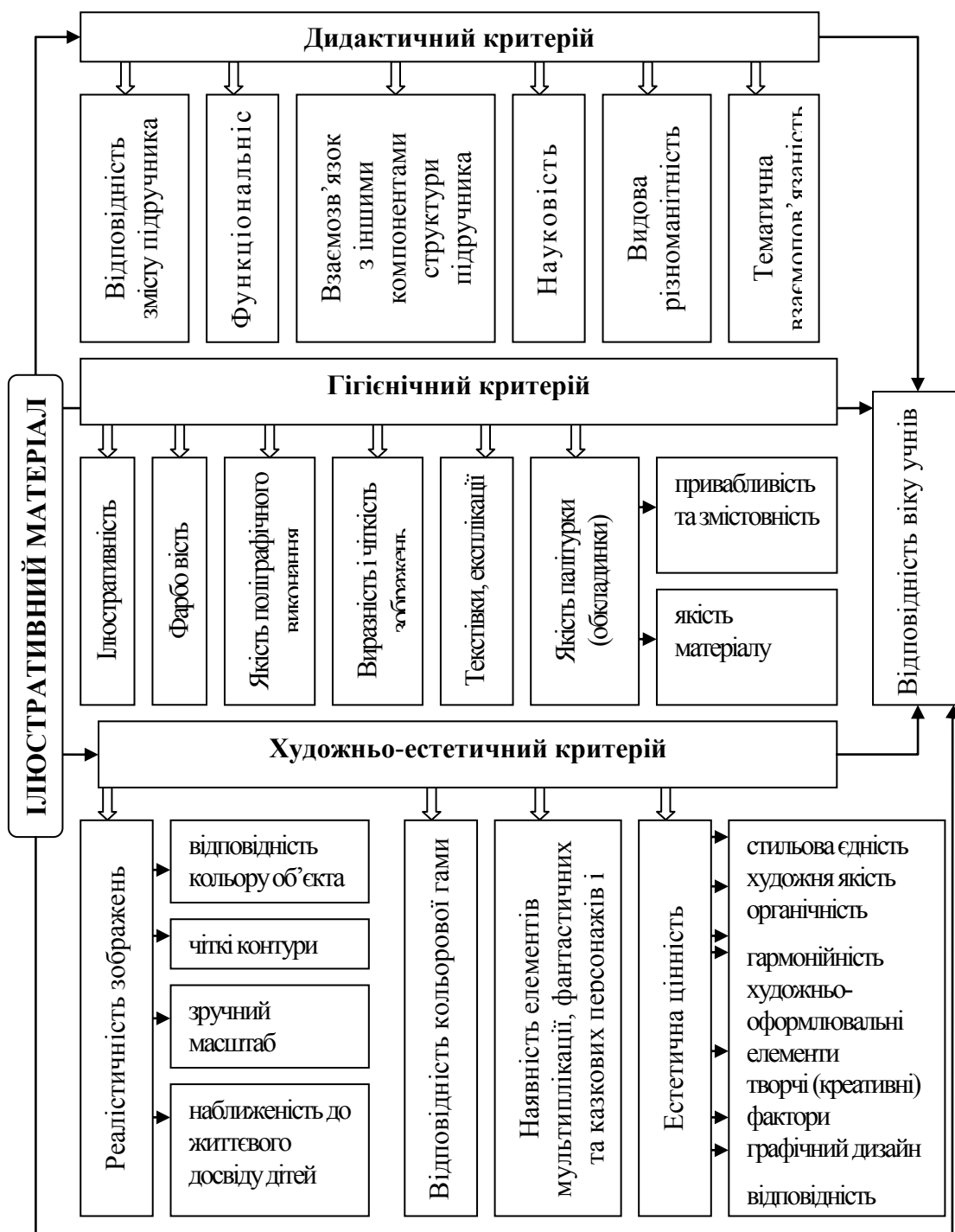

Рис. 5. Модель аналізу ілюстративного матеріалу підручників для початкової школи [6, с. 105].

Дана модель охоплює три групи критеріїв (дидактичний, гігієнічний, художньо-естетичний) та відповідні їм показники, що визначають якість ілюстративного матеріалу у структурі навчальних видань для початкової ланки освіти. Загальні критерії визначені з урахуванням вікових особливостей учнів-адресатів.

Виокремлені в моделі критерії конкретизовано в табл. 1 (за [6, с. 105–110]).

Таблиця 1

Показники якості ілюстративного матеріалу навчальних видань

Показники		Норма	Відповідність нормі
Дидактичний критерій			
Відповідність змісту підручника		наявність	
Реалізація провідних функцій підручника		наявність	
Функції ілюстративного матеріалу	пізнавальна	наявність	
	інформаційна		
	розвивальна		
	конкретизації уявлень		
	систематизаційна		
	цільова		
	запам'ятовування і закріплення знань		
	інтеграції		
	ергономічна		
	виховна		
	мотиваційна		
	естетична		
Взаємозв'язок з іншими структурними компонентами підручника		наявність	
зв'язок з текстом	доповнення	наявність	
	взаємодоповнення		
	підтвердження і конкретизації		
	сприяння розумінню зв'язків між предметами чи явищами		
	розуміння дій чи завдань		
	інструктування		
зв'язок з апаратом орієнтування	підписи до ілюстрацій	наявність	
	умовні позначення	наявність	
	пиктограми	наявність	
зв'язок з апаратом організації засвоєння		наявність	
Дидактичний взаємозв'язок ілюстративного матеріалу		наявність	
Цілісність усіх функцій ілюстративного матеріалу		наявність	
Науковість		наявність	
Видова різноманітність		оптимальний вибір відповідно до специфіки навчального предмета	
за відношенням до тексту	провідні	наявність	
	рівнозначні		

	обслуговуючі		
за призначенням	наочно-образні	наявність	
	логічно-сміслові		
за жанром	предметні	оптимальний вибір	
	художньо-образні		
	документальні		
	технічні		
	карти		
	діаграми		
	схеми		
	плани		
	креслення		
	інструктивно-методичні		
	графіки		
	символічні		
Відповідність віку учнів		наявність	
Гігієнічний критерій			
Ілюстративність	1–2 кл.	не менше 50%	
	3–4 кл.	не менше 30%	
Фарбовість Кольорові фарби	кольорове ілюстративне оформлення видання	наявність	
	основний текст	заборонено	
	виокремлений текст на кольоровому фоні та кольорових ілюстраціях	заборонено	
Якість поліграфічного виконання усього видання	однакове поліграфічне виконання	наявність	
	висока якість друку		
Виразність і чіткість візуального ряду		наявність	
Текстівки Екскліпації		кегль не менше 12 п.	
		відстань від ілюстрації – не менше 16 п.	
Розмір зображень		не менше 1 см2	
Якість палітурки (обкладинки)	привабливість та змістовність	наявність	
	цупкий папір, що не піддається забрудненню		
Художньо-естетичний критерій			
Реалістичність зображень	кольорові	наявність	
	чорно-білі	як доповнення до кольорових	
	відповідність форми об'єкта зображення	зрозумілі	

	відповідність кольору об'єкта зображення	наявність	
	чіткі контури		
	локальні кольори		
	зручний масштаб		
	наближеність до життєвого досвіду дітей		
	узагальнення, стилізація з метою виявлення головного		
Кольорова гама	інтенсивність та яскравість	наявність	
Видова різноманітність		оптимальний вибір	
за характером зображення	оригінальний малюнок	оптимальний вибір	
	фотографія		
	репродукція		
	технічний малюнок		
	схема		
	таблиця		
	діаграма		
	декоративні елементи		
	географічна карта		
	символіка		
за художньою технікою	графічне зображення	оптимальний вибір	
	живописне зображення		
	декоративне зображення		
	змішані техніки		
	фотографії		
	репродукції		
	комп'ютерна графіка		
за розміщенням в книжковому блоці	заставка	оптимальний вибір	
	кінцівка		
	стрічкова		
	напівстрічкова		
	розгорнута		
	на полях		
	на палітурці (обкладинці)		
	на фронтиспісі		

	на титульному листі		
	на шмуцтитулі		
	ілюстрація в тексті		
Наявність фантастичних елементів та мультиплікації		відповідно до вподобань дітей	
Естетична цінність	стильова єдність	наявність	
	художня якість		
	органічність		
	гармонійність		
	художньо-оформлювальні елементи		
	творчі (креативні) фактори		
	графічний дизайн		
	відповідність зображень сучасності		

За запропонованою методикою можна реалізувати такі процеси: аналіз якості ілюстративного матеріалу навчальної літератури для дітей молодшого шкільного віку; підготовка візуального ряду для видань зазначеної категорії; розробка наочних посібників; створення ілюстрацій для дітей.

Таким чином, основними критеріями та їх показниками, що визначають якість ілюстративного матеріалу навчальних видань, адресованих дітям молодшого шкільного віку, вважаємо дидактичний (відповідність змісту підручника, функціональність, взаємозв'язок з іншими компонентами структури підручника, науковість, видова різноманітність, тематична взаємопов'язаність); художньо-естетичний (реалістичність зображень, відповідність кольорової гами, наявність елементів мультиплікації, фантастичних та казкових персонажів і предметів, естетична цінність); гігієнічний (ілюстративність, фарбовість, якість поліграфічного виконання, виразність і чіткість зображень, наявність текстівок та ексліпацій, якість обкладинки), а також відповідність віку учнів. Їх врахування в процесі ілюстрування навчальних книг для дітей молодшого шкільного віку, забезпечить створення або вдосконалення існуючих видань у відповідності до вимог сучасності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державні санітарні норми і правила «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей». Офіційний вісник України. 2007. № 8. С. 145.
2. ДСТУ України 29.5–2001. Видання книжкові. Поліграфічне виконання. [Чинний від 2001-01-07]. Заг. техн. вимоги. Київ: Держстандарт України, 2001. URL : <http://www.chytomo.com/rozdil/standarty/vydannya-dlya-diteypolihrafichne-vykonannya-hstu29-62002.html> (дата звернення: 18.02.2023).
3. Жерар Ф.-М., Роеж'єр К. Як розробляти та оцінювати шкільні підручники / пер. з франц. М. Марченко. Київ : «К. І. С.», 2001. 339 с.
4. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті : підручник. Київ : Наш час, 2006. 368 с.
5. Погонець І. В. Педагогічні основи ілюстрування підручників для початкових шкіл України (друга половина XX століття) : дис. ... канд. пед. наук:13.00.01 / Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2021. 425 с.
6. Погонець І. В. Теоретичні підходи до аналізу ілюстративного матеріалу шкільних підручників у другій половині XX століття *Гуманітарний вісник ДВНЗ*

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет. імені Григорія Сковороди – Дод. 2 до Вип. 35, Том I (13): Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». Київ : Гнозис, 2015. С. 137–140.

7. Хребтова Н. Р. Мотиваційна спрямованість підручників для початкової школи : науково-методичні рекомендації. Тернопіль : ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2010. 116 с.

8. Юрьев Ф. Цвет в искусстве книги. Київ : Вища школа, 1987. 248 с.

УДК 811.161.2'36

к. філол. н. **Ірина Поляк**,
к. філол. н., доцент **Роман Дубровський**,
д. філол. н., доцент **Віталій Назарець**

СТРУКТУРНІ ОЗНАКИ ТА ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ НЕОЗНАЧЕНОСТІ

У статті досліджено самотійну, некорелятивну, когнітивно орієнтовану функційно-семантичну категорію неозначеності, яку розглянуто крізь призму функційно-категорійної концепції та з огляду на пріоритетність змістових параметрів, сукупність рангово представлених функційних зон і засобів маркування. Схарактеризовано морфологічну палітру засобів експлікації неозначеності, які відповідно до нерівномірності її віддзеркалення ранжовано на центр, напівцентр, периферію й абсолютну периферію.

Ключові слова: функційно-семантична категорія, неозначеність, центр, напівцентр, периферія, абсолютна периферія, маркери, засоби маркування, функційні зони.

The article examines an independent, non-correlative, cognitively oriented functional-semantic category of uncertainty, which is considered through the prism of the functional-categorical concept and with regard to the priority of content parameters, a set of functional areas presented in rank and means of marking. The morphological palette of means of explanation of uncertainty is characterized, which, according to the unevenness of its reflection, are ranked into the center, semi-center, periphery, and absolute periphery.

Keywords: functional-semantic category, vagueness, center, semi-center, periphery, absolute periphery, markers, means of marking, functional zones.

Постановка та актуальність проблеми. У сучасній лінгвістиці пріоритетним став розгляд мовних категорій як бінарних величин, що передбачає обґрунтування їхніх змістових і формальних параметрів. Зазначений двоаспектний вимір довів свою продуктивність, тому вважаємо доречним застосувати його до розгляду функційно-семантичної категорії неозначеності. Її вирізнення має своїм опертям узагальнену семантику нечіткості, невизначеності, невиразності, зреалізовану конкретнішими, певною мірою однорідними, опозиційно представленими змістовими відтінками, що лежать в основі розмежування граєм, функційна спеціалізація яких найяскравіше представлена саме в мовленні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як відомо, інноваційний підхід до вивчення всієї лінгвістичної системи передбачає розгляд різноманітних одиниць і категорій на тлі різних мовних рівнів, що зумовлює виділення первинних форм маркування того чи того змісту і вторинних засобів, які з огляду на ранговість

перебувають на периферії, оскільки потрапили в незвичну для себе площину внаслідок певних транспозиційних зрушень. Рівень структурного розгалуження категорій української мови, що має своїм підґрунтям опозицію «загальне – конкретне», залежить від ступеня абстрактності їхніх категорійних значень. Дослідження крізь призму таких параметрів дає змогу протиставити морфологічні та синтаксичні категорії, яким приписують найвищий рівень абстрактності й регулярності (обов'язковості) їхньої репрезентації [Вихованець, Городенська 2004, с. 133; Костусяк 2012, с. 20, 40], словотвірним та функційно-семантичним категорійним одиницям, що за своєю природою виявляють конкретніші змістові ознаки. І. Р. Вихованець слушно постулює: «На відміну від морфологічних категорій категорії словотвірні позначені більшою граматичною конкретністю і відсутністю регулярності та обов'язковості» [Вихованець, Городенська 2004, с. 133]. Тому морфологічні та синтаксичні категорії порівняно зі словотвірними та функційно-семантичними мають і різний кількіснограмемний вияв. Схарактеризована методологія студіювання категорійної системи перспективна й пріоритетна для дослідження структури категорії неозначеності. Керуючись концепцією, згідно з якою «грамема являє собою видове поняття щодо категорії як родового поняття» [Грамматика 2017, с. 48], та кваліфікуючи неозначеність як функційно-семантичну категорію з узагальненою семантикою невизначеного, неконкретизованого, неточного вияву кого- або чого-небудь, кількісних, темпоральних, просторових та інших ознак, вважаємо доцільним виділити граматичні значення як семантично вужчі, конкретніші категорійні вияви неозначеності.

Формулювання мети та завдань статті. Мета нашого дослідження полягає у з'ясуванні структурних ознак та засобів вираження функційно-семантичної категорії неозначеності.

Виклад основного матеріалу. У сучасній українській мові грамемне вираження функційно-семантичної категорії неозначеності безпосередньо пов'язане насамперед із синтаксично орієнтованими маркерами, оскільки, як відомо, саме синтаксичний рівень дає змогу докладно схарактеризувати функційний вияв мовних засобів. З огляду на це вважаємо доречним розмежування граматичних значень двох рангів. Вияв у межах простих семантично неускладнених речень стає основою для виділення граем першого рангу, до яких зараховуємо побудовані на основі неозначено маркованих предикатів та субстанційних синтаксем граматичні значення: 1) неозначеної дії, 2) неозначеної дії-стану, 3) неозначеної динамічної кількості, 4) неозначеної якості, 5) неозначеної якості-відношення, 6) неозначеного стану, 7) неозначеної кількості, 8) неозначеної кількості-відношення, 9) неозначеної кількісно-вікової ознаки, 10) суб'єктної неозначеності, 11) об'єктної неозначеності, 12) адресатної неозначеності, 13) локативної неозначеності, 14) інструментальної неозначеності.

Якщо ж мовні одиниці, що виявляють супровідну неозначену семантику, функціонують у простих неелементарних структурах і виконують роль ускладнювальних компонентів, то вони маркують такі граеми другого рангу: 1) атрибутивної неозначеності, 2) адвербіально-способової неозначеності, 3) адвербіально-ступеневої неозначеності, 4) адвербіально-темпоральної неозначеності, 5) адвербіально-просторової неозначеності, 6) адвербіально-причинової неозначеності, 7) адвербіально-цільової неозначеності, 8) адвербіально-умовної неозначеності, 9) адвербіально-допустової неозначеності, 10) модально-гіпотетичної неозначеності, 11) модально-переповідної неозначеності. Кожна із зазначених граем ґрунтується на поєднанні щонайменше двох значень, одне з яких спільне – модифікаційна семантика неозначеності, а інше, зокрема суб'єкте, об'єктне, атрибутивне, адвербіально-темпоральне, адвербіально-просторове та ін., варто вважати домінантними у визначенні категорійної палітри аналізованих мовних одиниць.

Досить значна графемна розгалуженість зумовлена тим, що вона відбиває найрізноманітніші, усі можливі змістові відтінки функційно-семантичної категорії неозначеності. Як відомо, у мовознавстві трапляються концепції, присвячені дослідженню багатографемності категорійних величин. Принагідно згадаймо запропонований Н. М. Костусяк опис морфологічних і семантичних відмінків. У межах перших дослідницька вирізняє сім графем, а у сфері других – шістнадцять [Костусяк 2013, с. 9–16].

Категорія неозначеності подібно до будь-якої іншої категорійної величини має не тільки план змісту, що лежить в основі її структурування, а й план вираження. Маркування значеннєвих різновидів неозначеності пов'яне з різними мовними рівнями, передусім морфологічним і синтаксичним. Її морфологічну репрезентацію здійснюють насамперед самостійні частини мови – іменники, прикметники, прислівники, числівники та дієслова. Крім того, доречним вважаємо розмежування типових і вторинних засобів експлікації вказаної семантики. Перші формують центр, ядро, а другі – периферію.

Найбільшу групу мовних одиниць становлять іменники, із-поміж яких до центру мовної репрезентації тяжіють субстантиви з неозначеною семантикою на кшталт *незнайомець*, *ікс* («умовне позначення невідомої особи або особи, яку не бажано називати» [Словник 1970–1980, т. 4, с. 16]), *інкогніто* («2. Приховане, затаєне ім'я. <...> 3. Особа, що хоче залишитися невідомою й приховує своє справжнє ім'я» [Словник 1970–1980, т. 4, с. 30]) та займенникові іменники *хтось*, *хто-небудь*, *будь-хто*, *казна-хто*, *абихто*, *дехто*, *бозна-хто*, *невідь-хто*, *щось*, *що-небудь*, *будь-що*, *казна-що*, *хтозна-що*, *абищо*, *дещо*, *бозна-що*, *невідь-що*. Наприклад: *Потім звів погляд на незнайомців: один із них, зодягнутий, як продзагонівець, у бруднозелену форму, дивився на Гупала з такою щирою цікавістю і захопленням, що йому стало ніяково* (В. Шкляр); *Десь же у святих письменах є: не можна людині в помочі відмовити, якщо вона просить. А ця стара потвора... І мені наговорила казна-що* (Люко Дашвар); *...рідко бачили князя Володимира; мав він завжди безліч клопотів, частіше був у походах, аніж у Києві, збирав землі, впокорював непокірливих, дбав невідь про що й за що...* (Р. Іваничук).

Центральну сферу структурують також питально-відносні займенникові слова *хто*, *що*, якщо вони беруть участь у моделюванні питального речення чи супроводжуванні неозначено маркованими модифікаторами на зразок *невідомо*, *незрозуміло*, *не знати* в інших за метою висловлення структурах, наприклад: *Хто там квилить у цій хаті ночами?* (Л. Костенко); *Корівонько, що їла, що пила?* (Л. Костенко).

До напівцентральної сфери зараховуємо займенникові слова, які функціонують у складнопідрядних реченнях нерозчленованої будови. У такому разі вони вказують на особу чи предмет, чимось обмежені, якимись діями, ознаками та ін. Наприклад: *Щасливий той, хто ще не вміє грати* (Л. Костенко); *Хто йшов по полю мінному хоч раз, той мимохить і на паркетних гляnciaх пригадає смертельний падеграс* (Л. Костенко); *Є для серця така покута – забувати скоріше зло, аніж те, що мусило бути і чого в житті не було* (Л. Костенко).

Напівцентр формують неозначені займенникові іменники, що реалізують аналітично представлений підмет чи керований член речення, побудований за моделлю *неозначене займенникове слово + прийменник з (із) + субстантив у родовому відмінку*. За такого функціонування істота чи предмет, хоч і чітко не визначені, проте вони є кимось або чимось із якоїсь сукупності однотипних істот чи предметів, наприклад: *Хтось із денікінців підбив йому дуло вгору – гримнув постріл...* (В. Шкляр); *Хтось із слуг приніс відро холодної води, в когось із солдатів у ранці знайшовся сухар – його розмочили й дали імператриці* (В. Малик).

Найслабкішу функційну спроможність у вираженні неозначеної кількості виражають множинні іменники (pluralia tantum). Наприклад, у позаконтекстному

вживанні лексеми на кшталт *штани, сани, вила* не виявляють реальної кількісної ознаки. Неозначений числовий вияв вони виражають у реченнях: *Кілька **саней** з села рушило собі за ними* (У. Самчук); *Зустрілося кілька **саней** з пораненими* (Г. Тютюнник). Окрім проаналізованих, абсолютну периферію неозначено-кількісної предметності формують іменники, які маркують реально один предмет, проте за допомогою форми множини. Наприклад, ужитий у реченні *Швидше, в останній машині є поранені!* субстантивованій іменник *поранені* може позначати одну людину.

Найпериферійнішу зону в моделюванні функційно-семантичної категорії неозначеності становлять іменники з т. зв. «стертими» родовими ознаками. Домінантна роль у цьому припадає на назви людей за професією, родом діяльності, яким традиційно приписують чоловічий рід, хоч, як відомо, вони можуть позначати осіб жіночої статі. Конкретне родове значення в лексемах *інженер, професор, ректор, суддя* та ін. немарковане й конкретизації набуває тільки в контексті, пор.: *Професор прийняв іспит і Професор прийняла іспит.*

Висновки та перспективи подальших розвідок. У сучасній українській літературній мові спрямовані в площину неозначеності самостійні частини мови – іменники, прикметники, прислівники, числівники та дієслова. У статті зацентовано увагу на виявах іменників та займенникових іменників, докладніше проаналізовано частиномовне вираження неозначеної семантики й диференційовано її маркери на центральні, напівцентральні, периферійні й абсолютно периферійні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматика української мови / за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця. Київ : Університетське вид-во «Пulьсари», 2004. 400 с.
2. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова ; за ред. І. Р. Вихованця. Київ : Вид. дім Дмитра Бурого, 2017. 752 с.
3. Дашвар Люко. Покров : роман. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2015. 378 с.
4. Іваничук Р. І. Четвертий вимір ; Шрами на скалі : романи Харків : Фоліо, 2007. 447 с.
5. Костенко Л. В. Сад нетанучих скульптур : вірші, поема-балада, драматичні поеми. Київ : Рад. письменник, 1987. 207 с.
6. Костенко Л. В. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 559 с.
7. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.
8. Костусяк Н. М. Міжрівневі категорії сучасної української літературної мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2013. 36 с.
9. Малик В. К. Таємний посол : тетралогія. Кн. 3 Чорний вершник. Кн. 4. Шовковий шнурок. Харків : Фоліо, 2016. 480 с.
10. Самчук У. О. Гори говорять : роман. Київ : Персонал, 2008. 248 с.
11. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наук. думка, 1970–1980.
12. Тютюнник Г. М. Вир : роман. Київ : Дніпро, 1973. 587 с.
13. Шкляр В. М. Залишенець. Чорний Ворон : історичний роман. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014. 432 с.
14. Шкляр В. М. Маруся : історичний роман. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014. 320 с.

УДК 378.781.6

к. пед. н., доцент Інна Ратинська,
Василь Райчук

ХУДОЖНІЙ СМАК: КРИТЕРІЇ ФОРМУВАННЯ СМАКУ У СФЕРІ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті аналізуються критерії формування художнього смаку в сфері музичного мистецтва, подається різноманітня тлумачень поняття «смак» та його історична поява. Проводяться паралелі між поняттями «художній смак» та «естетичний смак».

Ключові слова: культура, смак, художній смак, естетичний смак, музична культура, особистісно-орієнтований підхід.

The article analyzes the criteria for the formation of artistic style in the field of musical art, presents a variety of interpretations of the concept of «style» and its historical appearance. Parallels are drawn between the concepts of «artistic style» and «aesthetic style».

Keywords: culture, style, artistic style, aesthetic style, musical culture, personality-oriented approach.

Актуальність теми. Українське музичне мистецтво є віддзеркаленням культурних традицій українського народу, особливостей його національного менталітету. Воно характеризує феномен знань та культури українців, їх духовно-естетичні цінності та ідеали, а також напрями їхньої професійної діяльності у сфері мистецтва.

Сьогодні в умовах розвитку України нарізла необхідність всебічного вивчення та узагальнення здобутків національної музичної культури на основі аналізу музичного фонду та тенденцій розвитку її видів, жанрів та форм.

Сучасна культурологічна ситуація, на тлі соціальних та культурних змін, спонукає по-новому поглянути на сучасне музичне мистецтво з точки зору розвитку його змісту та художніх тенденцій, та відповідності потребам слухачької аудиторії.

Водночас сьогодні існує особлива потреба у глибокому аналізі мистецтва музичної естради, виявленні принципів нового бачення історії вітчизняного естрадного мистецтва, прагненні систематично вивчати тенденції розвитку української естрадної пісні та її ролі у розвитку музичної культури та мистецьких уподобань українців.

Музична культура та художній смак сучасної молоді, що виявляється у безпосередніх оцінках, означає вміння насолоджуватися справжньою красою, потребою сприймати та створювати красу в мистецтві. Необхідними передумовами хорошого смаку є високорозвинене естетичне почуття, здатність сприймати гармонію форми та змісту, сприймати естетичні цінності музичних творів.

Формування художніх смаків є важливим елементом розвитку духовної культури особистості та суспільства. Адже розвинений художній смак впливає на всю духовну та практичну діяльність людини, збагачує духовний потенціал особистості, наповнює її життя високим змістом, робить її естетично та морально вихованою.

Досить актуальною є проблема формування художнього смаку сучасної молоді. Суспільству потрібна молодь з високою особистісною культурою, що здатна зорієнтуватися у вирі соціальних, економічних і культурних подій сучасного життя, світі художніх і мистецьких цінностей, світових і національних культурних досягнень.

Але для цього потрібен яскраво виражений художній смак, тобто здатність сприймати, переживати і правильно оцінювати естетичну цінність творів мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній філософсько-естетичній та психолого-педагогічній літературі (праці І. Беха, О. Бузова, В. Бутенка, І. Зязюна, М. Кагана, Л. Когана, О. Молчанової, М. Овсяннікова, Г. Падалки, В. Розумної, О. Рудницької, В. Шестакова та ін.), естетичний смак розглядається як універсальна, невід'ємна і водночас індивідуальна властивість людини. Як відносно стійка система, художній смак програмує естетичне ставлення суб'єкта до явищ дійсності та мистецтва і виступає стимулом перетворювальної, художньо-творчої діяльності особистості.

На думку сучасних учених, естетичний і художній смак є різними модифікаціями одного психічного процесу. Смак, як і інші психо-емоційні утворення (емоції, почуття, фізіологічні та духовні потреби, інтереси, ідеали), є важливою частиною емоційно-чуттєвої та свідомої сфер людини.

За визначенням Ю. Мережко, «художній смак – це система почуттєво-раціональних схильностей особистості, що виростають на ґрунті соціально детермінованих уявлень кожного індивіда про прекрасне і спонукають його до активної, відповідної ідеалу, мистецької діяльності» [5, с. 255].

Метою статті є окреслення понять «художній смак» та «естетичний смак»

Завдання: окреслити критерії формування смаку у процесі музичної діяльності школярів.

Художній смак та естетичний ідеал є надзвичайно важливими характеристиками особистості, які сприяють її естетичному формуванню. Саме естетичний ідеал як інтелектуально-емоційне цілісне уявлення людини про красу, досконалість, бажане сьогодення та майбутнє об'єднує систему суджень та естетичних поглядів і спонукає молоду людину до творчої діяльності.

Важко визначити поняття «естетичний смак» та «художній смак», тим паче провести різницю між ними. Деякі дослідники ставлять під сумнів ототожнення понять «естетичний смак» та «художній смак». Так Р. Шульга пише, що «естетичний смак не зводиться до художнього смаку, так як сферою його застосування є естетичні цінності дійсності і її прояви. Сфера ж художнього смаку – мистецтво, художні цінності» [9, с. 63].

Художній чи естетичний смак є узагальнення естетичного досвіду, але це узагальнення багато в чому суб'єктивне. Ідеал є більш глибоким, об'єктивним узагальненням естетичної практики людини, соціальних класів і навіть цілих епох. Свій найяскравіший вираз естетичний ідеал отримує у мистецтві, він втілюється у позитивних образах, активно створює уявлення про досконалість, характерне для певного часу. Завдяки розвиненому естетичному ідеалу така важлива частина художнього смаку, як оцінка української пісні, дедалі глибше вкорінюється в емоційно-естетичній уяві особистості і знаходить точки дотику в системі її об'єктивних цінностей.

Вагомим є погляд філософів Л. Левчука, Д. Кучерюка та В. Панченка на художній смак як на особливу модифікацію естетичного смаку [3, с. 57]. Вчені вважають, що художній смак формується на основі естетичного смаку та взаємовпливає на нього, виникає в результаті спілкування зі світом мистецтва та визначається художньою освітою людини (знання історії мистецтв, ознайомлення з художньою літературою, критикою).

Таким чином, різні дослідження, присвячені вивченню естетичного та художнього смаку, дають реальну картину стану смаку та окреслюють шляхи його формування. Така увага до практичного вивчення художнього смаку не випадкова, оскільки художній смак показує не лише ступінь естетичного розвитку людини, а й ступінь його особистісного розвитку загалом.

Естетично-художній смак є важливою рисою особистісного ставлення до дійсності, мистецтва та показує ступінь художнього самовизначення кожної людини, здатність до індивідуального вибору естетичних цінностей. Адже людина з уродженим почуттям художнього смаку відрізняється від інших певною цілісністю, індивідуальним інтелектуальним та духовним світом.

Проаналізувавши визначення художнього смаку в сучасній науці, вважаємо найбільш прийнятним таке визначення: художній смак – це здатність особистості як члена суспільства визначати естетичну цінність музично-художніх творів, виражати своє ставлення до них, їх сприймати, аналізувати, оцінювати, при цьому розвиваючи свої творчі здібності та використовуючи їх у творчій роботі. Різні думки, враження і переживання, що виникають в результаті сприйняття музичних творів, відображаються в художньому смаку за законами, що визначають спрямованість і духовність особистості.

Слід зазначити, що смаки відрізняються залежно від соціальної групи. Вони можуть бути на рівні суспільних потреб, але можуть мати особистісний та індивідуальний характер. По відношенню до дійсності, до мистецтва людина займає певну позицію, іманентну її естетичному досвіду. Художній смак, таким чином, є естетичною кваліфікацією дійсності та мистецтва відповідно до конкретної соціальної та індивідуальної позиції.

Незважаючи на всі відмінності у визначенні поняття «смак», спільним є те, що смак завжди пов'язаний з оцінкою тих чи інших явищ. Він діє як оціночна категорія. Адже про художній смак людини судять за її судженням про красу чи потворність, трагедію чи комедію тощо. Тому в усіх оцінках естетичної цінності мистецтва враховується смак.

Художній смак людини необхідно постійно розвивати. Важливу роль у цьому відіграють розвинена увага, художня уява, образне мислення, естетичні почуття, особистісне ставлення до дійсності, до людей, до суспільства.

Від того, наскільки музика як вид мистецтва зможе сформувати морально-естетичне сприйняття молоді навколишньої дійсності та творів мистецтва, залежить рівень духовної культури сучасної молоді, її художня освіченість, розвиток художнього смаку.

Любов до мистецтва, зокрема до музики, у школярів розвивається лише тоді, коли у них сформований художній смак, який представляє собою найбільш сприятливе поєднання чуттєвого сприйняття, теоретичного мислення, емоційності та художніх потреб. Тому одним із головних завдань у формуванні їх художнього смаку є створення атмосфери краси в шкільному колективі, усунення дисгармонії та потворності зі світу дітей.

Вчителю завжди цікаво, яку музику слухає учень і що він буде слухати після уроків. Тому відповідальним завданням є пошук найбільш ефективного естетичного впливу на сенсорну сферу особистості дитини з метою виховання її художнього смаку.

Ще одним важливим завданням є формування естетичної потреби, особистісного прагнення до прекрасного. Ніхто не навчить дитину цінувати твори мистецтва і красу в дійсності, якщо не розвине в неї потребу в естетичному. І щоб виховувати такі потреби, а відтак розвивати художній смак, необхідно навчати дітей на кращих художніх творах минулого та сьогодення.

Процес формування художнього смаку сучасних школярів включає формування здібностей художньо-естетичного сприйняття явищ дійсності та мистецтва, формування вмінь оцінних суджень та рішень, формування системи естетичних критеріїв та ціннісної ієрархії майбутніх учителів у сфері художньо-творчої діяльності.

Важливим показником рівня естетичного розвитку сучасної молоді є художній смак. Тому формування художнього смаку має відбуватися в контексті перспективних орієнтирів усього музично-естетичного виховання.

Музика займає особливе місце в сім'ї мистецтв через її безпосередній і комплексний вплив на людину. У структурі мистецьких уподобань людини музика посідає перше місце за рівнем споживання, випереджаючи всі інші види мистецтва. Вона створює середовище слухання, створює унікальні умови для сприйняття краси в житті та творчості, допомагає людині стати досконалою, впливає на всі сторони її психіки – уяву, почуття, думку, волю, здібності.

З усіх навчальних дисциплін тільки музика дійсно виховує, тому що не тільки розвиває розум, емоційну та моральну чутливість, виховує художній смак та художню спрямованість, а й ушляхетнює почуття людини. Гармонія і краса в музиці розкриваються насамперед через вічний рух, через самозречення, єдність почуттів та думок у їхній нагальній діалектиці.

Багатовіковий досвід та спеціальні дослідження показали, що музика впливає як на психіку, так і на фізіологію людини, може викликати позитивні та негативні емоції та відчуття, впливати на інтелектуальну та пізнавальну сферу людини. Тому сьогодні, незважаючи на все розмаїття напрямів діяльності у галузі музики, наполегливо відстоюється теза про значення музичної педагогіки у формуванні емоційно-духовної чутливості, морально-естетичних уподобань, потреб та ідеалів всебічно розвиненої особистості.

В наш час, в умовах зміни духовно-естетичних цінностей та ідеалів, зникнення культури в класичному розумінні, особливо серед молоді, музичне мистецтво, що є універсальним засобом духовного становлення, відіграє важливу роль у суспільстві, долаючи різні соціокультурні проблеми та соціальні протиріччя XXI століття. Завдяки сучасним інноваційним технологіям музичне мистецтво проникає у всі сфери життя людини та стає національним надбанням.

Вплив музики на свідомість, волю, погляди та почуття людини визначається її загальноосвітнім та культурним розвитком, гуманістичними цінностями та ідеалами, естетичними та соціальними переживаннями, нарешті, художнім смаком.

Художній смак не може сформуватися без здатності до художньої творчості – цього складного, загадкового процесу (як називали його філософи Стародавньої Греції), без всебічної художньої освіти, без якісної та достатньої естетичної інформації, без формування культури художнього сприйняття.

У сучасних наукових дослідженнях представлені різні підходи до визначення тих чи інших критеріїв у галузі музики.

Так, у своєму докторському дослідженні Д. Будянський зазначає, що критеріями сформованості художнього смаку можуть бути:

- інформаційний критерій (широта кругозору, знання фахового предмета та методики його викладання, знання явищ естетичної діяльності, рідного краю, поезії тощо);
- художньо-емоційний (висока мотивація до професійно-творчої діяльності, здатність до творчого самопочуття, розвинена увага, уява, емоційна виразність що проявляють себе у мові, жестах, міміці);
- діяльнісно-практичний (уміння діяти в запропонованих обставинах, артикуляційна виразність, професійне керування головою і диханням, пластика тіла, педагогічна техніка, засоби педагогічної режисури, що проявляються під час уроку, концерту чи вистави) [2, с. 67].

Л. Мержева у своєму дослідженні визначає такі критерії формування художніх смаків: психофізичний; емоційно-естетичний; художньо-логічний [7, с. 188].

На її думку, найважливішими психологічними критеріями є фізичні дані: володіння тембром та силою голосу, дикцією, мімікою, пантомімою та психічні процеси: уява, емоційна пам'ять, вольові прояви.

Емоційно-естетичний критерій стосується активних сторін особистості музиканта, його сенсорним досвідом, де найбільш важливе значення має здатність до емоційної сприйнятливості, керування своїм емоційним станом і творчим самопочуттям, володіння темпоритмом.

Художньо-логічний критерій включає в себе вміння логічно будувати систему комунікаційної діяльності в сфері музики, піддавати аналізу і корекції музичну творчість.

Художній смак ми розглядаємо як особистісну вихованість, невід'ємну властивість людини, професійно-особистісну рису майбутнього вчителя музичного мистецтва, що ґрунтується на суспільній та особистісній свідомості, духовній культурі та виявляється у здатності до творчої діяльності у сфері музичного мистецтва характеризуються такими основними показниками:

- розвиток знань у галузі музичного мистецтва;
- повноцінний естетичний розвиток особистості;
- якість естетичних потреб;
- здатність емоційно вбирати, освоювати та аналізувати музичний твір;
- здатність отримувати художнє задоволення від творів музичного мистецтва;
- усвідомлення музичного мистецтва як культурної цінності;
- мотивація до особистого вдосконалення в галузі виконавського мистецтва та самодіяльної творчості.

При виокремленні основних компонентів розвитку мистецького смаку сучасної молоді ми керувалися тим, що функціонування відповідного феномену залежить від розвитку здатності самостійно сприймати, переживати та оцінювати естетичну цінність витворів мистецтва, реалізувати творчі здібності. Це дозволяє виділити три критерії формування художнього смаку, такі як:

- мотивуючий та спрямовуючий критерій формування художнього смаку учнів середньої школи у сфері співочої діяльності визначає наявність цілісної системи знань та уявлень про мету та необхідність співочої творчості. Матеріали психолого-педагогічних наук заклали основу розуміння мотиваційного забезпечення формування художніх смаків сучасної молоді, коли значення мотивації таке, що є найважливішим якістю свідомості у діяльності особистості. В даному випадку мотивація є психологічним процесом заохочення та орієнтації в рецепції музичних творів мистецтва.

- оперативний критерій формування художнього смаку учнів загальноосвітніх шкіл визначає ступінь використання засобів, методів та форм музично-естетичного виховання.

- критерій оцінки та результату характеризує ступінь виконання педагогічних завдань, а також виявлення тих чи інших недоліків та недоліків у знаннях та музичних вміннях.

На думку сучасних учених, художній смак є видозміною розумового процесу. Смак, як і інші утворення психічної структури (емоції, почуття, фізіологічні та духовні потреби, інтереси, ідеал), є важливою частиною емоційно-чуттєвої сфери і свідомої особистості.

Художній смак є важливою характеристикою особистого ставлення до дійсності, мистецтва і показує рівень художнього самовизначення кожної людини, здатність до індивідуального відбору естетичних цінностей. Адже людина з почуттям художнього смаку відрізняється від інших певною цілісністю, індивідуальним інтелектуальним і внутрішнім духовним світом.

Висновки. Проаналізувавши визначення художнього смаку в сучасній науці, вважаємо найбільш прийнятним таке визначення: художній смак – це здатність особистості як члена суспільства визначати естетичну цінність музично-художніх творів і виражати своє ставлення до них, сприймати, аналізувати, давати оцінку та використовувати їх у своїй творчій діяльності.

Різноманітні думки, враження і відчуття, що виникають в результаті сприйняття музичних творів, відображаються в художньому смаку відповідно до законів, що визначають спрямованість і духовність особистості.

Ми розглядаємо художній смак як особистісне утворення, невід'ємну якість особистості, що ґрунтується на суспільній та особистісній свідомості, духовній культурі та виявляється в здатності до творчої діяльності в галузі музики та характеризується такими основними показниками, як розвиток знання в галузі музичного мистецтва; повноцінний естетичний розвиток особистості; якість естетичних потреб; уміння емоційно сприймати та аналізувати музичний твір; уміння отримувати від музики художню насолоду; усвідомлення музичного мистецтва як культурної цінності; Мотивація розвитку особистості в художній діяльності та творчих захопленнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бірюков М. Ю. Педагогічні умови формування художнього смаку у студентів мистецьких спеціальностей у процесі професійної підготовки / М. Ю. Бірюков. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2013. № 10 (2). С. 5–14.
2. Будянський Д. В. Формування педагогічного артистизму майбутнього вчителя. Навчально-методичний посібник для викладачів, студентів педагогічних навчальних закладів та вчителів шкіл. Суми: Сум ДПУ імені А. С. Макаренка. 2005. 164 с.
3. Естетика : Підручник / Л. Т. Левчук, Д. Ю. Кучерюк, В. І. Панченко; за заг. ред. Л. Т. Левчук. Київ : Вища шк., 1997. 399 с.
4. Калениченко А. Українська масова музична культура : здобутки, проблеми, шляхи розв'язання. *Укр. мистецтвознавство: мат-ли, дослідження, рец.* / ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України. Київ, 2004. Вип. 5. С. 50–56.
5. Мережко Ю. В. Художній смак як наукова дефініція: філософсько-історичний аспект. *Освітологічний дискурс*. 2018. № 1-2 (20-21). С. 255–264.
6. Мережко Ю. В. Педагогічні умови формування художніх смаків старшокласників у процесі вивчення вокальної спадщини українських композиторів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка*. 2013. № 4. С. 71–76.
7. Мержева Л. Формування артистизму як особистісного виміру музично-педагогічного професіоналізму майбутнього вчителя мистецтв в умовах фахової підготовки. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 139. Мелітополь, 2015. С. 187–190
8. Ткаченко В. Актуальні проблеми професійної підготовки майбутніх учителів музики. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2014. № 10 (ч.1.) С. 207–112.
9. Шульга Р. П. Мистецтво та ціннісні орієнтації особистості. Київ : Наук. думка. 1989. 120 с.

УДК 378.018.43

Романюк Віталій

ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

У статті проаналізовано основні проблеми, з якими зіткнулася вітчизняна система освіти в умовах воєнного стану. Автор наголосив на тому, війна викликала запровадження дистанційного навчання в абсолютній більшості українських шкіл, що має як негативні, так і позитивні наслідки. Крім того, простежено особливості процесу реформування історичної та громадянської освіти в умовах воєнного часу та наголошено на необхідності застосування вчителями методів психологічної підтримки в повсякденній роботі зі здобувачами освіти.

Ключові слова: освітній процес, дистанційне навчання, воєнний стан, безпечне освітнє середовище.

The article analyzes the main problems faced by the domestic education system under martial law. According to the author of the volume, the war caused the introduction of distance learning in the absolute base of Ukrainian schools, which has both negative and positive consequences. In addition, the peculiarities of the process of reforming historical and civic education in wartime conditions are traced, and the need for teachers to use psychological support methods in general work with education seekers is emphasized.

Keywords: educational process, distance learning, martial law, safe educational environment.

Освітній процес в умовах воєнного стану став основним викликом останніх двох навчальних років. Початок повномасштабного вторгнення РФ в Україну спричинили необхідність швидкого реагування на потреби задоволення права дитини на освіту в умовах постійних повітряних тривог, відключень електрики та близькості бойових дій. Все це потребує переосмислення особливостей не тільки практик організації освітнього процесу, а й загалом впливає на формування змісту навчального матеріалу та форми його подання дитині.

Сучасні здобувачі освіти, а й частина педагогів та батьків знаходяться в складних ситуаціях, перебувають в напруженому психологічному стані, що значно ускладнює освітній процес та ставить вітчизняну освіту перед новим викликом. Як остаточно не втратити мотивацію учнів у навчанні в складних життєвих умовах? Яким чином організаційно забезпечити право на освіту дітей, що знаходяться на тимчасово окупованих територіях, в зоні бойових дій чи є внутрішньо переміщеними особами? Яким чином стимулювати перетворення підняття патріотизму, що відбувається в сьогоdnішньому українському суспільстві, а також неприйняття ворога та негативне ставлення до нього не в жорстокість, а у формування національно свідомого громадянина, прагненням якого є існування незалежної демократичної держави та обрання європейського шляху України? Саме в спробі відповісти на такі питання полягає актуальність даної статті.

Питання освітнього процесу в рамках війни на сьогоднішній день є надзвичайно актуальним, а тому йому присвячуються великі всеукраїнські конференції та численні статі педагогів. Зокрема, питання вивчення окремих дисциплін в період воєнного стану представлене в роботах таких авторів, як А. Балог, Ю. Завгородня та ін. Багато праць сучасних педагогів та практичних психологів присвячені питанням психологічної підтримки дітей шкільного віку, які постраждали або почуються дискомфортно в наслідок війни. Це перш за все роботи таких

авторів, як Т. Березнюк, О. Овчаренко, Н. Кирста, А. Кічук та ін. Інші проблеми пов'язані з організацією та змістом освітнього процесу в часи воєнного стану досліджують К. Демчик, О. Мельничук, Л. Лондар та ін. Однак, наявність великої кількості статей не вичерпує тему, адже кожен з авторів представляє певну власну позицію, яка лише частково вирішує певну проблему.

Відповідно, до вище викладеного, метою даної статті є дослідження особливостей освітнього процесу в умовах воєнного часу, виявлення проблемних аспектів та пропозиції щодо їх вирішення.

В умовах повномасштабної війни особливого значення набуває створення безпечного освітнього середовища. У Законі України «Про повну загальну середню освіту» від визначено, що «безпечне освітнє середовище – сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема внаслідок недотримання вимог санітарних, протипожежних та/або будівельних норм і правил, законодавства щодо кібербезпеки, захисту персональних даних, безпеки харчових продуктів та/або надання неякісних послуг з харчування, шляхом фізичного та/або психологічного насильства, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (булінг (цькування), поширення неправдивих відомостей тощо), пропаганди та/або агітації, у тому числі з використанням кіберпростору, а також унеможливають вживання на території закладу освіти алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних засобів, психотропних речовин» [4]. Відповідно, у рамках воєнного стану виникає необхідність забезпечити перш за все фізичну безпеку учнів. Це пов'язано з постійними тривалими повітряними тривогами та ударами російських ракет по цивільній інфраструктурі. Таким чином, нагальним питанням стала проблема наявності в школах бомбосховищ. У серпні 2022 р. міністр освіти С. Шкарлет заявляв, що 41% шкіл мають необхідні укриття для того, що розпочати навчальний рік в режимі он-лайн [1]. Однак, на нашу думку, таке число є перебільшеним. Крім того, багато таких приміщень десятиками років використовувалися в якості підвалів та підсобних приміщень і не пристосовані до перебування та навчання дітей в умовах тривалих повітряних тривог. Проведення там швидкого ремонту на обмежені кошти значно не покращило ситуацію.

Та й навіть якщо всі 41% шкіл зможуть повноцінно працювати, все рівно більше половини навчальних закладів України, а особливо ті, що знаходяться в зоні бойових дій, суміжних регіонах або ж на тимчасово окупованих територіях все, вимушені працювати виключно в дистанційному режимі. Такий формат навчання став викликом для української школи ще з весни 2020 р., однак, школи могли час від часу зібрати своїх здобувачів освіти в рамках навчального закладу, організувати їх віртуальне освітнє середовище тощо. На сьогоднішній день ситуація видається достатньо складною багато дітей та батьків повинні самостійно опікуватися організацією віртуального освітнього середовища, захистом особистої інформації здобувачів освіти тощо. Разом з тим, частина дітей є внутрішньо переміщеними особами або перебувають за кордоном і продовжують навчатися в школах, що зареєстровані на тимчасово окупованих територіях та в зонах бойових дій. Крім того, є діти, що постійно проживають в зоні бойових дій, на тимчасово окупованих територіях тощо. І питання стосовно їх залучення до навчання в українській школі на дистанційній чи будь-якій іншій основі на сьогодні не вирішено. Відповідно, на сьогоднішній день існує певний відсоток дітей шкільного віку, з якими зв'язок фактично втрачено з певних об'єктивних причин, а тому більшість результатів моніторингів, що проводяться на сьогодні є достатньо умовними.

Разом з тим, впровадження дистанційного навчання дозволяє ширше застосовувати різноманітні інтерактивні вправи із залученням інформаційних технологій. Учителі відкрили для себе та здобувачів освіти функціонал конструкторів інтерактивних вправ learningapps та khoon. Вони є ефективними для перевірки,

осмислення та узагальнення знань учнів з різних навчальних предметів. Крім того, дозволяють швидко встановити, де саме є прогалини освітньому процесі. Також, виконані у вигляді гри, вони сприяють кращій мотивації школярів. Їх учні переважно виконують з великим задоволенням [2, с. 56]. Цікавими є сервіси для створення хмаринок слів, які можна запропонувати створити учням або пояснити зроблені педагогами. Зокрема, йдеться про платформи WordItOut, WorldCloud, JasonDavies, Seterra та інші. Їх рекомендують педагоги практики для запам'ятовування складних термінів, численних дат з історії чи географічних термінів [3].

Разом з тим, педагоги почали записувати певні невеликі відеоролики, з поясненнями основного матеріалу для своїх учнів, а також застосовувати нові методи он-лайн зв'язку з учнями, зокрема Zoom, Google Meet, Microsoft Teams та інші. Це дозволило педагогам не втрачати зв'язок та розширити можливості спілкування з учнями за умови перебування всіма учасниками освітнього процесу у відносно безпечних умовах. Відео-пояснення сприяють підвищенню рівня засвоєння учнями навчального матеріалу, порівняно з самостійними опрацюванням параграфів. Крім того, наявність он-лайн занять та відео коментарів від вчителів формують в учнів психологічну опору та запланованість певних повторювальних дій, які дозволяють уникати сильного стресу [3].

Важливою проблемою змісту навчання в умовах воєнного стану є недопущення переростання негативного ставлення до агресора в неконтрольовану жагу до помсти. Крім того, на фоні зростання українського патріотизму, потрібно сприяти формуванню позиції свідомого громадянства в підростаючого покоління. 8 жовтня 2022 р. Кабінетом Міністрів України було видано нову редакцію Концепції розвитку громадянської освіти в Україні. Метою такого виховання в документі визначається «формуванням активного та відповідального громадянина із розвиненим почуттям власної гідності, стійкою громадянською позицією, готовністю до виконання громадянських обов'язків» [6]. У цьому ж документі означені найбільш нові завдання сучасного громадянського виховання. При цьому, наголошується на необхідності поширення якого через різні сфери освіти підлітків та дорослого населення. Вказане виховання передбачає формування національної та культурної ідентичності в підлітків, а також сприяння всебічному використанню державної мови в різних сферах життя та підвищення духовного рівня українського школяра. З огляду на вище викладене вагомої ролі набуває вивчення української мови та літератури, історії та громадянської освіти. Розширення цих предметів та формування їх змісту відносно потреб національного громадянства є першочергових завданням у сфері реформування гуманітарної освіти.

У липні 2022 р. було проголошено реформування системи історичної освіти та курсів громадянсько-патріотичного спрямування в школі. Навіть запроваджено зміни до програми багатьох навчальних предметів, зокрема «Історії України», «Громадянської освіти», «Захисту України» та ін. Однак, кардинальних змін, на жаль не відбулося. На сьогоднішній день навчальна дисципліна «Історія України» вивчається в рамках 1-1,5 години на тиждень, порівняно з «Географією» 1-2 години, «Біологією» 2 години тощо. Тобто вивчення вітчизняного минулого виносять на самостійне вивчення учнів чи на позакласну роботу, чи, як сказав колишній міністр освіти С. Шкарлет в нещодавньому інтерв'ю, на сімейне навчання [7]. Все це засвідчило також про відсутність стратегії розвитку історичної та громадянської освіти підростаючого покоління в Україні.

На нашу думку, змінити дану ситуацію може перш за все розширення кількості навчальних годин на вивчення історії нашої держави. У подальшому також, існує необхідність трансформації самого змісту вітчизняної історичної освіти. Вона дуже переобтяжена фактами, часто такими, які не мали значення для українського державотворення та етногенезу. Відповідно, у такій ситуації дитина губиться й ключові події та явища розпорошуються в загальному хаосі. Вивчення багатогранної

української історії треба позбавити догматизму й необхідності механічно запам'ятовувати величезну кількість фактів для здачі ЗНО. Історія має допомагати маленькому громадянину знайти своє місце в світі, пояснити, чому Україна переживає складні часи. Крім того, історичні приклади можуть стати опорою для підлітка, який бачитиме, що після війни завжди настає відбудова тощо.

Разом з тим, провідні сучасні педагоги наголошують, що історична освіта сьогодні продовжує вивчатися за схемою М. Грушевського, яка вже давно морально застаріла. Відповідно, ще 30 років тому, назріла потреба реформи змісту. Однак, кожна нова влада в міністерстві освіти, як правило, припиняє реформи попередників і розпочинає нові, тому жодна з реформ не були доведені до кінця. І це впливає на формування національної самосвідомості підлітків у тому числі й перш за все в умовах воєнного стану, коли вони самі фактично бачать як твориться і пишеться українська історія [5].

Ще одним викликом в умовах повномасштабної війни стала недосконалість методичної бази, а часто і правової бази, яка б регулювала діяльність навчальних закладів та самого навчання з окремих предметів. Вона почала оперативно створюватися з 24 лютого 2022 р., однак і на сьогоднішній день є певні моменти, які залишаються проблемними. Введення нових тем з багатьох предметів не забезпечене методичною підтримкою. Учителі, що також, переважно, знаходяться в складних психологічних та життєвих умовах, займаються волонтерською чи іншої додатковою діяльністю мають самостійно створювати контент для учнів з певних тем, розробляти не тільки окремі вправи, а й вибирати з наукових статей та дослідницьких монографій, нормативних документів та статистичних свідчень дані та тексти, які можна опрацьовувати з учнями. Це ускладнює загальну роботу вчителя. Крім того, у зонах бойових дій та на тимчасово окупованих територіях багато нормативних актів не скільки допомагають організовувати освітній процес, стільки створюють нові форми звітності, що мають вести керівники та педагоги.

Особливу роль в умовах воєнного часу відіграє у психологічна підтримка як учнів, так і вчителів. На сьогоднішній день різноманітні громадські організації, окремі практикуючі психологи, та й загалом вчителів працюють над тим, щоб подолати негативні наслідки війни в здобувачів освіти. Під час здійснення освітнього процесу учителі мають орієнтуватися на підтримання доброзичливості, позитивних емоцій. Вони мають стимулювати учнів до нових відкриттів не зважаючи на негативні емоції. Крім того, педагоги мають навчити дитину керувати власними емоціями. Також у якості виховної роботи можна запропонувати учням різні види офлайн та онлайн ігор, які допоможуть підняти настрій та направити енергію дитини на здобуття нових знань, умінь і навичок.

Таким чином, воєнний стан спричинений повномасштабним вторгненням РФ в Україну спричинив багато викликів для освітнього процесу. Більше половини всіх навчальних закладів в нашій державі працюють в дистанційному режимі. Це не дозволяє напряму контактувати з учнями та ускладнює взаємодію. Разом з тим, дистанційний формат значно розширив горизонти сучасних вчителів в напрямку використання різноманітних онлайн платформ, створення інтерактивних вправ тощо. Таким способом вдалося зробити освітній процес ефективнішим та цікавішим для сучасних дітей. Крім того, воєнний стан показав необхідність реформування історичної та громадянської освіти в Україні. Процес, на сьогоднішній день, відбувається повільно й дуже неохоче, але освітяни його активного обговорюють, що може дати поштовх до суттєвих зрушень в даному напрямку, особливо у зв'язку зі зміною керівництва Міністерства освіти і науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Близько 41% закладів освіти України оснащені укриттями та готові до навчання офлайн // Інтерфакс Україна. 2022. 16 серпня. URL : <https://interfax.com.ua/news/general/852623.html> (дата зверення: 21.03.2023).
2. Василенко С. В. Особливості використання у початковій школі сучасних гаджетів та методика створення інтерактивних вправ у ПЗ smart, learningapps до проекту «Початкова школа: освіта для життя» // Тези доповідей II Міжнародної науково-технічної конференції «Комп'ютерні технології: інновації, проблеми, рішення – 2017». 2017. С. 56–57.
3. Євтушенко А. Дистанційне навчання: як зацікавити учнів – поради від учительки. URL : <https://nus.org.ua/articles/dystantsine-navchannya-yak-zatsikavyty-uchniv-porady-vid-uchytelky/> (дата зверення: 21.03.2023).
4. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 № 463-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата зверення: 20.03.2023).
5. Лиховид І. Якою має бути нова концепція історичної освіти: думки вчителів-практиків. URL : <https://nus.org.ua/articles/yakoyu-maye-buty-nova-kontseptsiya-istorychnoyi-osvity-dumky-vchyteliv-praktykiv/> (дата зверення: 19.03.2023).
6. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 893-р Концепція розвитку громадянської освіти в Україні від 8 жовтня 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#top> (дата зверення: 21.03.2023).
7. Шкарлет згавнівся заявою про історію України // Всеосвіта. URL : <https://vseosvita.ua/news/shkarlet-zghanbyvsia-zaiavoiu-pro-istoriiu-ukrainy-84734.html> (дата зверення: 22.03.2023).

УДК:78.071.2

к. пед. н. **Олена Тарківська-Нагиналюк,
Алла Афанасенко**

ВИХОВАННЯ ХОРМЕЙСТЕРА ЗА МЕТОДИЧНИМИ ПРИНЦИПАМИ К. К. ПІГРОВА

В статті обґрунтовано методичні принципи К. К. Пігорова у вихованні хормейстра. Висвітлено педагогічні засади його хорової школи, особливості творчого використання методики роботи з хоровим колективом, засвоївши яку учасник хору зможе використовувати як «інструмент» у майбутній фаховій діяльності. Детально розглянуто, зокрема, методи роботи керівника хору у розучуванні твору (читання нот з листа)

Ключові слова: методичні принципи К. К. Пігорова, хор, виховання хормейстра, читання нот з листа.

The article substantiates the methodical principles of K. K. Pigrov in the education of a choir conductor. The pedagogic principles of his choral school, the peculiarities of the creative use of the method of working with the choral team, which the choir member can use as an "instrument" in the future professional activity, are highlighted. In particular, the methods of work of the choir director in learning the piece (reading notes from a music sheet) are considered in detail.

Keywords: methodical principles of K. K. Pigrov, choir, education of a choir conductor, reading notes from a music sheet.

Постановка проблеми. У професійній підготовці вчителя ЗЗСО домінантою виступає фахова спрямованість, пріоритет спеціальних знань та умінь. Для майбутніх учителів музичного мистецтва, які в подальшій педагогічній роботі мають виконувати мультифункційні обов'язки, зокрема, організувати колективно-співацьке виконавство школярів у класі є надзвичайно важливим знання методичних принципів керування хоровим колективом метрів української хорової школи.

Українське суспільство накопичило та зберегло вагомі здобутки у мистецько-педагогічному діяльнісному пласті. Достеменне вивчення, осмислення та креативно-творче втілення в сучасному освітньому процесі стає дедалі актуальнішим та виокремлюється як необхідна умова розвитку соціокультурної сфери суспільного життя країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання основ техніки хорового диригування звертались М. Колесса, В. Доронюк, М. Канерштейн, О. Прокулевич, О. Бенч, О. Шокало. З питань хорознавства відомими стають роботи Т. Смирнова, О. Коломоєць. Питання диригентсько-хорової підготовки вчителя музики висвітлює Є. Карпенко, О. Стахевич.

Мета статті: дослідити методичні принципи виховання хормейстра сформульовані К. К. Пігровим.

Завданням даної статті є розкриття методико-педагогічних принципів роботи з хоровим колективом К. К. Пігрова як основи формування професійних навиків майбутнього хормейстра.

Костянтин Костянтинович Пігров (1876 – 1962) – непересічна постать педагога-хормейстра, засновника вітчизняної школи хорового мистецтва, професора одеської консерваторії, заслуженого діяча мистецтв України. Музично-педагогічна діяльність маестро стала основою формування засад української хорової школи (І. М. Гадалова, М. Г. Колос, А. К. Мартинюк, Л. Саржинська) та предметом виявлення його оригінальних музично-педагогічних принципів (Д. С. Загребський, А. П. Серебрі, В. І. Шип).

Вихованцями К. Пігрова стали майбутні виконавці-хористи та хормейстри: церковні співаки, учні училищ, студенти консерваторії. Робота з різними хоровими колективами, організація музично-просвітницького життя міст відшліфовували музично-педагогічну та організаторську майстерність хормейстера. Різноманітна і плідна робота К. К. Пігрова стала підґрунтям, що заклало основи його творчого методу, сприяла розвитку його виконавського таланту.

У 1914 році він приїжджає в Одесу як майстер-професіонал, озброєний глибокими теоретичними знаннями, практичним досвідом, а також чітким уявленням про завдання, що стоять перед музикантом-просвітителем. Саме з Одесою пов'язана найбільша частина життя музиканта, тут у повну силу розгортається його талант і плідна суспільно-музична діяльність.

У перші ж роки життя в Одесі Пігров усе більше віддавав часу і сил музично-просвітницькій діяльності, поступово відходячи від роботи в церковних хорах. Гімназійні хори Пігрова стають прикрасою музичного життя міського суспільства.

У 1920 році Пігров приймає запрошення дирекції і стає завідувачим хоровим класом Одеської консерваторії, сполучаючи керівництво хором з веденням деяких музично-теоретичних дисциплін. З величезною енергією і наполегливістю Пігров домагається створення при консерваторії зразкового мішаного хору, справедливо думаючи, що організація колективу на основі й в умовах діяльності вищого музичного навчального закладу може принести відмінні художні результати. Він комплектує мішаний хор, ретельно відбираючи учасників, знаходить і залучає до роботи видатних співаків, не зневажаючи і тими, хто не мав ще навичок ансамблевого співу.

«З людей, що не знають хору, треба було створити хор, що струнко звучить і ансамблює» [2, с. 12].

В 1930-х роках К. К. Пігров жив і працював у Молдавії, де організував самодіяльний хор, що отримав звання кращого в республіці, а пізніше став професійною капелою. Постійна діяльність Пігрова в цьому колективі продовжувалася до 1939 року, коли він повернувся на роботу в Одеську консерваторію, щоб очолити хормейстерський відділ, залишаючись у той же час консультантом у Тирасполі. Саме в цей час К. К. Пігров задумує викласти послідовну методику навчання і виховання хорового диригента на основі багаторічного різнобічного практичного досвіду виконавства.

«Питання про методи роботи з виховання хормейстерів було новим і зовсім неопрацьованим. Літератури з питань мистецтва хорового співу майже не було. Переді мною постало завдання: як виховувати хормейстера, чому повинен навчити студента хормейстерський відділ? Довго думав я над цим і, нарешті, прийшов до такого висновку: оскільки ми збираємося випускати кваліфікованого хормейстера, то, мабуть, треба зробити так, щоб хор і його стихія були досконально відомі нашим вихованцям. Студенти хормейстерського відділу повинні бути організовані хоровим колективом із усіма специфічними особливостями художнього організму, тобто мати відмінний лад, бездоганний ансамбль, гарну дикцію і тонке, емоційне, хвилююче нюансування. Іншими словами, хормейстерський відділ повинен представляти собою відмінний хор... З чого ж починати його створення? На хормейстерський відділ треба приймати людей з гарним слухом і здоровим голосовим апаратом. Наявність цих двох умов дає можливість досягти самої головної якості вокального ансамблю – чистоти інтонування. Чистота інтонації є основа основ хорового мистецтва. Усі зусилля співаків і керівника повинні бути спрямовані в цей бік» [2, с. 15].

Методичні принципи талановитого диригента і педагога, перевірені десятиліттями живої практики, знайшли своє втілення в «Керування хором». Це навчальний посібник, виданий у 1956 році в Києві українською мовою, швидко завоював широку і заслужену популярність. Ясно і переконливо викладається в ньому безліч великих і малих питань, з якими неминуче зустрічається диригент хорупочатківець. Більша частина книги присвячена висвітленню загальних понять про хор (види хорів, діапазони хорових партій, організаційна робота), питанням виховання диригента (техніка керування хором, способи вивчення хорової літератури, розспівування хору, завдання тону).

Методичні принципи професійного виховання хормейстера К. К. Пігрова полягають у наступному: «...Чистота інтонації – наріжний камінь, на якому ґрунтується мистецтво хорового співу.

Виховання голосу співака шляхом систематичних занять у подачі культурного звуку на правильному подиху.

Розвиток рухливості і гнучкості голосу з використанням прикладів з художньої хорової літератури.

Вироблення техніки вимови тексту в різних ритмах і темпах.

Виховання слуху співаків у подоланні труднощів гармонійного і поліфонічного порядку.

Виховання художнього смаку співаків шляхом слухання хорової музики у відмінному виконанні» [2, с. 7].

Разом з тим питання виховання музичних здібностей хорового співака-ансамбліста стає «наріжним каменем» цієї роботи: розвиток чуття мелодичного і гармонічного строю, виховання ритмічного, гармонічного і ладового чуття, особливо розвиток ансамблевого гармонічного та ритмічного чуття виконавців.

Ретельно розробляє питання хорового ладу, відзначаючи, зокрема, найважливіше значення інтонування секунд.

К. К. Пігровим була обґрунтована чітка методична система роботи хору над розучуванням твору. В основу педагогічного процесу кладеться *свідомість сприйняття* пропонованого до вивчення матеріалу. Другим дуже важливим фактором у процесі освоєння того чи іншого об'єкта є *художня зацікавленість учнів*. Це досягається «показом» даного твору у виразному виконанні його на фортепіано, у вдалому механічному записі чи у слуханні гарного хору (в Одеській консерваторії концертмейстер... так співучо подає твір, що співаки-студенти вже бувають «заражені» музикою, художньо зацікавлені в якнайшвидшому його освоєнні). У співаків на руках не партії, а партитури. Після показу починається безпосереднє виучування, чорнова робота. Вона проходить на основі активного аналізу технічної структури п'єси, а саме: ритм (рахунок ритмічного рисунка), сольмізація (назва нот у ритмі), читання тексту в ритмі, сольфеджування, спів музичного матеріалу з текстом.

Суть своєї методики розвитку метро-ритмічного чуття в роботі з музичним матеріалом К. К. Пігров викладає в роботі «Сольфеджіо для диригентсько-хорових відділень музичних училищ». Працюючи над проблемою розвитку музичних здібностей, пропонує механізм первинного опрацювання музичного матеріалу, а саме читання з аркуша. К. К. Пігров зазначає, що процес читання з листа має ритмічну та мелодичну сторони музичної мови, і разом з тим: «первинний процес, тобто ритмічна свідомість, досягається швидше, ніж другий – ясне й виразне уявлення про звуковисотні відношення». Особливо наголошує, що потрібно: «...вміти розумно аналізувати музичний матеріал». Сам процес читання з аркуша розділяє на два навчальні етапи: «вміння лічити, тобто робити ясний і чіткий аналіз ритмічних змін у зв'язку з метричною пульсацією, і вміння свідомо сприймати і практично виконувати звуковисотні зміни» [3, с. 152].

Принциповим в методиці є прийом тактування, як найпростіший спосіб вимірювання довжини метричної одиниці та системи рахунку – що уособлює універсальну можливість чіткого прорахування будь-якого ритмічного рисунка. Невеликі маятникоподібні рухи руки, де кожна доля такту розпочинається в точці дотику руки (долоні) до столу – це прийом тактування.

Найважливішим правилом даної системи є вірне засвоєння цифр та складів, що відраховують ритмічний рисунок. Кожна рахункова одиниця (доля такту) позначається порядковою цифрою (2/4: раз, два), поділ на дві рівні половини озвучується доданою до цифри голосної «і». Склади вимовляються таким чином, щоб голосна кожного складу розтягувалась відтворюючи довжину нотної одиниці. В проміжку між назвами цифр та складів потрібно слідкувати, щоб не виникало незапланованих композитором пауз. Ті ж правила зберігаються при сольмізуванні.

Сам процес читання нот з листа складається з попереднього аналізу та безпосередньої роботи по етапах. У попередньому аналізі викладач обговорює: тональні, метричні, ритмічні особливості; діапазон і теситурні умови; вокально-ансамблеві труднощі – дихання і фразування, кількість звуків на склад; зміст тексту і особливості його вимови. По мірі накопичення досвіду такий аналіз учень може проводити самостійно.

Наступним кроком є безпосередня робота по етапах:

- 1) прорахування ритмічного рисунка (за певною системою рахунку);
- 2) сольмізування (читання назви нот в ритмі з підкресленням метричних акцентів, притаманних розміру);
- 3) читання тексту в ритмі (приклади хорової нотної літератури);
- 4) спів сольфеджіо після настройки на лад (тональність);
- 5) спів зі словами [4, с. 54-55].

Розвиток навичок свідомого читання нот з листа за допомогою освоєння системи поетапної роботи на уроках сольфеджіо та у роботі з хоровим колективом, де на перше місце ставиться розвиток метро-ритмічного чуття, а також навичок

інтонування інтервалів, виховання чуття ладу, гармонічного слуху, вокально-ансамблеві навички, чуття поліритмії та поліфонії є основною ідеєю теорії.

Методика К. К. Пігрова спрямована на майбутню професійну аудиторію і цілями її є розвиток професійних навичок (загальна ритмічна грамотність; швидке та якісне читання нот з листа; висока виконавська інтерпретація виражальних засобів метро-ритму та її втілення у виконанні; вміння орієнтуватися у складних ритмічних та поліритмічних елементах музичної мови, її багаторівневого викладі; розуміння багатофункціональності ритму та його проявів).

Відомими послідовниками і популяризаторами методики роботи з хоровим колективом які гідно продовжили справу свого вчителя стали: А. М. Авдієвський, М. П. Гринчишин, Є. В. Дущенко, В. І. Шип, В. В. Толканьов.

Виховання в хоровому колективі метро-ритмічного чуття за методикою К. К. Пігрова закладений на основі закономірностей діяльності людської психіки, інтелекту та фізіології. Відомі зарубіжні музикознавці та науковці Б. М. Теплов, Т. Болтон, Р. Мак-Даугол, С. Сішор, Е. Жак-Далькроз, Ч. Ракміш, Р. Хазбенд довели, що метро-ритмічне чуття має моторну природу. Саме цей фактор стане головною особливістю багатьох методик, що набули особливого розповсюдження наприкінці XIX поч. XX ст.

Якщо методика К. Орфа, Е. Далькроза була направлена на розвиток чуття метро-ритму через сприйняття, переживання, осягнення і створення опираючись на моторну природу ритму то К. К. Пігров використовує ту ж саму послідовність за винятком останнього пункту (не створення, а відтворення).

Основою методики розвитку метро-ритмічного чуття К. К. Пігрова, як і багатьох відомих музикантів-педагогів, стає психічний процес, ланцюжок послідовних дій або операцій який успішно направляється в потрібне русло. Усі етапи проходження процесу метро-ритмічного чуття в методиках, наприклад Е. Ж. Далькроза, К. Орфа, Е. Бальчитіса, Є. В. Назайкінського, у дослідженнях музикантів-науковців Б. М. Теплового Т. Л. Болтона, Р. Мак-Даугола, С. Сішора, Р. Хазбенда, Ч. Ракміша мають різний підхід до їх вирішення але спільним залишається одне – співвикористання психічного та рухо-моторного, інтелектуального і фізіологічного.

Ритмічне сприйняття – це психічний процес, який виражається через інтелект, емоційність, слухо-моторне та рухо-моторне чуття, пам'ять.

К. К. Пігров створює методику роботи з музичним текстом де відтворення музичного ритму відбувається через сприйняття, переживання та осягнення ритмічного рисунку за допомогою інтелекту та фізичного чуття вимірюваності музичної мови.

Таким чином видатний хормейстер науково обґрунтовує чітку систему розучування музичного твору в хоровому колективі, а саме механізм первинного опрацювання музичного матеріалу (читання з аркуша). Основою ідеї стає думка про первинність сприйняття, переживання та усвідомлення ритму над мелодикою. Аналіз метро-ритмічного рисунку п'єси, структурує за такими параметрами: ритм (рахунок ритмічного рисунку), сольмізація (назва нот у ритмі), читання тексту в ритмі, сольфеджування, спів музичного матеріалу з текстом.

Хормейстер вважав, що студент-музикант, майбутній керівник хору, повинен виховуватись через музичний колектив і бути організованим учасником колективу: «Виховання хорового диригента можна здійснити через хор і тільки через хор. У хорі майбутній хормейстер повинен придбати такі знання, яких він ніде більше не зможе здобути. Він повинен навчитися того, що він сам в майбутньому вимагатиме від хору, бо не можна вчити інших того, чого сам не знаєш» [3 с. 104].

Його методи роботи з хоровим колективом направлені на виховання майбутнього хормейстра де головними завданнями ставить: виховання виконавської техніки голосу співака та розвиток чуття ритму, метру, темпу, динаміки, агогіки і т. ін.

Особливою увагу приділяє початковому опрацюванню тексту (читання нот з листа) вважаючи цей етап відправною ланкою роботи керівника хорового колективу.

Сучасна педагогічна наука знаходячись у активному пошуку дієвих методик виховання керівників музичних колективів та збагачується новими ідеями. Разом з тим виховання хормейстера за методичними принципами К. К. Пігровабуло та залишається актуальним сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Митці України : Енциклопедичний довідник / упоряд. : М. Г. Лабінський, В. С. Мурза ; за ред. А. В. Кудрицького. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1992. 848 с.
2. Пігров К. К. Керування хором. Київ : Держ. вид. образотворчого м-тва і музичної л-ри, 1956. – 180 с.
3. Пігров Костянтин Костянтинович. Українська музична енциклопедія. Київ : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, 2018. Том 5 : ПАВАНА – «РОЛІКАРП». С. 208.
4. Пигров К. К., Шип В. И. Сольфеджио для дирижерско-хоровых отделений музыкальных училищ. М. : Музыка, 1970. 500 с.
5. Теплов Б. М. Избранные труды: В 2 т., М. : Педагогика, 1985.

УДК 784:378

засл. арт. України, доцент **Микола Швидків,**
Ольга Пуцик

МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ ФОРМУВАННЯ ЕСТРАДНО-ВОКАЛЬНИХ НАВИЧОК НА ЗАНЯТТЯХ З ПОСТАНОВКИ ГОЛОСУ У СТУДЕНТІВ МИСТЕЦЬКИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті розкрито сутність поняття «методичний прийом», як частина методу навчання, що є множиною дидактичних прийомів, органічно поєднаних між собою в певну систему. В окремих методичних ситуаціях прийом може виступати як метод навчання, і, навпаки, метод може бути прийомом, тому що вони діалектично взаємозв'язані. Виокремлені методичні прийоми формування естрадно-вокальних навичок на заняттях з постановки голосу. Розглянуто основні вокальні прийоми, які характерні для сучасного естрадного виконавства. Виділені основні аспекти естрадно-вокальних навичок співу з мікрофоном.

Ключові слова: естрадно-вокальні навички, метод навчання, методичні прийоми, вокальні прийоми, джазовий вокал, субтон, белтінг, вібрато, робота з мікрофоном.

The article reveals the essence of the concept of "methodical technique" as part of the teaching method, which is a set of didactic techniques organically combined into a certain system. In certain methodical situations, a technique can act as a teaching method, and conversely, a method can be a technique because they are dialectically interconnected. Methodical methods of formation of pop and vocal skills in classes on voice production are singled out. The main vocal techniques, which are characteristic of modern variety performance, are considered. The main aspects of pop vocal skills of singing with a microphone are highlighted.

Keywords: pop vocal skills, teaching method, methodical techniques, vocal techniques, jazz vocals, subtone, vibrato, working with a microphone.

Необхідним та важливим складником професійного становлення студентів мистецьких спеціальностей є вокально-виконавська підготовка сформована естрадно-вокальними навичками. Адже поряд із досконалим володінням голосовим апаратом, уміннями художнього та технічного відтворення образів твору, вокаліст має володіти і виконавськими навичками, що, у свою чергу, охоплює комплекс естетичних цінностей поведінки, виконавської майстерності, інтерпретаційних умінь тощо.

Науковці з вокальної педагогіки стверджують, що використання естрадно-вокальних навичок під час занять з постановки голосу дозволяє вдосконалити традиційну класичну систему викладання, наповнити її новими компетенціями, активізувати естрадно-вокальну діяльність студентів мистецьких спеціальностей. Останнім часом актуалізуються дослідження, присвячені проблемам сучасного естрадного виконавства (Н. Дрожжина, Л. Прохорова, С. Чернікова та інші), вокальної культури (Т. Ткаченко, Ван Цзяньшу та ін.). Аналіз сучасної естрадної музики, дає поняття про вокальні прийоми, а саме перехід на високих нотах у легкий фальцетний звук, спів субтоном, «експресивний «вереск», «ричання» на атаці звуку (фраї, гроул), глісандування (слайд), «белтінг» та ряд інших стильових технік, які і по сьогодні розвиваються». Відомий також ряд вокальних прийомів, які використовуються в екстремальних музичних напрямленнях які правильно відтворити можна при знанні роботи мікрофону та в мінні його настроїти частотно. Подавати їх потрібно обережно, адже незважаючи на еластичність, голоси підлітків ще мають фізіологічні слабкості і знати про це необхідно.

Методика формування естрадно-вокальних навичок у студентів мистецьких спеціальностей є організованою системою, що спрямована на досягнення вокально-технічних навичок, які забезпечують вільне та стабільне голосоутворення та чотири способи співу (естрадний, академічний, народний, мікст). Опанування та інтегрування таких співацьких способів сприяють розвитку професіоналізму вокаліста та здатності його до виконання естрадної музики різних стилів.

Розробка методів виховання сценічних виконавських якостей у молодих співаків пов'язана зі наступними проблемами: взаємозв'язок їх зі змістом музичного виховання, розвитком музичного голосу та слуху, розвитком музичних і творчих здібностей студентів, індивідуальними особливостями виховання музики, відсутність розуміння технічних особливостей мікрофону, можливостями виховання музики та можливостями різноманітних видів музичної діяльності в розвитку здобувачів та ін. Саме тут постають питання технічно-теоретичних основ вокально-естрадного виконавства, методика якого тісно пов'язана з фізіологією, психологією, орфоепією, акустикою, акторською майстерністю та фоніатрією.

Загалом, виховання професійного вміння співу у студентів мистецьких спеціальностей будується на систематичній методиці, яку можна поділити на три етапи:

- формування практичних вокально-естрадних навичок;
- навички виконання естрадних творів різних жанрів;
- навички сценічного втілення вокально-естрадного твору популярної сучасної музики з урахуванням технічних можливостей мікрофону.

На думку В. Варнавської, формування естрадно-вокальної майстерності студента залежить, від розуміння специфіки вокальної мови, фізіології голосового апарату, природи формування співочого звука, чіткого уявлення про дихальну, резонаторну, артикуляційну функції та їхню важливу роль у процесі голосоутворення і цілого ряду інших важливих чинників. Набуття студентом вокально-технічної майстерності є результатом свідомої цілеспрямованої багаторічної роботи і свідчить

про досягнення ним високого рівня художнього та вокально-технічного розвитку [2, с. 40]. Центальною структурою в розвитку вокально-виконавських навичок є апарат вокаліста – поєднання всіх технічних знань та вмінь в технічний комплекс; емоційних здібностей та інтелектуальних властивостей – у художній комплекс. Ці два комплекси і складають вокально-виконавський апарат співака [1, с. 11], [8, с. 128].

У роботі над формуванням естрадно-вокальних навичок, викладачу потрібно звернути увагу на проблему несформованих голосів, які мають свою індивідуальну регістрову побудову, тобто мають неоднакове звучання на різних частинах діапазону, а при співі в мікрофон ці нюанси не можливо приховати. Уважно вивчаючи голосовий апарат кожного студента, викладач повинен слідкувати за його розвитком. Наполегливо слідкувати за виконанням вправ, які необхідні для роботи різних м'язів, що застосовуються при диханні; за постановкою горлянки та положенням тіла, за відтворенням звуку, а саме гортанним, головним чи носовим. Ці нюанси студент повинен засвоїти, щоб його голосовий механізм співпрацював для відтворення звуків, а не ускладнював сам процес. «Усе це і повинно втілюватися у «голосовій гімнастиці», складовими якої є вправи запропоновані викладачем з урахуваннями можливостей та природних даних кожного учня, тому що побудова голосового органа різна у різних людей» [4, с. 100]. Викладач повинен застосувати ефективну, науково-обґрунтовану методику формування вокальних навичок у кожного здобувача, поза чим неможливо досягти яскравої художньої виразності, задоволення вокаліста від власної навчально-співочої та виконавської діяльності, індивідуалізація формування співацьких навичок з урахуванням якісних характеристик завдатків, ступеня актуального розвитку музичного слуху, емоційності, художньо-образного уявлення, артистизму, готовності до використання типовими для естрадного співу приладдям – мікрофоном, монітором тощо [3, с. 80].

Оволодіння різновидами вокально-естрадних технік та стилів окремо чи в сукупності вимагає чіткої дисципліни, терпіння, часу та якісних вправ. Для того, щоб володіти сучасною вокальною технікою недостатньо просто мати добрий музичний слух – важливо вміти володіти голосовим апаратом на належному рівні. Відповідні знання дуже важливі для кращого засвоєння та розвитку особистого естрадного стилістичного смаку, культурного прогресу з вокалу, покращенню психо-емоційного стану.

Мета статті – полягає у розкритті методичних вокальних прийомів формування естрадних навичок у студентів мистецьких спеціальностей та застосуванні їх під час занять з постановки голосу.

Серед основних умов, які визначають ефективність викладання-учіння, особливе місце посідають методи навчання, бо вони безпосередньо формують і визначають характер взаємин педагогів і учнів, суттєво впливають на формування стосунків між ними. Метод навчання є множиною дидактичних прийомів, органічно поєднаних між собою в певну систему. В окремих методичних ситуаціях прийом може виступати як метод навчання, і, навпаки, метод може бути прийомом, тому що вони діалектично взаємозв'язані. Наприклад, бесіда – самостійний метод навчання, але коли вона епізодично використовується педагогом під час практичних занять, то виступає як прийом навчання, що входить до методу практичних дій. Методи і прийоми можуть мінятися місцями. Свою назву той чи інший метод навчання отримує за провідним дидактичним прийомом, який використовується на даному занятті [7, с. 213].

Будь-який метод реалізується за допомогою прийомів, а методичні прийоми – це елементи того чи іншого методу, які відображають окремі дії викладача та студентів у процесі викладання та навчання. Методичний прийом – частина методу, за допомогою якого сам метод реалізується на практиці. Всі методичні прийоми у навчальному процесі відіграють організуючу роль, тому ми пропонуємо

застосовувати їх цілеспрямовано і з конкретними пізнавальними завданнями. Кожний метод розкривається багатьма методичними прийомами різного характеру, наприклад: збудження і розвитку пізнавальних інтересів, активізації почуттів та емоційних переживань, керування взаєминами учнів, виховання культури праці тощо. Проте, всі ці методичні прийоми зводяться до трьох основних груп. Різноманітність застосованих методичних прийомів, особливо їх поєднання, свідчить про творчу ініціативу й педагогічну майстерність учителя. Вчитель, який працює творчо, винаходить нові прийоми, трансформує загальновідомі, досягаючи більшого освітнього й виховного ефекту.

Засвоєння стильової вокально-естрадної техніки – це перш за все оволодіння вокальними прийомами по мірі необхідності їх використання у репертуарних творах, зокрема, піснях популярної сучасної естрадної музики. Кожен стильовий напрям та стиль популярної вокальної музики має власну манеру подачі звуку і використання різних звукових ефектів. Характерними та більш розповсюдженими рисами для сучасної естрадної музики є: спів субтоном, мікст, белтінг, шаутінг, мелізми, вібрато, джаз, абоскрим – вокал, гроулінг, фальцет, скет та інші.

Виходячи з такої інформації, викладачу, перш за все, треба навчити різнобічності музичних технік та зорієнтувати у цьому вирі направлень. Розглянемо основні вокальні прийоми, які є характерними для сучасного естрадного виконавства:

1. Белтінг – один із найпопулярніших прийомів, який прийшов в естрадний вокал із соула. Термін «белтінг» (to belt) дослівно перекладається як – «кричати», тобто співати гучно в повну силу. Насправді – це вміння брати високі ноти повним голосом. Суть вся в тому, що таке вміння стає можливим лише за відповідної комбінації складників: сили голосу, його спрямованості на слухача і наявності вродженого або набутого механізму здорового крику. Отже, виконання белтінгу потребує як допомоги від м'язів голосових зв'язок, які відповідають за їх щільне змикання, так і особливого, сильного дихання.

2. В естрадному співі широко використовується такий спосіб звукоутворення, як субтон для передання чуттєвості і м'якості звучання голосу, іноді з додаванням сипу. Особливості його використання відбуваються за рахунок неповного змикання зв'язок, із пропущенням через них повітря. При співі субтоном використовуються головний і грудний регістри (змішане звукоутворення).

3. Тванг (Twang) додає голосу дзвінкого металевого звучання, завдяки чому він звучить потужно і щільно. Направлений вперед блискучий звук, можливий завдяки звуженню надгортанника (естрадні співаки використовують задній резонанс, який є більш відкритим). Не можна плутати гнусавість і twang, оскільки це абсолютно різні поняття. Є спеціальні вправи на букву «н» або «м» для відчуття близького носового звуку, що допоможуть навчитися користуватися цим прийомом без призвуку гнусавості. Виконання цих вправ вимагає від вокаліста володіння дихальним апаратом і контролю стану м'якого піднебіння та гортані.

4. «Фальцет» (італ. Falsetto) або фістула означає високий діапазон, який буває вище нормального діапазону чоловічого голосу, з використанням тільки головного регістра. При сприйнятті на слух фальцетний тип звучання відповідає легкому, дзвінкому голосу при винятковому головному резонуванні (Чернікова, 2005).

5. Мікст – одночасне звучання грудного і головного регістрів, їх змішування в певній пропорції для конкретного вокального випадку.

6. Вібрато – голосові вібрації висоти тона на подовженій ноті. Прийом утворюється варіаціями в гортані та діафрагмі. Вібрато виникає природньо, коли голос знаходиться під напругою (гортань починає тремтіти). Часто таке вібро не контрольоване і може нашкодити під час виконання пісні. Однак, якщо воно досягається під час емоційної кульмінації пісні, то звучить чудово. Набагато краще навчитися контролювати своє вібрато, а ніж покладатися на напругу у гортані.

5. Академічний звук. Основні методичні принципи виконання полягають у такому: «звук на опорі»; грудно-черевний тип дихання, за яким діафрагма бере активну участь у регуляції фонаційного видиху; вироблення вібраційних відчуттів в області «маски», що є індикатором «польотності» звуку.

6. Джазовий вокал. Специфіка джазового вокалу порівняно з академічним співом проявляється в інших вимогах до голосу, техніки та естетики виконання. Серед навичок, необхідних для джазового співака, ми обов'язково повинні назвати ідеальне відчуття ритму (у джазу дуже специфічне і складне фразування), ідеальне почуття гармонії, яке допускає імпровізацію, оскільки імпровізація є основою джазу, рухливість голосу. Джазовий голос тяжіє до відкритості, глибоке, з опорою на черевне і діафрагмальне дихання, але спритне. У джазовому вокалі часто зустрічаються експерименти з використанням різних резонаторів, у тому числі носового, використанням фальцету, глісандо, вібрації, можливо різке форсування нот. У джазовому співі немає поділу голосів за тембрально-теситурними ознаками. Маючи на руках приблизний текст пісні, джазовий вокаліст виконує її, використовуючи не лише слова та фрази, а й окремі склади. Це фонетична імпровізація, вона набула популярності з легкої руки Луї Армстронга, батька джазу. І, звичайно, про вокал як найважливіше джерело розвитку джазу, в історію якого зробили великий внесок: Біллі Холідей, Наталі Коул. Такі великі майстри «скату», як Сара Воган, Джон Хендрікс, незрівнянна Елла Фіцджеральд і, звичайно, велика «імператриця блюзу» Бессі Сміт. Адже з усіх жанрів вокального мистецтва саме блюз мав найсуттєвіший вплив на формування джазу.

Висвітливши основні методичні вокальні прийоми, що характерні для сучасного естрадного виконавства, зауважимо, що емоційний чинник в естрадному співі має особливе значення, оскільки не можна добре співати, перебуваючи в нейтральному стані. Емоція – це своєрідна рушійна сила фонації, енергія співака, яка ефективно налаштовує його на правильне функціонування голосового апарату [9, с. 146].

Робота над розвитком виконавської техніки вокаліста відбувається в ході тривалого і систематичного виконання вокально-технічних вправ, вокалізів. Спеціально дібраний вокально-педагогічний репертуар сприяє комплексному процесові формування вокально-технічних навичок та художніх умінь студентів. Добір вокально-дидактичного матеріалу та встановлення послідовності його виконання здійснюється педагогом відповідно до дидактичної мети та завдань навчання. За рахунок багаторазового свідомого виконання вокально-технічних вправ відбувається формування необхідних вокально-моторних стереотипів. Для того, аби процес закріплення вокально-технічних навичок у студентів відбувався ефективно, на думку О. Прядко, необхідно правильно вибудовувати роботу з використання вокально-дидактичного матеріалу. Так, на початкових етапах занять потрібно застосовувати вправи, які б не містили стрибків на великі інтервали і не вимагали надмірного навантаження дихальної системи організму виконавця. Вони мають виконуватися звуком середньої сили без надмірної напруги голосового апарату [6, с. 90].

Ефективним засобом формування співацьких навичок є вокальні вправи – багаторазово повторені спеціально-організовані вокальні дії. Під час розучування вправ М. Михаськова рекомендує дотримуватися принципу єдності художнього й технічного, прагнути до емоційно-виразного забарвлення голосу. Мета вправ – підготувати голосовий апарат до активної роботи і довести до автоматизму основні вокальні навички [5, с. 125]. Кожного студента спочатку потрібно навчити володіти вокальною технікою, тобто вільно управляти своїм голосом. Для цього необхідна правильна постановка голосу, а також оволодіти різними прийомами співу, і тоді вже формувати сценічний образ і манеру виконання. Голос є універсальним інструментом, тому урок вокалу проводять в індивідуальній формі, тобто, вчитель на уроці працює з одним студентом. Крім вчителя ще може бути концертмейстер, який акомпанує студентів, тобто грає на музичному інструменті, переважно на

фортепіано, чи сам вчитель поєднає ці функції. Коли вчитель сам грає на уроці, час використовується оптимально, не потрібно пояснювати та ставити завдання концертмейстеру, наприклад коли учень займається естрадним вокалом і виконує репертуар під фонограму.

Також для виховання естрадно-вокальних навичок необхідно обирати пісню для концертного виступу, яка подобається студенту (обов'язкова умова); має відповідний діапазон; підходить за тональністю (тональність можна змінювати); без завищеної виконавської складності; підходить за характером. В роботі над характером та змістом пісні студенту варто виразно читати текст із логічними наголосами за фразами та пропозиціями; працювати над чіткістю вимови приголосних звуків у повільному, а згодом у рухомому темпі, вчити текст окремими частинами, поєднуючи з музичними фразами та пропозиціями; промовляти текст співуче речитативом для вироблення кантилени та проспівувати голосні звуки, оскільки в співі співаються лише голосні звуки, а приголосні вимовляють чітко та коротко.

Окремо варто виділити роботу з мікрофоном, іноді викладачі академічного вокалу можуть упускати ті навички, якими у обов'язковому порядку мають володіти естрадні виконавці. Під час виконання пісні, студент як естрадний співак повинен знати та враховувати такі аспекти естрадно-вокальних навичок співу з мікрофоном: під час руху головою мікрофон не відводити в сторону, оскільки звук буде пропадати; відстань від рота до мікрофону не має бути великою; звертати букви «п» та «б», до них мікрофон особливо може бути чутливий; більшу увагу приділити на дикцію – мікрофон не все передає; не направляти мікрофон в сторону колонок, щоб він не заводився; знати можливості звукооператора; при неправильному налаштуванні можливе форсування звуку; не прикривати мікрофон рукою; правильно включати та виключати мікрофон; не перебирати пальцями – негативний елемент стилю; враховувати відстань до колонок при спусканні в зал; не відбирати різко мікрофон; пам'ятати, що перепади звуку важче озвучити.

Завданням викладача постановки голосу, є направити та коректувати вокальні дії студента-співака. Для досягнення бажаного, потрібно прагнути та бути готовим до праці: не можна навчитися співати чи хоча б ознайомитися з дихальними техніками, якщо наполегливо та ретельно не проявляти зусиль у навчанні щодо вокальних прийомів та вмінь це передати через мікрофон. Для того, щоб вивчити та на непоганому рівні виконати улюблену пісню, потрібно проробити надзвичайно велику роботу над своїм співацьким розвитком.

Рекомендуємо використовувати пояснювально-ілюстративний, проблемно-пошуковий та наочно-ілюстративний методи навчання: проводити бесіди про сутність і зміст діяльності вокаліста, його проблеми практичної діяльності; знайомити з кращими зразками світового естрадного вокального мистецтва; заохочувати до відвідування концертів і творчих зустрічей з відомими виконавцями і вокальними педагогами; знайомити з історією естрадного вокального мистецтва, переглядати відеоматеріали кращих концертних виступів відомих естрадних співаків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейко О. І. Методи вдосконалення виконавського апарату музиканта-інструменталіста: дис. ...кандидата пед. наук: 13.00.02. Київ, 2004. 185 с.
2. Варнавська Л. І., Вікторова М. В. Розвиток вокальної майстерності естрадного виконавця. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Сер.: Педагогічні науки. 2018. Вип. 170. С. 39–44.
3. Ду Цзі Лун, Мамікіна О. А. Педагогічні умови оптимізації особистісного становлення школярів молодшого шкільного віку у процесі занять естрадним співом. *Наука і освіта*. 2016. № 1. С. 77–82.

4. Кліш І. Засади формування вокальних навиків у дітей середнього шкільного віку. *Молодь і ринок*. 2012. № 5. С. 99–102.
5. Михаськова М. Модель розвитку вокально-інтонаційних навичок на уроках музики в початковій школі в процесі розспівки. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2013. № 46. С. 123–129.
6. Прядко О. Специфіка формування вокально-технічних умінь та навичок майбутніх педагогів-музикантів у процесі їх фахової підготовки. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2017. Вип. 22(2). С. 88-93.
7. Руда Г. С. Музичні здібності молодших школярів: методичне забезпечення розвитку. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*. 2018. Вип. 151(2). С. 212–214.
8. Рудницька О. П. Основи викладання мистецьких дисциплін: навч. посіб. Київ : 1998. 351 с.
9. Юцевич Ю. Є. Теорія і методика розвитку співацького голосу : навчально-методичний посібник для викладачів і студентів мистецьких навчальних закладів, учителів шкіл різного типу. Київ : ІЗМН, 1998. 160 с.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ

УДК 371,13:004

к. т. н., доцент **Надія Бабій**,
к. пед. н., доцент **Ігор Галаган**,
Сімора Олександр

ДО ПИТАННЯ НАВЧАННЯ ВИБІРКОВОГО МОДУЛЯ «ГРАФІЧНИЙ ДИЗАЙН»

У статті розглянуто деякі методичні аспекти навчання вибіркового модуля «Графічний дизайн» описано інструментарій даного модуля та можливості його застосування при створенні вправ для здобувачів освіти. Вивчення комп'ютерного графічного дизайну допоможе учням розвинути творчі та креативні навички. Було запропоновано перелік вправ для реалізації кожного з визначених методичних підходів до вивчення варіативного модуля "Графічний дизайн" в курсі інформатики старшої школи в Україні. Зокрема, розглядалися такі методичні підходи як практична спрямованість навчання, інтерактивне навчання, індивідуальний підхід до кожного учня.

Ключові слова: графічний дизайн, методичні підходи, цифрова компетентність вчителя, дидактичні засоби.

The article examines some methodological aspects of teaching the elective module "Graphic Design", describes the program of this module and the possibilities of its application in creating exercises for students of education. Studying computer graphic design will help students develop creative and creative skills. A list of exercises was proposed for the implementation of each of the identified methodological approaches to the study of the variable module "Graphic Design" in the computer science course of a school in Ukraine. In particular, such methodical approaches as practical orientation of learning, interactive learning, individual approach to each student were considered.

Keywords: graphic design, methodical approaches, teacher's digital competence, didactic tools.

Постановка та актуальність проблеми. Сьогодні комп'ютерні технології інтегруються в усі сфери нашого життя, включаючи мистецтво та дизайн. Навички комп'ютерного дизайну стають все більш важливими для розвитку інноваційних рішень в різних галузях. Вивчення комп'ютерного дизайну допомагає учням розуміти основні мистецькі принципи та елементи дизайну, такі як форма, кольори, композиція тощо. Це допомагає розвивати в учнів творчу мислення та поглиблювати їх естетичний смак. Тому в курсі інформатики старшої школи є можливість обрати вибіркового модуль «Графічний дизайн». Загалом навчальна програма вибірково-обов'язкового предмету «Інформатика» [2] має модульну структуру і складається з двох частин – базового та вибіркового (варіативних) модулів. Вибіркові модулі для розширення курсу учитель добирає, відповідно до профілю навчання навчального закладу, запитів, індивідуальних інтересів і здібностей учнів, регіональних особливостей, матеріально-технічної бази та наявного програмного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему використання інформаційних технологій в освіті протягом довгого періоду досліджують такі вчені

як А. Андрєєв, Н. Балик, В. Биков, М. Кондакова, В. Кухаренко, С. Семіряков, О. Тіхомірова, Е. Тоффлер Ю. Триус, Х. Стейкер, М. Хорн та інші. країньські науковці, зокрема А. Андрєєв, Н. Балик, В. Биков, М. Кондакова, С. Семіряков та інші досліджують різні аспекти використання інформаційних технологій в освіті. Наприклад, Н. Балик [2] у своїх дослідженнях зосереджується на розробці електронних підручників та інтерактивних навчальних програм, зокрема, графічних редакторів, а також на використанні відео та аудіоматеріалів у навчальному процесі.

Метою дослідження є: виокремлення та аналіз певних методичних аспектів навчання вибіркового модуля «Графічний дизайн».

Виклад основного матеріалу. Графічний дизайн — це мистецтво поєднання зображень, тексту та ідей для створення робіт, які привертають увагу глядача, щоб передати певне повідомлення. Оскільки графічні дизайнери постійно борються з тим, як це зробити, вони винайшли різноманітні поради та прийоми, щоб підтримувати свою роботу організованою та ефективною. Сім основних елементів графічного дизайну — це лінія, форма, колір, текстура, тип, простір і зображення. В школі важливо показати можливості застосування даного модуля в подальшому житті, зокрема використання комп'ютерної графіки стає все більш популярним у бізнесі та промисловості. Компанії можуть використовувати графічний дизайн для створення логотипів, пакувань, банерів, інфографіки, веб-дизайну та інших матеріалів. Вивчення комп'ютерного графічного дизайну допоможе учням розвинути творчі та креативні навички, що будуть корисні у майбутньому, незалежно від того, в якій сфері вони працюватимуть. Комп'ютерний графічний дизайн може бути використаний для створення додатків та ігор, що є все більш популярними серед користувачів. Навички комп'ютерного графічного дизайну можуть допомогти учням створювати презентації та інші навчальні матеріали, що зробить їх більш ефективними в навчанні.

Одним з основних методичних підходів до вивчення варіативного модуля "Графічний дизайн" в курсі інформатики старшої школи в Україні є практична спрямованість навчання. Учні мають можливість самостійно творчо діяти, використовуючи знання теорії графічного дизайну та програмних засобів, що дозволяє їм вільно виражати свої ідеї та фантазії. Метод доцільних прикладів дозволяє учням засвоїти новий матеріал шляхом розв'язання практичних завдань, що відповідають реальним ситуаціям, які вони можуть зустріти у своїй професійній діяльності. Наприклад метод доцільних прикладів можна використати через такі вправи:

- Дизайн логотипу: Завдання полягає в тому, щоб створити логотип для фірми. Учні повинні досліджувати бренд-ідентичність, аудиторію та цілі фірми, щоб створити дизайн, який відповідає їхнім потребам та вимогам.
- Дизайн веб-сторінки: Учні можуть створити дизайн веб-сторінки, який відповідає реальним потребам та цілям клієнта. Вони повинні розуміти, як структурувати інформацію та використовувати ефективні техніки дизайну, щоб привернути увагу користувачів.
- Дизайн упаковки: Учні можуть створити дизайн упаковки для продукту, який відповідає потребам та вимогам клієнта, а також привертає увагу потенційних покупців.
- Дизайн брошури: Учні можуть створити дизайн брошури для компанії, який відображає її послуги та продукти. Вони повинні розуміти, як правильно структурувати інформацію та використовувати візуальні елементи, щоб залучити увагу читачів.

Іншим методичним підходом до вивчення варіативного модуля "Графічний дизайн" в курсі інформатики є інтерактивне навчання. Учні працюють в парах або в групах, обговорюють свої ідеї та думки, розвивають комунікативні навички. Учителі ставлять запитання, проводять дискусії, що допомагає збільшити мотивацію учнів до

навчання. Інтерактивне навчання є дуже ефективним способом вивчення графічного дизайну в школі, оскільки воно допомагає учням відчувати себе більш залученими до навчання та активізує їхні комунікативні навички. Ось кілька способів, які можна використовувати для проведення інтерактивного навчання в графічному дизайні:

- Групова робота: Учні можуть працювати в парах або в групах, де кожен з них має внести свій внесок у створення проекту. Це допомагає розвивати комунікативні навички та навички співпраці.
- Обговорення ідей: Учні можуть обговорювати свої ідеї та думки про проекти в малих групах, а потім ділитися своїми відкриттями з класом. Це допомагає збільшити мотивацію учнів до навчання, оскільки вони відчувають, що їхні ідеї та думки є важливими.
- Запитання та дискусії: Учителі можуть ставити запитання та проводити дискусії про те, які проекти були успішними, а які - ні. Це допомагає учням бачити, як вони можуть покращити свої навички та допомагає розвивати їхнє критичне мислення.
- Використання технологій: Використання цифрових інструментів, таких як відеоконференції та спільна робота над проектами в Інтернеті, може допомогти учням підтримувати зв'язок та залученість у процесі навчання.

Прикладом використання інтерактивного навчання в малих групах є виконання проекту [4] в програмі GIMP [1] на тему: гора Бона, м. Кременець.

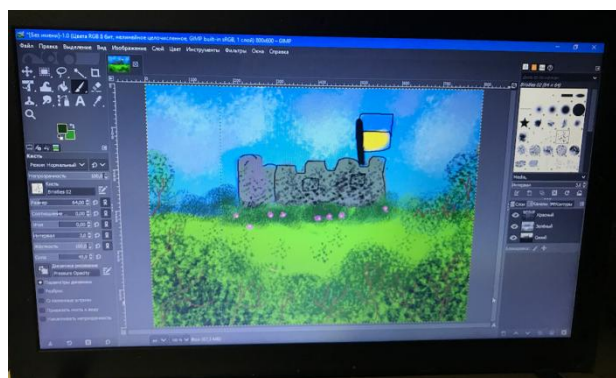
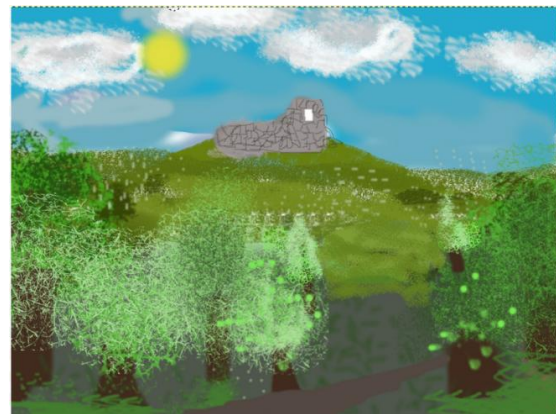

Рис.1. Роботи учнів в програмі GIMP

Третім методичним підходом є індивідуальний підхід до кожного учня. Учителі допомагають учням визначити свої сильні та слабкі сторони, виявити їхні індивідуальні потреби та зацікавлення. За допомогою індивідуального підходу, учителі можуть надати учням інформацію та підтримку, що допоможе їм зрозуміти складні концепції та долучитись до навчального процесу. Ось кілька прикладів того, як можна використовувати індивідуальний підхід при навчанні графічного дизайну:

- Диференційоване навчання: Учителі можуть працювати з учнями, щоб зрозуміти їхні потреби та здібності, і розробляти індивідуальні завдання та ресурси, які відповідають їхнім потребам. Наприклад, учні з відмінним візуальним сприйняттям можуть використовувати спеціальні інструменти для вивчення кольору та форми.

- Різноманітні методи навчання: Учителі можуть використовувати різноманітні методи навчання, щоб допомогти учням з різними стилями навчання зрозуміти матеріал. Наприклад, використання відео-уроків, демонстраційних проектів, ігрових завдань тощо.

- Індивідуальні зустрічі: Учителі можуть проводити індивідуальні зустрічі з учнями, щоб обговорити їхні потреби та працювати з ними в один на один над їхніми проектами. Це допомагає учням отримати персоналізовану допомогу та навіть використовувати їхні проекти як частину уроків.

- Оцінка успішності: Учителі можуть використовувати індивідуальні критерії оцінки успішності, щоб оцінювати успішність кожного учня окремо. Це допомагає учням зрозуміти, на якій стадії їхні навички та знання.

Прикладом використання індивідуального підходу при навчанні графічного дизайну є завдання в програмі Libre Office Draw [4] для студентів (загальноосвітній компонент «Інформатика, 11 кл») фахової передвищої освіти спеціальності «Дошкільне виховання» щодо створення роздаткового матеріалу

Рис.2. Роботи учнів в програмі Libre Office Draw

Висновки: Отже, врахування різних методичних прийомів при вивченні вибіркового модулю графічного дизайну є дуже важливим і дозволяє досягти кращих результатів в навчанні. Зокрема, використання різних методичних прийомів дозволяє розширити знання і навички студентів, що сприяє розвитку їх творчого

потенціалу та вмінь застосовувати різні техніки і методи в графічному дизайні. Різні методичні прийоми можуть забезпечити більшу різноманітність в навчальному процесі, що допоможе підвищити мотивацію студентів і збільшити їх інтерес до вивчення предмета а також це дозволяє підвищити якість навчання та забезпечити кращі результати вивчення предмету. Комп'ютерний графічний дизайн - це важлива складова візуального мистецтва, яка може знадобитися в різних сферах життя, включаючи бізнес, науку, мас-медіа та інші.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. <https://www.gimp.org/> (Офіційний сайт розробки та підтримки)
2. Балик Н.Р., Лялик О.О. Комп'ютерна графіка в школі Графічний редактор Paint.NET GIMP : навч. посібник. Тернопіль : Підручники та посібники, 2011. 128 с.
3. ІНФОРМАТИКА. Навчальна програма вибірково-обов'язкового предмету для учнів 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (рівень стандарту). URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення: 09.03.2023)
4. Електронна довідка LibreOffice 7.5 URL : <https://help.libreoffice.org/latest/uk/text/sdraw/guide/main.html> (дата звернення: 09.03.2023)
5. Потієнко В. О. ІНФОРМАТИКА 10-11 кл. Графічний дизайн : навч. посібник. Харків: Ранок, 2020. 160 с.

УДК.796.32

к. н. фіз. вих. та спорту, доцент **Володимир Банах**

РОЗВИТОК ШВИДКІСНО-СИЛОВИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ

У статті представлено особливості застосування у персоніфікованому підході організації фізичного виховання тестів та нормативів розвитку швидкісно-силових якостей першокласників. В результаті оцінки розвитку швидкісно-силових якостей нами було встановлено низький їх рівень у студенток Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка, що підтверджує сучасні дані вітчизняних фахівців галузі про негативні тенденції погіршення фізичного розвитку та здоров'я студентської молоді.

Ключові слова: студенти, фізичне виховання, контроль, швидкісно-силові якості, персоніфікований підхід.

The article presents the features of using tests and standards for the development of speed and strength qualities of first graders in a personalized approach to the organization of physical education. As a result of the assessment of the development of speed and strength qualities, we established their low level in female students of the Kremenets Regional Humanitarian and Pedagogical Academy named after Taras Shevchenko, which confirms the current data of domestic specialists in the field about the negative trends in the deterioration of the physical development and health of student youth.

Key words: students, physical education, control, speed-strength qualities, personalized approach. students, physical education, control, speed-strength qualities, personalized approach.

Постановка проблеми. Сьогоднішній стан фізичної культури характеризується

тенденцію до зниження здоров'я населення України. Занепокоєння викликає також і стан підростаючого покоління студентської молоді який різко погіршився зокрема і низький рівень фізичної підготовленості. Фахівці однією з причин називають кризу вітчизняної системи фізичного виховання, що не відповідає сучасним вимогам та міжнародним стандартам фізичної підготовленості [1]. Забезпечення належного контролю за динамікою розвитку фізичних якостей молоді сприяє оптимізації діяльності системи фізичного виховання та є важливим завданням [6].

Поліпшення ефективності функціонування системи фізичного виховання у вищій школі потребує вирішення низки наукових проблем, пов'язаних із дослідженням та науковим обґрунтуванням більш раціональних форм, засобів і методів оптимізації їх здоров'я та фізичної підготовленості [1]. О. Пантус на основі ґрунтовного аналізу наукових джерел фахівців галузі фізичного виховання робить висновок, що головною причиною захворювань студентської молоді є їх низький рівень фізичного розвитку [6]. Також автор зазначає, що ефективність функціонування всієї національної системи фізичної культури відображає рівень фізичної підготовленості майбутнього покоління держави. Одночасно заходи, що здійснюються на державному рівні, «суттєво не змінюють на краще фізичний стан студентів» [6]. Більш того, більшість сучасних фахівців [1; 2; 5; 6] наголошують на тому, що рівень фізичної підготовленості студентів та рівень здоров'я в останні роки постійно погіршується.

Науковці [6] наголошують, що рівень розвитку та прояву швидкості і сили в значній мірі визначає загальний рівень розвитку фізичних здібностей, сприяє удосконаленню пластичних і трофічних функцій організму, дозволяє покращити функціонування центральної нервової системи. Високий рівень розвитку і прояву швидкісно-силових якостей відіграє важливе значення в опануванні низки складних і відповідальних професій. Л. Волков [3] зазначає, що у генеральному факторі структури підготовленості (за 15 показниками) студенток 17 років найбільшим коефіцієнтом інтерпретації є «швидкість та швидкісно-силові здібності» (23,1%) – показники бігу (30 м, 60 м, 100 м) на короткі дистанції та стрибки з місця (стрибок в довжину з місця, стрибок у висоту).

Таким чином встановлення дієвих способів контролю та рівня розвитку швидкісно-силових якостей, що сприятимуть персоніфікованому підходу у фізичному вихованні залишається актуальним питанням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Швидкісно-силові здібності людини визначають здатність людини зі значною швидкістю долати помірний зовнішній опір (15 –20 до 70% від максимальної сили) у конкретній фізичній вправі. Значна кількість легкоатлетичних вправ мають характерну особливість прояву вибухово реактивно-балістичного режиму скорочення м'язів, Під час якого проявляється попереднє розтягування м'язів, після чого м'яз одразу скорочується та переходить до долаючого режиму роботи [6].

Особливість прояву швидкісно-силових якостей визначається рядом чинників: рівень володіння технікою виконання вправ, рухливістю нервових процесів, співвідношення швидких та повільних волокон, рівень внутрішньом'язової та міжм'язової координації, рівень розвитку інших фізичних якостей. Фахівці наголошують, що розвиток швидкісно-силових якостей слід розглядати в комплексі з розвитком інших фізичних якостей, тобто необхідного «запасу» сили та швидкості, бо динаміка швидкісно-силових проявів без них не існує [6].

Проаналізовані дані в праці [6] констатують низький рівень рухової активності студентської молоді, як наслідок кількість студентів віднесених за станом здоров'я до спеціальної медичної групи в різних закладах вищої освіти становить в межах від 5,4 до 35,5 %, при цьому більше половини студентів основної групи незадовільно складають державне тестування. Більше того сам автор у своїй праці в дослідженні наводить статистичні дані коли 41,7 % студентів у закладі вищої освіти за станом

здоров'я віднесені до спеціальної медичної групи [6].

Застосування контролю є одним із ефективних засобів створення стійкої мотивації до занять фізичною культурою та спортом у здобувачів. Правильність його організації також в значній мірі визначає успішну організацію навчального процесу та вирішення завдань фізичного виховання. Таким чином реформування фізичного виховання повинне передбачати удосконалення системи оцінки фізичної підготовленості здобувачів вищої освіти, що відповідатиме умовам сьогодення. Створення нового підходу до системи оцінювання повинне передбачати індивідуалізацію процесу фізичного виховання молоді та застосування особистісного підходу, надаючи йому характеру стійкого цілеспрямованого й ефективного процесу пізнання. Це дозволить створити у студентів стійке мотиваційно-ціннісне ставлення до фізкультурно-оздоровчих занять [2]. Таке оцінювання сприятиме саморозвитку і самоактуалізацію студента, що визначає особливості персоніфікованого підходу. В. Сергієнко пропонує значну кількість тестів для визначення розвитку фізичних якостей та розвитку швидко-силових якостей [8], зокрема Міністерство молоді та спорту України рекомендує тести і нормативи для проведення щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України, для визначення рівня розвитку швидко-силових якостей рекомендує застосовувати «Стрибок в довжину з місця», який на основі аналізу даних літератури залишається найбільш уживаним фахівцями тестом.

Ефективний процес організації фізичного виховання студентської молоді потребує пошуку та застосування диференційованих засобів контролю за рівнем фізичної підготовленості. Пошук додаткових особистісно-орієнтованих шляхів та засобів впливу дозволить створити у студентів стійке мотиваційно-ціннісне ставлення до занять фізичною культурою та спортом.

В такому аспекті застосування запропонованих В. Сергієнко [8] параметричних, розрахованих оцінок розвитку швидко-силових здібностей, що враховують індивідуальні морфологічні показники є одним із перспективних шляхів особистісно-орієнтованого впливу у системі фізичного виховання.

С. Могилко та О. Демідова [5] наголошують на проблемі низької мотивації студентів до занять руховою активністю на заняттях фізичного виховання у закладах вищої освіти. Вони пояснюють це пояснюється тим, тим що фізичне виховання студентів «здебільшого не є виховним процесом, обов'язковою умовою якого є тісна співпраця педагога і вихованця». Та вказує що така співпраця та взаємодія на практиці зустрічається рідко, зазвичай «викладач студент поставлені в ситуацію протистояння». Причиною такого протистояння є не врахування викладачем ціннісних орієнтацій, інтересів та потреб студента, що складають спрямованість особистості студента. Автори вказують, що процес здійснення фізичного виховання призводить до того, що у свідомості студентів воно стає звичайною механічною діяльністю, головною метою якого є складання нормативів і отримання заліку. При цьому сьогодні значна кількість студентів не готові до виконання цих нормативів, оскільки мають досить низький рівень фізичної і функціональної підготовленості та фізичного здоров'я [5].

Це підтверджується також даними експериментальних досліджень. Зокрема В. Спіцин, І. Кудряшов [9] застосовуючи тест «стрибок в довжину з місця» фіксує середнє значення величини параметру на рівні $1,78,4 \pm 3,53$ см, що відповідно до вимог щорічного оцінювання студентської молоді України відповідає досить низькому рівню. Навіть під впливом авторської методики коли спостерігається поліпшення результатів стрибка з місця $188,1 \pm 3,42$ см ці результати є досить посередніми. Це підтверджує факт про низький рівень підготовленості студентів. Кращі результати виконані стрибка в довжину з місця у своїх дослідженнях презентують В. Спіцин, І. Кудряшов $193 \pm 1,3$ [9]. Інші фахівці [3] презентують результати стрибка у довжину з місця у студенток віком 17 років і фіксують його на

рівні $167,1 \pm 19,2$ см та $169,1 \pm 18,6$ см у студенток віком 18 років.

Основною метою нами було визначити можливість впровадження персоніфікованого підходу та рівня розвитку швидкісно-силових якостей.

Завдання. Визначити рівень розвитку швидкісно-силових якостей за допомогою тестів та швидкісно-силового індексу.

Виклад основного матеріалу. Для визначення рівня розвитку у студентів швидкісно-силових якостей нами було застосовано тест «стрибок в довжину з місця». В дослідженні взяли участь 15 дівчат здобувачів вищої освіти Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка, студентки першого курсу спеціальностей біологія та здоров'я людини, психологія, практична психологія. Розвиток цих якостей також визначався за показником швидкісно-силового індексу запропонований В Сергієнко. Індекс визначався співвідношенням результату стрибка у довжину з місця (см) і довжиною тіла (см). Також автором запропоновані нормативи цього тесту, які представлені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Оцінка швидкісно-силового індексу, ум, од (за В.Сергієнко) [8]

Вік, років	Функціональний рівень				
Хлопчики					
7-10	1,0	1,1-1,01	1,0-0,91	0,9-0,81	0,8
11-15	1,26	1,25-1,16	1,15-1,07	1,06-0,96	0,95
16-17	1,31	1,3-1,21	1,2-1,11	1,1-1,01	1,0
18-20	1,41	1,4-1,31	1,3-1,21	1,2-1,11	1,1
Дівчатка					
7-10	1,04	1,03-0,92	0,91-0,84	0,83-0,73	0,72
11-15	1,1	1,09-1,01	1,0-0,94	0,9-0,8	0,79
16-17	1,16	1,15-1,06	1,05-0,96	0,95-0,85	0,84
18-20	1,21	1,2-1,16	1,15-1,06	1,05-0,96	0,95

В результаті проведено тестування нами було отримані дані статистичні попередні та середні величини значень досліджуваних параметрів, що представлені в таблиці 2.

Таблиця 2.

Показники розвитку швидкісно-силових якостей

№ з/п	Результат (см)	Зріст (см)	Вага (кг)	Швидкісно-силовий індекс 1 (ум.од)	Швидкісно-силовий індекс 2 (ум.од)	Швидкісно-силовий індекс 3 (ум.од)
1	152	171	62	0,89	2,45	7,17
2	180	167	51	1,08	3,53	9,84
3	138	173	68	0,8	2,03	6,07
4	170	164	55	1,04	3,09	8,31
5	189	167	57	1,13	3,32	9,25
6	140	170	54	0,82	2,59	7,49
7	160	168	59	0,95	2,71	7,65
8	172	170	52	1,01	3,31	9,56
9	156	161	48	0,97	3,25	8,42
10	170	162	66	1,05	2,58	6,76
11	177	165	58	1,07	3,05	8,31

12	154	161	48	0,96	3,21	8,32
13	150	160	58,5	0,94	2,56	6,56
14	148	150	45	0,99	3,29	7,4
15	190	171	62	1,11	3,06	8,96
Середнє значення	163,07	165,33	56,23	0,99	2,9	7,93
Стандартне відхилення	16,64	5,94	6,71	0,1	2,48	0,01

В результаті визначення фізичного розвитку нами було встановлено що середня вага дівчат становила $56,23 \pm 6,71$ кг, а середнє значення зросту $165,33 \pm 5,94$ см.

Відповідно до проведеного тесту «стрибок в довжину з місця» середнє значення результату становило $163,07 \pm 16,64$ см, що у відповідності до тестів та нормативів щорічного оцінювання фізичної підготовленості учнівської та студентської відповідає низькому рівню. Наші статистичні дані підтверджують результати досліджень С. Могилко, О. Демідова [5].

Та є нижчими від експериментальних даних досліджень В. Спіцина, І. Кудряшов [9] та Л Волкова [3] що підтверджує думку про негативну тенденцію до зниження рівня фізичного розвитку учнів та студентської молоді України.

У відповідності до швидкісно-силового індексу 1 (за В.Сергієнко) за показником стрибка в довжину з місця спостерігаємо аналогічну негативну тенденцію у студенток першого курсу. Рівень розвитку за цим показником знаходиться на низькому рівні, а середнє значення його у студенток становить $0,99 \pm 0,1$ ум.од. Нами також встановлено середні за силою кореляційні зв'язки між показниками довжини тіла та швидкісно-силовим індексом довжини стрибка та ваги $r = 0,583$, що свідчить про вплив довжини тіла на результат. Хоча сам зв'язок кореляції результату довжини стрибка та довжини тіла становить $r = 0,165$.

Середнє значення швидкісно-силового індексу 2 відношення довжини стрибка та ваги $2,9 \pm 2,48$ ум. од. Нами також встановлено середні за силою зворотні кореляційні зв'язки між показниками ваги та швидкісно-силовим індексом довжини стрибка та ваги $r = -0,761$, що свідчить про негативний вплив ваги тіла на результат. Ці пояснення можна застосовувати під час формування у студентів мотивації. Хоча сам зв'язок кореляції результату довжини стрибка та ваги тіла становить $r = 0,057$. Середнє значення швидкісно-силового індексу 3 відношення довжини стрибка та вагостового індексу становить на рівні $7,93 \pm 0,01$ ум. од.

Висновки. Отримані наші результати свідчать про низький рівень підготовленості студентів першого курсу за показником швидкісно-силових якостей тесту «Стрибок в довжину з місця» на рівні $163,07 \pm 16,64$ см. Застосування швидкісно-силових індексів дозволяє визначити швидкісно-силові якості, проте потребує подальшої обґрунтування та апробації для можливості створення персоналізованого підходу у фізичному вихованні, створення особистісно-орієнтованої мотивації зорієнтованої на саморозвиток і самоактуалізацію студента.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базилевич Н. О., Тонконог О. С., Юрченко І. В. Шляхи вдосконалення фізичної підготовленості студентів засобами легкої атлетики. Теорія і практика фізичної культури і спорту – наук.-практ. журнал Університету Григорія Сковороди в Переяславі. Переяслав, 2022. Вип 1. С.36-42. URL : [https://doi.org/10.31470/2786-6424-2022-1\(1\)](https://doi.org/10.31470/2786-6424-2022-1(1)) (дата звернення: 13.04.2023).

2. Банях В. І. Оцінювання фізичних якостей в особистісному підході організації фізичного виховання Перспективи розвитку фізичної культури і спорту у закладах

освіти: матеріали наукової конференції (м. Луцьк, 19 травня 2023 р.) Луцьк, 2023. С. 16-20.

3. Волков В. Л. Технологія планування вибірових обсягів тренувальних навантажень, спрямованих на розвиток компонентів фізичної підготовленості студенток педагогічного фаху. Педагогіка, психологія та медико-біологічні Проблеми фізичного виховання і спорту 2009. №12. С. 39–43. URL : <https://sportpedagogy.org.ua/html/journal/2009-12/09vvlfps.pdf> (дата звернення: 13.04.2023)

4. Грибан Г., Тимошенко О., Сметанникова Т. Розвиток швидкісно-силових якостей у студенток спеціальних медичних груп упродовж навчання у вищих навчальних закладах. Фізична культура, спорт та здоров'я нації. Збірник наукових праць. Вінниця. 2016. С. 47–51. URL : [http://eprints.zu.edu.ua/24430/1/РОЗВИТОК_ШВИДКІСНО\(1\).PDF](http://eprints.zu.edu.ua/24430/1/РОЗВИТОК_ШВИДКІСНО(1).PDF) (дата звернення: 13.04.2023)

5. Могилко С. П., Демідова О. М. Динаміка змін рівня фізичної підготовленості студентів 17-19 років дз “державної медичної академії фізична культура, спорт та здоров'я. XVI Міжнародна науково-практична конференція 2016. С.49-52 URL : <https://repo.dma.dp.ua/2221/1/%D0%9C%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%BB%D0%BA%D0%BE.pdf> (дата звернення: 13.04.2023).

6. Пантус О. О., Денисовець А. П., Скорий О. С., Ободзінська О. В., Словець О. І. Розвиток швидкісно-силових якостей студентів засобами легкої атлетики. 2020. С. 186-195 URL : http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/12750/1/FVPP_2020_186-195.pdf (дата звернення: 10.04.2023).

7. Самохвалова І. Ю. Розвиток швидкісно-силових якостей у студенток аграрного університету, які займаються волейболом. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. 2016. Вип. 140. С. 75–77. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_140_19 (дата звернення: 13.04.2023).

8. Сергієнко В. М. Контроль та оцінка рухових здібностей студентів у процесі фізичного виховання : монографія. Суми : Сумський державний університет, 2014. 394 с.

9. Спіцин В. В., Кудряшов І. О. Визначення рівня розвитку фізичних якостей у комплексі в студентів. 2017. С. 328–338. URL : <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/186236.pdf> (дата звернення: 13.04.2023).

УДК 159.923:111.32:355.0

к. психол. н., доцент **Марія Боднар**

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОШУКУ СЕНСУ ЖИТТЯ СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ В РЕАЛІЯХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

У статті розкриваються основні підходи до трактування сенсу життя у вітчизняних та зарубіжних психологічних теоріях. Характеризуються особливості смислоутворення на різних вікових етапах. Виокремлюється роль юнацького віку як сензитивного періоду для формування найважливіших смислів. З'ясовуються причини трансформації смислової сфери молоді в екстремальних ситуаціях.

Ключові слова: сенс життя, смисл життя, смислоутворення, життєздійснення, само прогнозування, ціннісно-смислова сфера, юнацький вік, студентська молодь.

The article reveals the main approaches to the interpretation of the sense of life in Ukrainian and foreign psychological theories. The peculiarities of sense formation at different age stages are characterized. The role of youth age as a sensitive period for the formation of the most important meanings is emphasized. The reasons for the transformation of the youth sense sphere in extreme situations are clarified.

Keywords: meaning of life, sense of life, sense formation, life fulfillment, self-prediction, value-sense sphere, youth age, student youth.

Постановка та актуальність проблеми. Проблеми пошуку найважливіших сенсів життя, процесу смислоутворення, зміни смислів упродовж різних вікових періодів, трансформації смислу в екстремальних ситуаціях життєтворчості особистості залишаються доволі актуальними у царині психологічної науки і на сьогодні. Зацікавлення окресленими питаннями та нове їх осмислення набуло для молодих людей особливої ваги під час повномасштабного нападу російської федерації на Україну. Майже кожна особистість на певному проміжку життєвого шляху задумується над сенсом свого існування, шукає смисли, втрачає їх, а окремим людям так і не вдається їх відшукати. «Мандри життєвим шляхом, – зазначає Т. Титаренко – це мандри сенсу, який інколи зустрічається з нами, а інколи так і залишається непоміченим, незнайденим, невідчутим, незрозумілим» [7]. Розкриваючи смислотвірну здатність особистості у духовній парадигмі психології, М. Савчин зауважує: «Функціонально смисл зумовлює життєву стратегію, визначає життєву позицію особистості, ставлення до свого життя, набутого досвіду, який перетворюється на неповторну історію» [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психологічній літературі широко використовуються два поняття – «сенс» і «смисл», які мають дещо відмінне семантичне навантаження. У нашому дослідженні ці поняття будемо використовувати у синонімічному значенні, адже таке різночитання надibuємо у дослідженнях науковців у галузях філософії, теології, мистецтва, психології. У психодинамічній теорії З. Фрейда чи не вперше простежуємо трактування смислу життя у поєднанні з його цінністю. Але не перед кожною особистістю, на думку К. Г. Юнга, постає завдання віднайти цей смисл. А. Адлер, дискутуючи про вікові межі пошуку сенсу життя, має оригінальний підхід до окресленої проблеми. Вчений вважає, що у дитини вже із 3-5 років без участі свідомості закладається психологічна

структура, яка окреслює на майбутнє і стиль життя, і життєві цілі, і навіть спрямованість життя.

Можемо стверджувати, що найбільш розлогою проблемою сенсу життя знайшла своє відображення у теорії логотерапії В. Франкла. По-перше, на думку автора, смисл є вродженою мотивацією кожної людини. По-друге, питання про наявність сенсу життя виникає особливо гостро, коли особистість переживає «екзистенційний вакуум», «екзистенційну фрустрацію»[8]. Психолог не зводить сенс життя до пошуку насолоди, переживання щастя чи реалізації себе в дітях, онуках. В. Франкл стверджує, що смисловим органом є совість, при цьому смисли не створюються, а знаходяться переважно інтуїтивно. Залежно від життєвих піків кожен етап життя людини наповнюється унікальним сенсом. У той час інтенсивність емоційного стану людини найвища. Зауважимо, що це можуть бути не лише позитивні переживання. Можна знайти сенс і в стражданні, «приймаючи свою долю, мужньо несучи свій хрест». І при цьому «людині доводиться прориватися до власного сенсу через безсенсовість повсякденного існування, доростати до нього» [7].

Впродовж життя людина генерує все нові і нові сенси, коли найістотніше домінує, переважає над другорядним, менш суттєвим. Із цього приводу В. Чудновський говорить про сенсожиттєву домінанту, при цьому наголошуючи на її продуктивності та адекватності. Вчений виділяє ознаки адекватності сенсу життя, серед яких: його реалістичність (відповідність об'єктивним умовам та індивідуальним можливостям) та конструктивність (ступінь впливу на особистісне становлення). Оригінальною видається твердження В. Зінченка, який вважає, що живий рух є сенсом, який шукає сам себе. Серед наявних сенсів людина намагається віднайти найголовніший, для чого їй постійно доводиться відділяти головне від другорядного, суттєве від несуттєвого, те, що має якийсь сенс, від безсенсового. Які ж психологічні механізми цьому сприяють? Своєрідним інструментом такого невтомного пошуку слугують, насамперед, життєві домагання особистості, а реалізації та втіленню життєвих сенсів допомагають чітко окреслені життєві завдання [2].

У трактуваннях А. Біне, Ван дер Вельдтона, Ф. Барлета, Е. Тітченера сенс розуміється як феномен свідомості, але як такий, що не виходить за її межі. У наукових розвідках вітчизняних психологів сенс життя розглядається як психологічне явище, що виникає у реальній взаємодії з навколишнім середовищем. При цьому особлива роль відводиться мотиву як смислоутворювальній функції.

У пошуках сенсу життя особистість насамперед визначає для себе ключові цінності, які домінують на певному відрізку її життєвого шляху [5]. Відомо, що сенс життя не виникає спонтанно, без активного пошуку, без акумулювання значних вольових зусиль. Крім того, він не є незмінним, чітко викристалізованим на все життя. Говорячи про механізми пошуку сенсу життя, у першу чергу маємо на увазі емоційно-афективну сферу, а не когнітивну. Часто дуже важко вербалізувати свої основні смисли життєдіяльності. В основі смислів можуть бути неусвідомлені настановлення у загальній «Я-концепції» особистості. Непоодинокими є випадки, коли людина, шукаючи сенс життя, одночасно вдається до психологічного захисту. Лише коли постає необхідність вербалізувати власні смисли у процесі спілкування з іншою людиною, вони починають актуалізуватись у свідомості людини [2].

Якщо ми зауважуємо, що формулювання смислів пов'язується з емоційною сферою, то хочемо принагідно наголосити на ролі зацікавлення, інтересів. Як зауважує А. Шопенгауер, розмова про сенс – це завжди розмова про цікаве. А вже інтерес істотно впливає на мотиваційну сферу особистості, стимулюючи людину до реалізації своїх смислів. Лише ті, за Т. Титаренко, кому вдасться знайти смисл свого життя, можуть по-справжньому пізнати щастя. Але шлях до такого пошуку дуже непростий. За Б.Братусем, в основі смислу можна розпізнати суттєві потреби

особистості, які містять у собі боротьбу між обмеженістю, скінченністю індивідуального життя людини та її родовою сутністю.

У якому ж віці пошук сенсу життя відбувається найактивніше? З. Карпенко, досліджуючи філософсько-психологічні джерела аксіологічної психології особистості, вважає, що комунікативно-сміслові структури психіки формуються ще в ранньому онтогенезі [3]. Більшість психологів вважають таким періодом юність, коли загострено відчувається потреба в самоаналізі, перегляді ретроспективи власного життя та структуруванні майбутнього. Та чи буде успішним цей пошук у юнацькому віці, адже пройдено лише невелику частину життєвого шляху, ще незначний життєвий досвід здобуто, а обсяг знань потребує кількісної та якісної трансформації? Та й життєві перспективи ще не мають чітких контурів. Окремі дослідники наголошують, що вже у зрілому віці зміни у сенсах життя мають переважно еволюційний, а не революційний характер. Разом із тим, інколи відбувається кардинальна зміна у програмі життя. Як наслідок, особистість може пережити докорінне руйнування попередніх сенсів життя.

Сучасні розвідки в царині геронтопсихології засвідчують, що у старості знову відбуваються суттєві зрушення у смисловій сфері. Вони «розпадаються на окремі, обмежені й заземлені маленькі сенси» [7]. Відбувається щось подібне, за В. Чудновським, як у підлітковому віці, але цей конгломерат сенсів вже стосується дітей, онуків, учнів, послідовників. Аналізуючи вияви сенсів життя у різні вікові періоди, все ж зауважимо, що основною умовою їх реалізації є наявність «наскрізної лінії життя».

Варто підкреслити також, що крім особистісних факторів на процес смислотворення суттєво впливають й об'єктивні складові, як от історія країни, її географічне розташування, рівень розвитку економіки та ін. Дослідники наголошують також на існуванні смислових бар'єрів, коли той самий вчинок чи подія тлумачаться абсолютно по-різному. Як наслідок, між людьми виникає взаємонепорозуміння (між батьками і дітьми, очільником організації і підлеглими). Найголовніша проблема такої ситуації – неспівпадання мотивів, перехресне їх накладання.

Психологічна конкретизація сенсу життя відповідно до етапу життєвого шляху, продуктивність саморозгортання особистості значною мірою корелює із життєвими домаганнями, які окреслюють модель бажаного майбутнього [2].

Формулювання мети та завдань статті. Мета нашого дослідження полягає у з'ясуванні особливостей смислової сфери студентської молоді, а також розкритті можливих трансформацій сенсів в екстремальних умовах, зокрема під час повномасштабного вторгнення російської федерації на терени України.

Виклад основного матеріалу. У сучасній психології використовується різноманітний психодіагностичний інструментарій для дослідження сенсу життя. Серед них: процедури вербального формулювання усвідомленого смислу Е. Лукаса, П. Іберсона, діагностика кількісної міри усвідомленості життя за допомогою тесту Дж. Крамбо та Л. Махоліка. У названих методиках акцентується увага на структурі осмисленості життя, у якій помітними є такі компоненти: значущі цілі, емоційна насиченість життям, задоволеність його результатами.

Як вже зазначалось вище, студентська молодь характеризується сензитивністю до проблем пошуку смислу життя, виявляє особливе зацікавлення процесом смислотворення. У нашому дослідженні використано модифікований опитувальник «Сенс мого життя», який містить 10 питань та дві шкали «Наявність сенсу життя» та «Пошук сенсу життя».

Метою проведення опитування було виявлення наявності у молодих людей сенсу життя на розуміння його змісту. Ми намагалися також виявити можливі трансформації смислової сфери у період війни в Україні. Респондентам пропонувалось оцінити кожне із запропонованих тверджень за 7-бальною шкалою:

від «абсолютно згоден» – 1 бал, до «абсолютно незгоден» – 7 балів. Зазначимо, що п.9 опитувальника має зворотний ключ, тобто, 7 балів – це «абсолютно згоден», а 1 бал – «абсолютно незгоден». За результатами дослідження можемо проаналізувати основні характеристики сенсу життя студентської молоді. Наявність сенсу життя ми характеризували за такими пунктами: п.1 «Я розумію сенс мого життя», п.4 «Моє життя має чітко визначену мету», п.5 «Я чітко розумію сенс мого життя», п.6 «Я отримую задоволення від досягнення своїх життєвих цілей», п.9 «Моє життя не має чіткої мети».

Пошук студентами сенсу життя вивчався за п.2 «Я шукаю щось, що робить моє життя змістовним», п.3 «Я завжди намагаюсь досягти життєвих цілей», п.7 «Я завжди шукаю те, що робить моє життя значущим», п.8 «Я шукаю своє життєве покликання», п. 10 «Я шукаю сенс свого життя».

Проаналізуємо результати дослідження за кожною шкалою окремо. Мінімальна кількість балів, які міг отримати респондент, – 5 балів, а максимальна – 35. Можемо попередньо стверджувати, що за вказаними шкалами відповіді студентів будуть розміщуватися нерівномірно. За шкалою «Наявність сенсу життя» найвищий показник становить 18 балів, найнижчий – 10 балів. У континуумі 10-15 балів розміщується 70 % опитаних, 15-20 балів – 30% респондентів. За шкалою «Пошук сенсу життя» найвищий показник склав 25 балів, найнижчий – 6 балів. У розрізі шкали від 10 до 15 балів розмістилися відповіді 60% студентів, 20-25 балів – 30%, 5-10 балів – 10% опитаних. Складається дещо парадоксальна ситуація, коли студенти підтверджують наявність у них сенсу життя та разом із тим зауважують, що тільки намагаються його знайти.

Для більш детального аналізу окресленої проблеми дослідження нами запропоновано студентам написання психологічного есе на тему «У чому сенс мого життя?» із подальшим контент-аналізом. У зміст есе було запропоновано включити відповіді на питання: «Хто я?», «Який я?», «Яка моя місія у житті?», «Для чого я живу?», «Який основний сенс мого життя?», «Які можливості мого життєздійснення?», «Які форми самопрогнозування у мене переважають?», «Яка роль життєвих домагань у пошуку сенсу життя?», «Чи відбулися зміни у розумінні сенсу життя впродовж останнього року?» [1]. За результатами дослідження нам вдалось виокремити найпріоритетніші лінії ціннісно-сислової сфери респондентів. Отримано різноплановий матеріал, який відповідно до критеріальних ознак потребує ретельного як кількісного, так і якісного аналізу. Найважливіші життєві смисли студентів пов'язані із бажанням зробити свій посильний внесок задля перемоги України у війні з російською федерацією (72%), успішно реалізувати себе в професійному плані (70%), створити сім'ю і виховати дітей – справжніх патріотів своєї країни (68%), робити добро для інших (65 %), пізнавати себе і світ (56%).

Сенс свого життя респонденти вбачають у благополуччі рідних, у вірних і надійних друзях-побратимах, у вивченні психології, щоб мати змогу допомагати людям, сприяти підвищенню рівня їх ментального здоров'я; у творчості, щоб нести прекрасне цьому світу; у гармонії зі світом та самим собою, у вмінні приймати себе різним, таким, яким ти є, у пізнанні нового через книгу, пісню, спілкування з тваринами та їх охороні.

Окремі студенти виокремлюють бажання реалізувати себе в омріяній професії, у майбутніх дітях, у створенні щасливої сім'ї, у досягненні успіхів, у тому, щоб на схилі літ пишатися своїми здобутками та насолоджуватися спогадами про них. Деякі молоді люди серед різноманіття сенсів називають бажання подорожувати, творити історію, бути неповторною індивідуальністю, ризикувати, пробувати навіть заборонене. Вони прагнуть до саморозвитку та самоактуалізації, зазначаючи, що не можна жити лише тим, що вже досягнуто. Підтвердимо сказане роздумами здобувачів освіти: «Кожна людина повинна мати свій сенс у житті. Хтось

його має вже, а хтось шукає впродовж всього свого життя. Хтось його щойно знайшов, а хтось втратив...».

На підставі контент-аналізу виконаних есе можемо сконструювати колективний портрет студента, окреслити психологічний профіль молодої людини. Насамперед, це – українець, патріот, майбутній креативний фахівець, це творча і наполеглива особистість, сильна і водночас ніжна, оптимістична, вольова, життєрадісна, допитлива, відкрита для спілкування з новими людьми, відверта, враховує почуття інших, має високий рівень емпатії; вона радіє, сміється, відчуває екзистенційну насолоду від сьогодення, але водночас тужить і сумує у зв'язку з тривожними подіями в Україні. І це вносить суттєві корективи у процес смислотворення молоді.

У формулюванні своєї місії у житті студенти відчувають певні труднощі. Життєві смисли, місію вони пов'язують із життєвою програмою, життєвою траєкторією, із створенням моделі бажаного майбутнього, реалізація якої вимагає значних вольових зусиль. Життєві домагання допомагають корегувати бачення майбутнього, стимулюють до конкретних вчинків. При адекватному рівні домагань підвищуватиметься рівень досягнень, що, на думку опитаних, викликатиме почуття гордості та задоволення, стимулюватиме до руху вперед.

Чи відбулось переосмислення сенсу життя студентами впродовж останнього року – періоду повномасштабної війни з російським агресором? Можемо стверджувати, що сенси суттєво змінилися: окремі розпалися на декілька «заземлених» сенсів, інші змінили свою домінанту, деякі сенси було втрачено або навпаки виокремлено як нові. При цьому варто зауважити, що у переважної більшості респондентів спостерігалось радикальне і суттєве переосмислення своєї життєвої місії. Основним пріоритетом визначено долучення до перемоги українського народу та збереження фізичного й ментального здоров'я.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Проблема пошуку сенсу життя пронизує різноманітні вітчизняні та зарубіжні психологічні парадигми. У студентському середовищі процес сенсотворення гостро актуалізується, особливо в екстремальних кризових ситуаціях, відбуваються трансформаційні зміни у життєвих смислах. Разом із тим, у процесі формування смислів у молодих людей недостатньо виокремлюються когнітивні, раціональні шляхи світобудови; часто переважають ірраціональні, емоційні форми самопрогнозування, серед яких: надія, мрія, фантазія. Подальші наукові розвідки вбачаємо у з'ясуванні провідних смислів життя особистості у різні вікові періоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боднар М. Б. Етнопсихологічні особливості самоактуалізації студентської молоді : монографія. Кременець : ВЦ КОГПІ ім. Тараса Шевченка, 2007. 196 с.
2. Життєві домагання особистості : монографія / за ред. Титаренко Т. М. Київ : Педагогічна думка, 2007. 456 с.
3. Карпенко З. Аксіологічна психологія особистості : монографія. 2-ге вид., перероб, доповн. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018. 717 с.
4. Карпиловська С. Я. До питання смислової саморегуляції особистості. *Пробл. заг. та пед. психол.* 2005. Т. 6 Вип. 2. С. 130–135.
5. Панок В. Г., Рудь Г. В. Психологія життєвого шляху особистості: монографія. Київ : Ніка-Центр, 2006. 280 с.
6. Савчин М. Духовна парадигма психології : монографія. Київ : Академвидав, 2013. 252 с.
7. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості: Навч. посібник. 2-е вид. Київ : Каравела, 2013. 372 с.

8. Франкл В. Людина в пошуках граничного смислу. *Гуманістична психологія* : у 3-х т. / упор. та наук. ред. : Р. Ткач, Г. Балл. Київ : Пульсари, 2001. С.165–179.

УДК 621.317 : 378.175

д. пед. н., професор **Микола Курач,**
Олександр Ємець

МОДУЛЬНО-СТЕРЖНЕВА СИСТЕМА ЗАЗЕМЛЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІЇ ВИВЧЕННЯ МАЙБУТНІМИ УЧИТЕЛЯМИ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

У статті наголошується, що на сьогоднішній день при влаштуванні систем заземлення електроустановок найбільш раціональним є застосування модульно-стержневої технології. Узагальнено факти, які свідчать про те, що дана технологія заземлення за багатьма параметрами перевершує традиційну. Обґрунтовано доцільність та особливості вивчення даної системи майбутніми учителями трудового навчання під час занять з електротехніки. Представлено рекомендації щодо вибору форм, методів та засобів (у тому числі програмних засобів) для вивчення модульно-стержневої системи заземлення студентами.

Ключові слова: заземлення, класифікація систем заземлення, модульно-стержнева система, підготовка учителів трудового навчання, методи навчання, комп'ютерні засоби для вивчення електротехніки.

The article emphasises, on the rationality of using modular rod technology when arranging grounding systems for electrical installations. The facts that indicate that this grounding technology is superior to the traditional one in many aspects are summarised. The expediency and peculiarities of studying this system by future handicraft teachers during classes in electrical engineering are substantiated. Recommendations on the choice of forms, methods and means (including software) for studying the modular rod grounding system by students are presented.

Keywords: grounding, classification of grounding systems, modular rod system, training of handicraft teachers, teaching methods, computer tools for studying electrical engineering.

Постановка проблеми. Одним з основних засобів захисту людини від дії електричного струму є заземлення, котре являє собою заземлювач (провідна частина або сукупність провідних частин), які знаходяться в електричному контакті із землею та заземлюючого провідника, який з'єднує електрообладнання з заземлювачем [2]. Вказане прийнято називати заземлюючим пристроєм. Забезпечення заземленням – це передусім захист від електроураження людей. Проте нормальна робота складних видів електронних систем також неможлива без з'єднання заземлювача з їх електричним колом для створення так званого еквіпотенціального умовного рівня. І ще одне суттєве завдання заземлення пов'язане із захистом від загорання, особливо на вибухонебезпечних та пожежонебезпечних об'єктах.

Найчастіше в якості традиційних рішень в електросистемах застосовували і до нашого часу застосовують заземлюючі пристрої з відносно дешевої сталі: кутову сталь, труби, пластини, стержні, смужки тощо, які вертикально або горизонтально розміщені певним чином в землі [3]. За допомогою зварювання їх сполучають між собою та з заземлюючим провідником, другий кінець якого з'єднують з металевим корпусом електрообладнання, зазвичай за допомогою різьбового затискача. При цьому зазначимо, що означений металевий корпус в силу різних причин (наприклад пошкодження ізоляції чи помилки у підключенні) може виявитися під напругою.

Принцип роботи заземлення як захисту від електроуражень ґрунтується на зменшенні до безпечного для людини рівня напруги дотику. Слід відмітити, що розрахунок заземлюючого пристрою виконується за особливою методикою, перевірка його якості після монтажу та згодом з певною періодичністю здійснюється відповідно до вимог певних нормативно – правових актів з охорони праці [4]. Являючись ефективним засобом колективного захисту, заземлення не позбавлене недоліків. До них можна віднести низьку корозійну стійкість його елементів (отже неминуче збільшення опору заземлення розтіканню електроструму, що тягне за собою додаткові затрати праці і коштів, оскільки вимагатиме влаштування додаткової частини заземлювача), підвищений розхід металу, значні затрати праці при влаштуванні, відносно короткий строк експлуатації та, що в умовах міської забудови важливо, вимагає значну площу земельної ділянки, яку займають заземлюючі електроди. При високій вартості землі у великих містах це є дуже суттєвим. Навіть якщо такий заземлювач буде розміщено в підвалі споруди, то це також створюватиме ряд незручностей та проблем. Тому виникає питання: чи не можна замінити весь заземлюючий контур на один електрод або хоча б різко зменшити кількість електродів, при цьому отримати систему з тривалим строком експлуатації (20...40 років) та ще й без додаткових капіталовкладень? Тривалий час це було проблематичним, проте відносно недавно почали застосовувати так звану модульно-стержневу систему заземлення (технологія систем заглиблених вертикальних електродів), яка нівелює недоліки класичних традиційних систем. Зазначимо, що характеристика даної технології на сьогоднішній день дуже рідко зустрічається в технічній літературі, а особливості її вивчення студентами педагогічного закладу вищої освіти у методичній літературі не представлено взагалі.

Постановка завдання. Метою цієї статті є показ особливостей модульно-стержневої системи заземлення, її будови, застосування, переваг над традиційними системами заземлення. Оскільки, на наш погляд, це питання недостатньо або й зовсім не висвітлене у сучасній навчальній літературі, виникає необхідність ліквідувати цю прогалину у професійній підготовці майбутніх спеціалістів, зокрема і майбутніх учителів трудового навчання.

Виклад основного матеріалу. Усі види заземлення за функціями, які вони виконують можна об'єднати у три групи: захисне заземлення, робоче (функціональне) заземлення та заземлення з метою блискавкозахисту.

У цій статті ми розглядаємо захисне заземлення, нижче дамо його класифікацію.

Відповідні нормативні документи встановлюють наступну класифікацію систем захисного заземлення [5]:

1. Система TN (TN-C, TN-S і, TN-C-S).
2. Система TT.
3. Система IT.

Розрізняються вони за тим, як заземлене джерело електроенергії і способом заземлення електрообладнання. Тип системи заземлення позначається літерами:

1. За першою літерою визначається стан нейтралі джерела відносно землі (характер заземлення джерела живлення):

якщо це літера T – є безпосереднє з'єднання нейтралі з землею (заземлена нейтраль);

якщо це літера I – немає безпосереднього з'єднання нейтралі з землею (ізолювана нейтраль), всі струмопровідні частини джерела живлення ізолюовано від землі або одна точка заземлена через великий опір, наприклад через опір приладів контролю ізоляції.

2. За другою літерою визначається стан відкритих провідних частин електрообладнання (наприклад корпусу електроустаткування) відносно землі:

літера Т означає місцеве (роздільне) заземлення електрообладнання і джерела електроживлення;

літера N вказує на те, що відкритті провідні частини електроустаткування (наприклад корпуси електрообладнання) приєднані до глухозаземленої нейтралі джерела живлення.

3. Наступні букви за N визначають функціональний спосіб, за яким влаштовані нульовий робочий і нульовий захисний провідник:

Якщо використано літеру S – функції робочого (N) і захисного (PE) провідників забезпечені окремими провідниками;

Якщо використано літеру C – функції нульового робочого і захисного провідників забезпечені загальним провідником (PEN).

Система TN отримала якнайширше застосування та відрізняється наявністю глухозаземленої нейтралі: відкриті провідні частини будь-якої електроустановки приєднані до конкретної глухозаземленої нейтральної точки джерела електроживлення за допомогою спеціальних нульових провідників. Основна умова електробезпеки системи TN полягає в тому, що значення струму при короткому замиканні лінійного проводу на корпус електрообладнання повинно перевищувати величину електроструму спрацювання пристрою захисту. Це дасть змогу спрацювати реле максимального струму, плавкому запобіжнику за нормований час та знеструмити при аварії електрообладнання. Система TN-S є найбільш безпечною, проте слід зазначити, що ще до цього часу широко використовується система TN-C (рис.1).

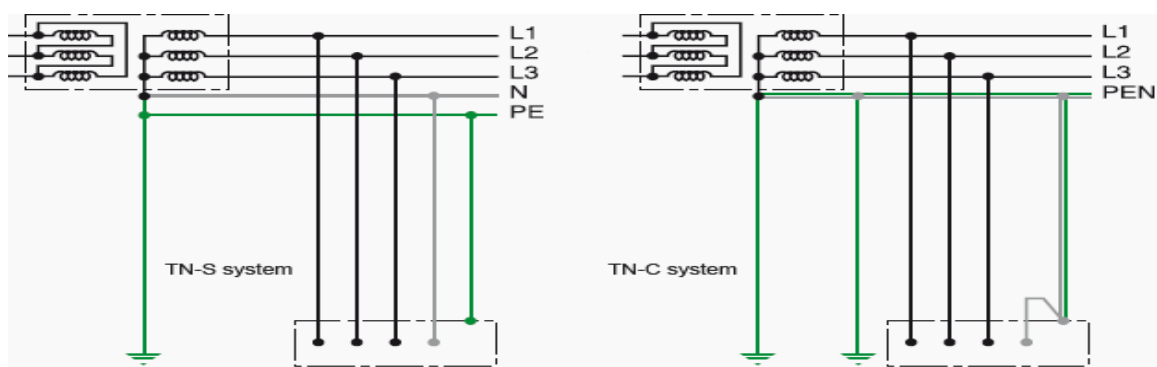

Рис.1 Системи TN-C, TN- S

Провідники (нульовий робочий, а також захисний) в системі TN-C на всьому протязі системи суміщені (в один провідник PEN). Ця система є застарілою. Вона зустрічається у вуличному освітленні (з метою економії), в будинках давньої забудови. На зміну їй прийшли більш сучасні системи TN-S, TN-C-S, котрі вже досить давно застосовуються в Німеччині, Австрії, Франції та інших країнах. З 01.01.2002 року наказом № 272 від 21.06.2001 р. Міністерства соціальної політики України були введені в дію нові «Правила будови електроустановок. Електрообладнання спеціальних установок»[5]. Згідно цих правил при влаштуванні або модернізації сучасних електромереж обумовлюється застосування систем TN-S або TN-C-S.

Система TN-S (рис.1) має ту особливість, що у ній провідники (нульовий робочий, а також нульовий захисний) по всій довжині системи розділені. Це сучасна, найбезпечніша, проте найдорожча система. До речі, вона вже досить давно застосовується в телекомунікаційних мережах, оскільки при її використанні виключені перешкоди в слабкострумних мережах.

Систему TN-C-S (рис.2) можна віднести до допоміжного варіанту. У ній нульовий робочий, а також нульовий захисний провідники поєднані лише в якійсь

одній її частині. Зазвичай – в головному електрощиті будівлі. По всій будівлі далі ці провідники розділені. Система оптимальна з позиції співвідношення ціна – якість – гарантії. Дана схема є в даний час зручною, так як її можна реалізовувати в окремих частинах електроустановок при реконструкції.

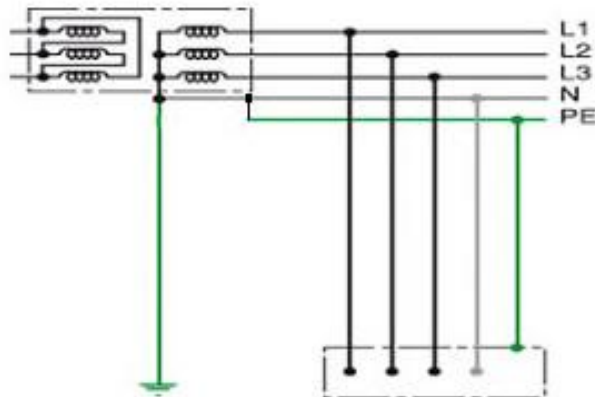

Рис. 2. Система TN-C-S

Як бачимо при влаштуванні вказаних систем необхідним є застосування заземлюючих пристроїв (традиційних або модульно – стержневих). Принципова відмінність модульно-стержневої системи заземлення (технології систем заглиблених вертикальних електродів) від традиційної полягає в тому, що для досягнення необхідного значення опору розтікання струму замість великої кількості електродів, які займають значну земельну площу, монтується великої глибини один заземлювач або значно менша кількість заземлювачів. Інноваційність полягає в тому, що короткі стержні довжиною по 1,5...2,0 метри послідовно заглиблюють в ґрунт вібромолотом на значну глибину (на 10... 65 м) із збереженням надійного електричного контакту між ними. При цьому зменшення активного опору досягається шляхом збільшення глибини забивання та особливими технологіями виготовлення елементів заземлюючої системи.

Головним елементом модульно – стержневої системи являється стержень, який при своїй зовнішній простоті є досить спеціалізованим виробом. Це сталевий виріб діаметром 12...25 мм та довжиною 1,2...5 м (розміри залежать від фірми – виробника), котрий покривається методами електрохімічних технологій шаром міді (товщиною 250 мкм) або цинку (товщиною 70 мкм). Висока міцність сталі дозволяє заглиблювати стержні – електроди на велику глибину, а мідь та цинк є добрими провідниками та антикорозійними покриттями, котрі служать та підтримують сталі параметри системи десятками років. Слід зазначити, що оміднення та оцинкування поширені в Америці, Європі, Азії. А от в Австралії застосовують частіше стержні з нержавіючої сталі. Це пов'язано з особливостями ґрунтів і, що цікаво, навіть з промисловими традиціями, наявністю тих чи інших корисних копалин. Надійне електричне з'єднання між стержнями забезпечується різними способами. Це може бути різьбове з'єднання за допомогою різьбової латунної муфти (найнадійніше), різьбове з'єднання «стержень в стержень», механічне сполучення заклинюванням стержня в стержень, механічне сполучення без різьбовою муфтою.

На ринку України працюють у вказаному напрямку ряд фірм: Erico (США), OBO Bettermann (ФРН), Galmar (Польща), ELKO – BIS (Польща), Arnocanali (Італія).

Для прикладу розглянемо комплект модульно – стержневої системи заземлення польської фірми «Galmar». Фірмою використовуються сталеві оміднені стержні діаметром 12 мм, довжиною 1,5 м та з товщиною мідного покриття 250 мкм. Стержні з'єднуються за допомогою різьбової латунної муфти, для поліпшення електричних характеристик в місцях з'єднання елементів заземлення, особливо муфт, додається спеціальна антикорозійна струмопровідна паста. До

стержнів додаються два сталевих наконечника – фрези, які кріпляться до нижнього кінця першого (нижнього) стрижня на різьбі. Вибирають їх в залежності від ґрунту (особливо твердий ґрунт або звичайний). Комплект включає також направляючу головку та насадку на вібротолот, затискачі та особливу антикорозійну ізоляційну стрічку DENSO, котра протягом багатьох років забезпечує антикорозійну дію в місці контакту електричного проводу, що йде від електрощита до затискача на останньому (верхньому) стержні.

Монтаж модульно-стержневої системи заземлення охоплює три цикли:

1. Забивання першого стержня в землю за допомогою вібротолота.
2. Сполучення другого стержня з першим за допомогою одного з типів вищеназваних з'єднань (наприклад латунною різьбовою муфтою) і знову забивання стрижнів в ґрунт.

3. Повторення другого циклу до отримання потрібного активного опору (відповідно до вимог технічної документації) в залежності від глибини, на яку перший електрод попаде в шар ґрунту з низьким питомим опором. Практика показує, що в Україні заглиблення зазвичай становить 15...25 метрів.

Використання модульно-стержневої системи заземлення має ряд переваг по відношенню до традиційної, а саме:

1. Дозволяє заощадити земельну площу.
2. Не вимагає трудомістких земляних робіт.
3. Не потрібно застосовувати зварювання.
4. Досягається велика глибина розміщення пристрою й при цьому електричні параметри заземлення залишаються роками практично сталі.

5. Тривалий термін експлуатації без проведення додаткових робіт (котрі неминуче присутні при влаштуванні традиційних заземлень з-за корозії електродів).

Вартість обладнання для пристрою заземлення з допомогою модульно-стержневої системи складає приблизно 500USD. Вартість робіт з монтажу системи складає приблизно 120 USD. Класична традиційна система заземлення буде коштувати відповідно близько 100 USD і 120 USD, її до того ж доведеться періодично доробляти. Тому модульно-стержнева система заземлення застосовується при будівництві все ширше.

На нашу думку, можна зробити висновок проте, що на сьогоднішній день при влаштуванні заземлення найбільш раціональним є застосування модульно-стержневої технології заземлення (технології систем заглиблених вертикальних електродів). Існуюча практика в енергетиці, будівництві говорить про те, що технології такого пристрою заземлення за багатьма параметрами перевершують традиційні.

Вивчення майбутніми учителями трудового навчання модульно-стержневої системи заземлення в курсі електротехніки включає розгляд основних принципів і практичних аспектів її застосування. Особливості вивчення можуть варіюватися залежно від конкретної програми курсу, але основні пункти, які можуть бути охоплені, включають таке:

1. Теоретичні основи: Студенти будуть ознайомлені з принципами роботи модульно-стержневої системи заземлення, включаючи заземлювальні стержні, контактну площу, опір заземлення і методи його вимірювання. Будуть розглянуті принципи електричного заземлення та необхідні вимоги щодо безпеки.

2. Проектування системи заземлення: Студенти будуть навчатися проектуванню модульно-стержневої системи заземлення для електричних установок. Це включає вибір оптимальної кількості та розташування заземлювальних стержнів, розрахунок контактної площі, вибір матеріалів та методів підключення.

3. Монтаж та підключення: Студенти будуть вивчати процес монтажу модульно-стержневої системи заземлення, включаючи вбивання стержнів в землю,

встановлення горизонтальних проводів і підключення до електричної установки. Будуть розглянуті правила безпеки та нормативні вимоги.

4. Вимірювання та оцінка ефективності: Студенти будуть навчатися вимірювати опір заземлення, перевіряти якість контакту з землею та оцінювати ефективність модульно-стержневої системи заземлення. Такі вимірювання можуть включати використання спеціальних приладів та методів.

5. Практичні вправи та лабораторні роботи: Студентам можуть надаватися можливості виконати практичні вправи та лабораторні роботи, пов'язані з модульно-стержневою системою заземлення. Це може включати побудову прототипу системи, вимірювання параметрів та аналіз результатів [9].

Крім того, важливо зазначити, що практичний досвід і спеціалізоване навчання в області електротехніки допоможуть студентам глибше розуміти модульно-стержневу систему заземлення та її застосування в реальних умовах.

Важливе місце у вивченні даної теми відводимо методу проектів.

Метод проектів є ефективним підходом до вивчення модульно-стержневої системи заземлення, оскільки він сприяє практичному застосуванню здобутих знань і навичок. Пропонуємо кілька варіантів використання методу проектів у процесі вивчення цієї системи:

1. Проектування реальної системи заземлення: Студенти можуть бути задіяні в проекті, де їм доведеться розробити модульно-стержневу систему заземлення для конкретного об'єкту або електричної установки. Вони повинні врахувати всі необхідні фактори, такі як розташування, геологічні умови, вимоги безпеки та електротехнічні стандарти.

2. Аналіз імовірних проблем і розробка рішень: Студенти можуть працювати над проектом, який вимагає вирішення конкретної проблеми пов'язаної з модульно-стержневою системою заземлення. Наприклад, вони можуть вивчати можливі поєднання з іншими системами, виявлення несправностей або покращення ефективності системи. У процесі розробки рішень студенти будуть проводити дослідження, аналізувати дані, виконувати розрахунки та пропонувати вдосконалення.

3. Лабораторні дослідження та експерименти: Метод проектів можна застосовувати і в лабораторному середовищі. Студенти можуть виконувати експерименти з модульно-стержневою системою заземлення, вимірювати опір заземлення, вивчати вплив різних факторів (наприклад, вологості, розташування стержнів) на ефективність системи. Результати експериментів можуть служити основою для подальшого аналізу і висновків.

4. Симуляція та моделювання: Студенти можуть використовувати програми моделювання та симуляції для вивчення модульно-стержневої системи заземлення. Вони можуть створювати віртуальні моделі системи, проводити розрахунки, вивчати вплив різних параметрів та експериментувати з різними варіантами [10].

Для комп'ютерної симуляції модульно-стержневої системи заземлення можна використовувати різні програми, зокрема:

- ETAP (Electrical Transient and Analysis Program) є популярною програмою для аналізу, моделювання та симуляції електричних систем. Вона має модуль для моделювання заземлення, який дозволяє студентам вивчати модульно-стержневу систему заземлення, включаючи проведення розрахунків, аналіз параметрів та експериментування з різними варіантами;

- MATLAB/Simulink є платформою для числового моделювання та симуляції систем. Вона має багато інструментів для моделювання електричних систем, включаючи заземлення. Студенти можуть створювати власні моделі систем заземлення, проводити симуляції та вивчати їх властивості;

- PSCAD (Power Systems Computer-Aided Design) є програмою для моделювання та симуляції електричних систем. Вона дозволяє студентам

створювати моделі заземлення, проводити різні експерименти та аналізувати результати. PSCAD часто використовується для досліджень і моделювання поведінки систем заземлення;

- Proteus є популярною програмою для моделювання та симуляції електричних схем. Вона має функціональність для моделювання заземлення та проведення різних аналізів. Студенти можуть використовувати Proteus для вивчення модульно-стержневої системи заземлення та виконання практичних вправ[7].

Вищезгадані проекти можуть бути індивідуальними або груповими, де студенти мають можливість співпрацювати, обмінюватися ідеями та вирішувати завдання разом. Вони дозволяють студентам не тільки теоретично вивчити модульно-стержневу систему заземлення, а й отримати практичний досвід роботи з нею, розвинути навички проектного управління, комунікації та розв'язання проблем, у тому числі використовуючи сучасні інформаційні технології та засоби навчання.

У загальному підсумку можна констатувати, що вивчення модульно-стержневої системи заземлення для майбутніх учителів трудового навчання може бути корисним з кількох причин:

1. *Розширення компетенцій*: Знання про модульно-стержневу систему заземлення дозволить майбутнім учителям трудового навчання розширити свій спектр компетенцій у сфері електротехніки. Вони зможуть більш ефективно виконувати свою професійну роботу, включаючи ремонт та обслуговування електричних систем, а також навчання учнів в цих питаннях.

2. *Практичне застосування*: модульно-стержнева система заземлення є важливою складовою електричних установок і має прямий вплив на безпеку та ефективність електрообладнання. Вивчення цієї теми дозволить майбутнім учителям трудового навчання краще розуміти принципи, проектування, монтаж і технічне обслуговування систем заземлення. Вони зможуть передавати ці знання своїм учням та навчити їх правильним методам і процедурам роботи зі заземленням.

3. *Безпека учнів*: Вивчення модульно-стержневої системи заземлення допоможе майбутнім учителям трудового навчання підвищити рівень безпеки своїх учнів. Вони зможуть навчати учнів про необхідність правильного заземлення при роботі з електричним обладнанням, вказувати на потенційні небезпеки та навчати заходам безпеки в електротехніці.

4. *Підготовка до життя і професійної діяльності*: Знання про модульно-стержневу систему заземлення підготує майбутніх учителів трудового навчання до професійного життя. Вони зможуть впроваджувати свої знання в реальні ситуації, сприяти учням у розвитку навичок ремонту та обслуговування електричного обладнання, а також допомагати їм у підготовці до майбутньої професії в сфері електротехніки.

5. *Актуальність*: У сучасному світі електричне обладнання використовується майже в усіх галузях, і знання про модульно-стержневу систему заземлення є актуальними для різних професійних напрямків. Майбутні вчителі трудового навчання, які вивчають цю тему, будуть добре підготовлені для роботи у сфері електрики, будівництва, інженерії та інших суміжних галузях.

Таким чином, вивчення модульно-стержневої системи заземлення майбутніми учителями трудового навчання має великий практичний потенціал і допоможе їм стати кваліфікованими професіоналами, які можуть передавати ці знання своїм учням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іванишин Т. В., Мазепа С. С. Основи автоматики та автоматизація виробничих процесів лісових і деревообробних підприємств : навчальний посібник. Львів : Магнолія, 2010. 354 с.

2. Ливинець М. П., Немилостивий О. М. Довідник енергетика. Київ : Техніка, 2007. 512 с.
3. Паначевний Б. І., Свергун О. Ф. Загальна електротехніка. Київ : Каравела, 2009. 296 с.
4. Правила безпечної експлуатації електроустановок споживачів : затв. наказом № 4 Міністерства праці та соціальної політики України від 9.01.1998 р. Львів : Електрон, 1998. 187 с.
5. Правила будови електроустановок. Електрообладнання спеціальних установок : затв. Наказом № 272 Міністерства праці та соціальної політики України від 21.06.2001. Київ : Укргробудінформ, 2006. 118 с.
6. Соловей О. І., Хмеленко О. С. Інженерна графіка : Схеми електричні : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2005. 187 с.
7. Петрицин І. О. Застосування комп'ютерного моделювання у процесі електротехнічної підготовки майбутнього вчителя технологій. *Молодь і ринок*. Дрогобич : РВВДПУ імені Івана Франка, №1 [144]. С. 60–64
8. Попович М. Г., Лозинський О. Ю., Клепиков В. Б. Електромеханічні системи автоматичного керування та електроприводи : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2005. 680 с.
9. Чепіль М. М., Дудник Н. З. Педагогічні технології : навч. посібн. Київ, Академвидав, 2012. 224 с.
10. Harvey Charles Foyle. Interactive Learning in the Higher Education Classroom : Cooperative, Collaborative, and Active Learning Strategies. Washington : National Education Association, 1995. 237 p.

УДК 378.016:101/141

к. філос. н. **Олена Мороз,**
Олена Мельник

СВІТОГЛЯДНО-ФІЛОСОФСЬКІ ОРІЄНТИРИ СТУДЕНТІВ- ТРЕТЬОКУРСНИКІВ КОГПА ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті проаналізовано світоглядно-філософські орієнтири студентів-третьокурсників КОГПА ім. Тараса Шевченка у змінених реаліях воєнного стану. Цінність результатів проведеного анонімного анкетування серед студентської молоді дає можливість простежити аксіологічно-моральні цінності життєтворчості студентів, які аналізуються у площині переходу від загально-духовних благ філософського осмислення повсякденності через призму професійного становлення до визначення свого місця у навколишньому світі.

Ключові слова: світоглядно-філософські орієнтири, здобувачі вищої освіти, КОГПА ім. Тараса Шевченка, щастя, духовні блага, матеріальні блага, професійний шлях, навколишня реальність.

The worldview and philosophical orientations of the third-year students of the KOGPA named after Taras Shevchenko in the conditions of war are analyzed in the article. The value of the results of the conducted anonymous survey among student makes it possible to trace the axiological and moral values of the students' lifestyle, which are analyzed in the plane of transition from the general spiritual benefits of the philosophical understanding of everyday life through the prism of professional development to determining one's place in the surrounding world.

Keywords: worldview and philosophical orientations, students of higher education, КОГПА named after Taras Shevchenko, happiness, spiritual goods, material goods, professional way, the outworld.

Життя в умовах воєнних реалій внесло вагомі корективи у життєтворчість кожного індивіда, змінило світоглядні орієнтири особистого буття, переформатувало аксіологічно-моральні аспекти ставлення до навколишньої дійсності та власної екзистенції. Дана ситуація вимагає не тільки аналізу видозмінених світоглядних модусів мислення особистості, але й відповідного визначення ключових пріоритетів сьогодення. У цьому контексті варто звернути увагу на світоглядні модуси життєтворчості студентів, аби зрозуміти життєві настанови сучасного молодого покоління, сенс їх життя та на основі проведеного аналізу визначити світоглядно-філософські пріоритети професійно-особистісного розвитку молоді у видозміненій ситуації війни. З метою визначення світоглядно-духовних запитів сучасних студентів, рівня їх світоглядної сформованості, емоційної стабільності, професійної зацікавленості та значимості для світу було проведено анонімне опитування серед здобувачів-третьоккурсників вищої освіти очної форми навчання Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка (далі – КОГПА ім. Тараса Шевченка).

Моніторинг основних світоглядно-філософських вимірів екзистенції здобувачів вищої освіти відбувався у процесі відповідей на питання електронного опитувальника «Світоглядно-філософські орієнтири студентів-третьоккурсників КОГПА ім. Тараса Шевченка». Опитування вміщало вісім запитань, які були подані у Google-формі, та проводилося у I семестрі 2022–2023 навчального року. Варто зауважити, що запропоновані питання вимагали відповідей, які спочатку стосувалися особистісно-орієнтованої площини з поступовим переходом до професійного, філософського осмислення навколишньої буттєвості в цілому крізь призму визначення ролі та місця окремого індивіда у просторово-часових координатах воєнних реалій сьогодення.

Мета та завдання цієї роботи полягають в аналізі світоглядно-філософських орієнтирів здобувачів-третьоккурсників академії та детермінації основних модусів їх життєтворчості.

Студенти-третьоккурсники проходили опитування після вивчення курсу філософії, познайомившись із філософською спадщиною та визначальними ідеями провідних зарубіжних та українських мислителів, переоцінивши власні духовні запити та осмисливши важливі пріоритети сьогодення, необхідні для адекватної оцінки складної ситуації. Загалом в опитуванні взяли участь 68 респондентів гуманітарно-педагогічної академії. Поставлені питання дали змогу дізнатися світоглядно-філософські орієнтири студентів-третьоккурсників. Список питань був наступним: 1) Що мені потрібно для щастя? 2) Що таке духовне благо, де його знайти? 3) Чим ти керуєшся у повсякденному житті: розумом чи інтуїцією? 4) Як знайти себе? 5) Яким я бачу себе в майбутньому? 6) Як не помилитися у виборі професійного шляху? 7) В якому світі я хочу жити? 8) Що я значу для світу? [2].

Проаналізувавши відповіді здобувачів-третьоккурсників КОГПА ім. Тараса Шевченка на перше питання: «Що мені потрібно для щастя?», робимо висновок, що щаслива екзистенція життєтворчості студентів апелює до двох найголовніших понять сьогодення – мир, перемога (37%). Фактично, кожна третя відповідь містить зазначені поняття. У цьому виявляється істинна сутність світоглядно-філософського менталітету українського народу, який завжди прагнув до волі та незалежності, відстоювання власних інтересів та життя на своїй землі (антеїзм). В умовах повномасштабної війни згадані прагнення загострилися, особливо в молодого

покоління як цвіту нації, носія національно-патріотичних поглядів, які максимально відчують власну приналежність до розбудови майбутнього своєї держави.

Другою поширеною відповіддю на зазначене питання була сім'я (31%), що свідчить про потребу в міцному фундаменті родинно-сімейних зв'язків: важливість здоров'я рідних людей, їх присутність поруч, переоцінка ролі та місця рідних в особистому просторі. У зв'язку із військовим станом, запровадженням у країні, багато українських родин зазнали трансформаційних процесів: окремі з них втратили тата чи брата, рідну людину на війні, а хтось далі продовжує боротися за свободу країни, за незалежне майбутнє; інші вимушено виїхали за кордон, тому, загалом, порушено міцність сімейно-родинного фундаменту, а це, у свою чергу, призвело до переоцінки важливості сімейно-родових цінностей, загостило увагу до ролі сім'ї (власної чи майбутньої) у контексті розвитку молодшої особистості, її щасливого майбуття.

Наступними важелями щасливого існування здобувачів вищої освіти КОГПА ім. Тараса Шевченка є здоров'я (10%), душевний спокій, внутрішня гармонія, любов, присутність поруч коханої людини (9%). Лише 6% студентів щастя вбачають у матеріальних потребах, власній самореалізації – 4%, правильній цілі у житті та улюбленій справі – 3%. Особливу увагу в пошуку щастя привертають цікаві відповіді здобувачів: вільний простір, тишина та «життєві дрібниці» («запашний та смачний чай», «розмови з друзями», «усмішка незнайомої людини», «хороший шоколад», «якісна кава», «чудова погода», «читання книжки у тишині», «дах над головою», «можливість їсти, пити, спати і щоб дорогі мені люди оточували мене», «будь-яка подія, що не викликає сльози») [2].

Щастя та власне майбутнє щасливе існування здобувачі пов'язують із простими речами, які приносять задоволення. В умовах війни світоглядно-філософські пріоритети життєтворчості студентів розгортаються в координатах жити тут і тепер, отримувати від цього життя максимум, не відкладати його на потім. Матеріальні цінності та блага відійшли на останнє місце у рейтингу «пріоритетів щастя». Вразили думки здобувачів у цьому контексті: «Якщо людина не буде мати, що їсти, чи не буде даху над головою, чи вона зможе дійсно бути щасливою, адже всі її думки будуть зайняті питанням виходу з цього «стану бідності»; «звичайно, я щаслива тоді, коли я і вся моя сім'я здорова, але в теперішній час здоров'я теж потрібно «купувати» [2]. Акцент щасливого існування здобувачів робиться на матеріальних цінностях як невід'ємної умови теперішнього щасливого існування. Отож, власне щасливе існування студенти третього курсу пов'язують насамперед із миром та перемогою, а також із здоров'ям, душевним спокоєм, любов'ю, матеріальними потребами, поцінуванням простих радостей життя у дрібницях, що безпосередньо пов'язане із реаліями сьогодення. Радують той факт, що щастя здобувачі вищої освіти пов'язують більше з духовними благами, аніж з матеріальними цінностями, хоча не виключають та не уявляють свого існування без останніх.

Пошук щастя часто асоціюється із духовними благами та пізнанням самого себе, тому друге питання опитувальника складалося із двох частин – про духовне благо і його пошук: істинна сутність духовного блага та де його знайти [2]. Найпоширенішими відповідями здобувачів вищої освіти КОГПА ім. Тараса Шевченка були наступні: «духовне благо – це духовні цінності, що в душі людини», «осягнення духовної культури людства», «сукупність духовних надбань, цінностей», «задоволення психологічних і духовних потреб людини», «стосунки з Богом» (43%). Варто зазначити, що для деяких третьокурсників духовне благо пов'язане з душевним спокоєм (34%): «спокій в серці», «стан душі, який приносить умиротворення і спокій», що є зрозумілим фактом у контексті сучасних воєнних реалій, частих повітряних тривог, невпевненості у завтрашньому дні тощо.

Духовне благо у світоглядно-філософських поглядах здобувачів вищої освіти КОГПА ім. Тараса Шевченка вплетене у канву духовних цінностей та душевного

спокою насамперед та пов'язане із внутрішнім духовним світом людини, гармонією із собою, душевним спокоєм та відсутністю тривоги. Інші відповіді респондентів становили 12%: «це вміння бути щасливим», «позитивне сприйняття навколишнього світу», «позитивне бачення сенсу життя», «розуміння краси та істини». Виявлено, що духовне благо у світоглядних поглядах студентів асоціюється із позитивним (радісним) сприйняттям навколишнього буття, «краси навколо себе», насолоди від природи та пізнання самого себе – 11%.

Визначившись із дефініцією духовного блага для кожного, варто підібрати методи його пошуку. Студенти вважають, що знайти духовні блага можна, перш за все, у собі – 37%, у релігії – 29%, не знають, де шукати – 18% респондентів. Відповіді: «у природі», «в музиці», «в грошах» – 5%; «в улюбленому занятті» – 6%; «у вчинках інших людей складають 5% відповідно. Отже, відповіді респондентів свідчать про істинну сутність української ментальності, згідно з якою бути щасливим – пізнати самого себе і на цій основі досягти незворушності через спокійну совість; перебувати на «своєму місці», вказаному «спорідненою дією»; уникнути негативних рис, що породжуються невдячністю: смутку, жадоби, заздрощів, ремствування, улесливості, крадіяства, ворожнечі; досягти через почуття вдячності «сердечної тиші», задоволення і радості; бути самим собою, задовільняючись тим, ким ти є, і тим, що ти маєш. Самопізнання, пошук духовного блага взаємопов'язані між собою через незбагненну основу людського буття. Пошук цієї основи – безконечні мандри в собі самому, в яких невпинно наближаєшся до Бога, але не досягнеш його ніколи... [1, с. 328]. У той же час 18% студентів не визначилися з пошуком щастя, що, на нашу думку, є цілком логічним явищем, яке пов'язано з особливостями психолого-індивідуального розвитку студентів, з пошуком себе, духовних благ задоволення власної екзистенції, які ще тривають.

Третьокурсники КОГПА ім. Тараса Шевченка у повсякденному житті, згідно отриманих результатів, користуються розумом – 52%, а число студентів, які послуговуються інтуїцією становить 24%. Вдало поєднують аналітичне та інтуїтивне мислення 15%, залежно від ситуації – 9%. Світоглядно-філософські роздуми здобувачів вищої освіти третього курсу ґрунтуються на аналітико-інтуїтивному розумінні світу та свого місця в ньому з перевагою (удвічі) розуму над інтуїцією.

Цікавим за змістовим наповненням є наступне четверте питання опитувальника: «Як знайти себе?». Здобувачі вищої освіти КОГПА ім. Тараса Шевченка пропонують практично-методичні шляхи пошуку власної сутності, знаходження свого місця у просторово-часових координатах. Вони стверджують, що шлях до цього – вибір того, що приносить задоволення, прислухаючись до голосу свого серця – 60%. Знайти себе через всебічний розвиток, реалізовувати себе в різних сферах діяльності – цей спосіб обрали 28% респондентів. Методами «знаходження себе» здобувачі детермінували саморефлексію (аналіз того, що у тебе найкраще виходить); вихід із зони комфорту, аби відкрити нові сторони себе; пробувати себе у різноманітних сферах. До інших 6% належать практичні методи: метод спроб і помилок, медитація, психологічні практики, пошук Бога. Частина студентів (3%) спосіб знаходження себе вбачають у наполегливій праці над собою, стільки ж відсотків студентів не знають відповіді на поставлене питання. Окремі здобувачі вищої освіти запевняють, що варто наполегливо йти до своєї мети, вірити у свої можливості і ніколи не здаватися, маючи чітку ціль у житті.

Принцип воєнних реалій «жити тут і зараз» яскраво втілюється у відповідях здобувачів вищої освіти та апелює до наполегливої праці над собою, активних дій, а не тривалих роздумів. Вразила філософська думка студентки, яка вважає, що «знайти себе на все життя просто неможливо. Орієнтири часто змінюються і пошуки можуть тривати все життя, і це чудово! Можливо, сьогодні ти знайдеш себе в біології, а через 10 років зрозумієш, що це не зовсім твоє, і станеш письменником» [2]. Отже, пошук себе, згідно міркувань студентки, відбувається у

процесі випробувань власної участі в різних професійних сферах завдяки саморозвитку, рефлексії, занятті улюбленою справою.

Міркувально-поміркований характер носить відповідь іншого студента, який вважає, що для початку треба виділити час на роздуми, не поспішати у виборі, оскільки «усвідомлення пошуку себе приходить не за хвилину чи день, а можуть пройти роки. Людина переосмислює свої бажання, вчинки, дії і виділяє для себе те, щоб їй хотілося б змінити. Поступово вона формує вже нові орієнтири, за якими вона починає життя» [2].

Студент також наголосив, що у кожного шлях пошуку різний та не існує шаблонних варіантів. Підсумовуючи відповіді здобувачів вищої освіти КОГПА ім. Тараса Шевченка, приходимо до висновку, що, формуючи світоглядно-релігійні орієнтири своєї екзистенції, студенти насамперед прислухаються до внутрішнього світу, власних інтересів, вони завзяті і цілеспрямовані, адже пропонують пробувати, робити те, що подобається, працювати над собою, йти до мети та бути собою.

Світоглядно-філософські орієнтири здобувачів вищої освіти КОГПА ім. Тараса Шевченка щодо бачення себе у майбутньому стосуються не стільки професійного самовизначення, скільки всезагальних різнопланових вимірів власного майбутнього буття. Проаналізувавши отримані результати, приходимо до висновку, що здобувачі вищої освіти бачать себе успішними, самореалізованими, фінансово незалежними, відповідальними людьми – 43%. Вони прагнуть досягти кращого в цьому світі попри всі свої невдачі.

Не менш поширеною є відповідь «бути щасливим» – 24%. Також респонденти своє щастя вбачають у сімейному затишку, вони хочуть бути коханими, мати дітей та бути задоволеними своїм духовним станом – 3%. Майбуття, пов'язане з професійним самовизначенням, зокрема крізь призму обраного фаху («перспективний вчитель», «вчитель української мови та літератури», «викладач», «вихователь»), визначають 16% студентів. Варто зазначити той факт, що не всі студенти педагогічного закладу пов'язують власну майбутню професію з педагогічно-викладацькою діяльністю, оскільки у майбутньому уявляють себе флористом, актором, військовим, поліцейським, бізнесменом [2].

Не визначилися зі своїм майбутнім 14% студентів, оскільки в умовах війни важко прогнозувати свою діяльність та будувати плани на майбутнє: теперішня реальність надто крихка, вона диктує жорстокі умови воєнних реалій. Яскравим підтвердженням даного факту є наступна відповідь: «Ти не знаєш, чи є в тебе майбутнє, хто знає, де ми опинимося завтра» [2]. У зв'язку з тривалими військовими діями довготривалі плани студентської молоді замінені на короткотривалі: вивчити іноземну мову, підтримувати здоров'я, отримати диплом з відзнакою, зробити певний внесок в покращення стану природи тощо.

Шосте питання опитувальника «Як не помилитися у виборі професійного шляху?». Більшість відповідей здобувачів апелювали до вибору того, «що до душі, те, що приносить задоволення» – 60%. Респонденти акцентували увагу насамперед на внутрішніх бажаннях та самовизначеності. Інша група третьокурсників пропонувала спробувати себе у цій справі до того, як обирати ту чи іншу професію – 18%.

Світоглядно-філософські орієнтири сучасної молоді не обмежуються виключно єдиним вибором майбутньої професії, оскільки, за їх переконаннями, не потрібно боятися помилитися, завжди пробувати щось інше. Третьокурсники також наголошують, що слід «зважити всі за та проти», а також враховувати досвід інших людей. Такі відповіді респондентів свідчать про те, що здобувачі-третьокурсники КОГПА ім. Тараса Шевченка свідомі щодо вибору майбутньої професії, вони здатні аналізувати свою діяльність, себе, власні вміння та навички і, тим самим, готувати себе до обрання свого професійного шляху без впливу батьків, однак із врахуванням досвіду минулих або теперішніх авторитетних для них осіб.

Окрім того, у відповідях окремих респондентів спостерігаються поради щодо постійної праці над собою та власними потребами: не боятися перешкод і відстоювати власну думку. Загалом світоглядно-філософські орієнтири здобувачів вищої освіти третього курсу навчання носять оптимістичний характер щодо вибору майбутньої професії: незважаючи на усі невдачі, потрібно зробити правильні висновки та рухатися вперед до своєї єдиної цілі – це обрати правильний професійний шлях, хоча із застосуванням різних методів. А щоб не помилитися у виборі професійного шляху, третьокурсники КОГПА ім. Тараса Шевченка стверджують, що потрібно обирати те, що подобається, викликає захоплення та інтерес, прислухатися до своїх бажань, серця, душі, пробувати різні види діяльності і головне не боятися зазнати невдач [2]. Загалом, у відповідях студентів відчувається позитивна налаштованість та рішучість.

Наступне питання «В якому світі я хочу жити?» носить філософський характер, оскільки пов'язане з екзистенційно-буттєвими вимірами навколишнього простору особистості. В контексті сучасних воєнних реалій вектор відповідей здобувачів вищої освіти КОГПА ім. Тараса Шевченка стосувався насамперед спокійного, мирного світу, без насильства, війн і без росії – 48%. Нинішні реалії змінили світоглядно-філософські пріоритети здобувачів вищої освіти. Інша група респондентів (30%) хочуть жити «у гуманному, справедливому, толерантному, щирому світі, де панує добро і любов, де люди є співчутливими, підтримують та поважають один одного» [2]. Духовний, релігійний світ, де всі дотримуються Божих заповідей, є площиною екзистенції для 15% респондентів. Серед відповідей студентів зустрічаються реалістично-практичні, пов'язані із життям у теперішньому, реальному світі – 7%.

За допомогою останнього питання «Що я значу для світу?» із опитувальника вдалося дізнатися значеннєвість власної екзистенції студента для світу в цілому: вагоме значення – 48%, пов'язане з творенням добра, хороших справ, продовження життя. Відповіді окремих респондентів носили явно виражений філософський характер, оскільки власну екзистенцію вони репродукують, як «маленька частинка», «атом», «маленька піщинка у великій пустелі цього світу», «маленька крапля у великому океані» – 28%, однак мають певну роль. Вони хоч і не вважають, що відіграють важливого значення, але запевняють, що є вагомою частинкою цього світу, а тому мають відповідну місію, призначення у ньому. 24% студентів ще не визначилися та не зрозуміли свого значення, тому перебувають у стадії роздумів над цим питанням. Отож, у більшості студентів вже сформована своя думка і вони знають, що відіграють важливу роль у світі, тільки невелика частина здобувачів вищої освіти ще роздумують над цим питанням або ще не зрозуміли своєї ролі.

Здійснений аналіз світоглядно-філософських орієнтирів здобувачів-третьокурсників академії крізь призму питань опитувальника засвідчив основні важелі їх культурно-духовного та релігійно-філософського осмислення та розуміння сучасного світу, свого місця в ньому, ключових цінностей та благ, щасливого існування, професійного самовизначення в нелегких реаліях повномасштабної військової агресії. Детермінація основних модусів життєтворчості здобувачів вищої освіти у контексті кожного питання засвідчили наступні ознаки – апелювання до світоглядно-ментальних особливостей світорозуміння та світосприймання українців: філософія серця або кордоцентризм (душевний спокій, голос серця), прагнення до волі та життя на своїй землі (антеїзм), віра в Бога (теїзм). Окрім того, відповіді студентів-третьокурсників є яскравим свідченням психолого-індивідуальних особливостей молоді, які є сміливими, відчайдушними, ризикованими (пробувати себе у різних сферах, йти вперед, не зупинятися на досягнутому).

Перспективним напрямком подальших досліджень є аналіз світоглядних поглядів молодих соціально активних людей, які здатні нетривіально мислити та є рушійною силою прогресивних змін. Правильна оцінка їх релігійно-філософських,

морально-естетичних, соціально-політичних настроїв у майбутньому слугуватиме надійною основою у процесі визначення соціально-психологічних факторів стабілізації та інтеграції українського суспільства для окреслення векторів післявоєнного розвитку України

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багнюк А. Л., Стародубець В. О. Філософія. Ч. 1. Історико-філософський вступ. Тернопіль : Видавець Стародубець, 2005. С. 328.
2. Світоглядно-філософські орієнтири студентів-третьоккурсників КОГПА ім. Тараса Шевченка. Кременець, 2022. URL : <https://forms.gle/e6k3b7Wk4U2vqpC38> (дата звернення: 21.12.2022).

ЕКОЛОГО-БІОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ У СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

УДК 37(082)

к. б. н. Тетяна Бондаренко,
Анастасія Мазур

ВИПЕРЕДЖУВАЛЬНА ОСВІТА ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯК КЛЮЧОВИЙ НАПРЯМОК ОСВІТИ

Стаття присвячена пошуку інноваційних підходів до реалізації змісту екологічної освіти школярів в закладах загальної середньої освіти в ракурсі ідей сталого розвитку. Запропоновані основні аспекти стосовно змісту екологічного виховання учнів. Актуалізовано значення екологічної освіти у добу глобального погіршення стану довкілля. У статті вказано на необхідність формування людини нового типу з новим екологічним мисленням, котра здатна усвідомлювати наслідки своїх дій щодо навколишнього середовища та вміє жити у відносній гармонії із природою. У статті проаналізовано невеликий спектр інноваційних технологій екологічної освіти школярів.

Ключові слова: екологічна освіта, ігрові технології, сталий розвиток, ситуативні задачі, тренінг.

The article is devoted to the search for innovative approaches to the implementation of the content of environmental education of schoolchildren in institutions of general secondary education from the perspective of ideas of sustainable development. The main aspects regarding the content of environmental education of students are proposed. The importance of environmental education in the age of global environmental deterioration has been updated. The article points out the necessity of forming a new type of person with a new ecological thinking, who is able to realize the consequences of his actions in relation to the environment and knows how to live in relative harmony with nature. The article analyzes a small range of innovative technologies for environmental education of schoolchildren.

Keywords: environmental education, game technologies, sustainable development, situational tasks, training.

Концептуально освіта для сталого розвитку передбачає перехід від екологічного навчання до такої економічно та соціально орієнтованої моделі освіти, в основі якої лежать широкі міждисциплінарні знання, що базуються на комплексному підході до розвитку суспільства, економіки та довкілля.

Сьогодні настав час виробити конкретні механізми технології впровадження системи безперервної екологічної освіти, створення цілісної екологічної школи, яка могла б стати одним із важелів сталого розвитку місцевого співтовариства. Метою шкільного екологічного освіти є виховання громадян, які володіють екологічним світоглядом, здатні екологічно доцільно діяти задля поліпшення якості життя. Ця мета поєднується з метою освіти для сталого розвитку: дати людям можливість прийняти такі цінності та розвивати такі знання і навички, які в майбутньому дадуть їм змогу приймати індивідуальні та колективні рішення локального та глобального рівня, що сприяють покращенню якості життя без загрози для майбутнього планети.

Окремі аспекти випереджувальної освіти для сталого розвитку як ключового напрямку освіти були розглянуті науковцями у галузях педагогіки, філософії, психології та інших наук. Психолого-педагогічні основи знань, уміння навичок взаємодії у системі «природа – людина – суспільство» були закладені у працях І. Беха, Л. Виготського, О. Грошовенка, С. Деряба, О. Кононки, О. Леонтьєва, О. Плахотника, С. Рубінштейна, В. Тернопільської та ін. Теоретичні та методологічні засади екологічної освіти висвітлені у працях Н. Бібіка, Н. Коваль, Г. Пустовіта, Н. Пустовіт, О. Савченко, Г. Тараненко, Г. Філіпчук.

Освіта для сталого розвитку на рівні школи – це насамперед зміна підходів до освіти. Зміст шкільної освіти сталого розвитку має включати питання цивільної, правової, економічної, екологічної освіти, морального і патріотичного виховання.

Для вчителя – це перехід від передачі знань до створення умов для активного пізнання та отримання учнями практичного досвіду, що містить величезний потенціал для розвитку та вдосконалення.

Для учнів – це перехід від пасивного засвоєння інформації до активного її пошуку, критичного осмислення, використання її на практиці, а також до спілкування та спільної діяльності. Підходи, які застосовуються в освіті, мають узгоджуватися із потребами особистості та надають їй можливість йти в ногу з часом.

Безумовно, цих позитивних змін можна досягти лише за допомогою вдосконалення всіх аспектів шкільного життя. Школи зобов'язані виховувати в молоді свідомість і почуття відповідальності за довкілля, і навіть стимулювати поведінку у позашкільному житті. Реалізація екологічної освіти учнів школи в умовах переходу на модель сталого розвитку має здійснюватися у межах особистісно-орієнтованого підходу.

Мета статті: проаналізувати методи і технології екологічної освіти школярів закладів загальної середньої освіти в ракурсі випереджувальної освіти для сталого розвитку.

Під час вивчення шкільних дисциплін важливо ознайомити учнів із основними аспектами сталого розвитку суспільства. Важливо наголошувати на тому, що забезпечення сталого розвитку людства – найбільш значуща проблема, що стоїть перед світовим співтовариством, згідно заяви, яка була зроблена в 1987 році Генеральною Асамблеєю ООН. Концепція сталого розвитку активно обговорюється світовими лідерами і сьогодні. У 1987 році багато країн, у тому числі й Україна, прийняли принцип сталого розвитку суспільства, що передбачає відповідальність держави та громадянського суспільства у забезпеченні можливості задоволення потреб як теперішнього, так і наступних поколінь [1; 7].

У цьому ж році Міжнародною комісією з довкілля та розвитку вперше було використано поняття сталого розвитку. Стійкий розвиток передбачає задоволення потреб нинішнього часу, при цьому, не наражаючи на загрозу можливість наступних поколінь задовольняти свої потреби [2].

Сама ж концепція сталого розвитку була прийнята на Конференції ООН з розвитку та навколишнього середовища у місті Ріо-де-Жанейро у 1992 році. Сьогоднішні ця концепція є найпоширенішою і часто називається «всесвітньою моделлю майбутнього цивілізації» [3].

Згідно національної парадигми сталого розвитку України сталий розвиток господарства – проблема неординарна, суперечлива. Про такий розвиток можна говорити лише тоді, коли економічне зростання, матеріальне виробництво та споживання, інші види суспільної діяльності відбуваються в межах, визначених здатністю екологічних систем до відновлення [4]. Концептуальними засадами стійкого розвитку передусім передбачається екологізація економіки, гуманізація, запровадження певної системи принципів підходів до питань суспільної діяльності

Школярам необхідно знати, що концепція сталого розвитку утворилася в результаті поєднання трьох напрямків:

1) Економічного. З цього ракурсу тривалі економічні проєкти, що враховують закономірності природи, в результаті виявляються ефективнішими, ніж проєкти, під час реалізації яких не враховуються можливі екологічні наслідки.

2) Екологічного. Основна мета сталого розвитку в галузі екології – стабільність фізичних та екологічних систем. Ігнорування потреб екології призведе до деградації довкілля та поставить під загрозу існування всього людства.

3) Соціального. Саме усвідомлення соціальних проблем стало поштовхом до утворення даної концепції, спрямованої на збереження культурної та соціальної стабільності, а також зменшення кількості руйнівних конфліктів[5; 6].

Серед основних документів, які були було затверджені згідно Концепції сталого розвитку: «Рамкова конвенція ООН про зміну клімату», Кіотський протокол, «Конвенція ООН про біологічну різноманітність», «Порядок денний на XXI століття (Програма 21)». У «Порядку денному на XXI століття» пояснюється значущість для населення використання нових технологій та споживання ресурсів для змін у навколишньому середовищі. Документ містить план дій, спрямований на зменшення неефективного використання ресурсів у межах усієї планети. Були запропоновані заходи досягнення сталого розвитку та балансу між можливістю підтримки життя на планеті, населенням та споживанням. Також у документі описуються технології та методи, необхідні для створення плану задоволення людських потреб при розумному застосуванні природних ресурсів. У липні 2014 року робоча група Генеральної Асамблеї ООН з цілей сталого розвитку схвалила документ, що містить низку екологічних, економічних та соціальних завдань, спрямованих на досягнення сталого розвитку. Передбачається, що сімнадцять цілей сталого розвитку, вказані в документі, дадуть змогу покінчити із бідністю, вирішити питання нерівності, захистити планету від згубного впливу виробництва та модернізувати Цілі Розвитку Тисячоліття.

25 вересня 2015 року в Нью-Йорку 193 країни-члени ООН прийняли новий Порядок денний у сфері сталого розвитку на строк після 2015 року. За прогнозами, ця програма дасть змогу ліквідувати бідність до 2030 року та забезпечити стійке майбутнє. Лідери різних країн заявили про готовність захистити Землю від деградації, особливо за допомогою раціонального застосування природних ресурсів, раціональних моделей виробництва та споживання, і навіть прийняття термінових дій через зміни клімату. Також лідери країн заявили про намір сприяти створенню справедливого, миролюбного суспільства, позбавленого страху, насильства та соціальних бар'єрів.

Педагогам необхідно сьогодні використовувати ефективні методи, технології та форми організації роботи із школярами з метою реалізації освітніх завдань згідно концепції сталого розвитку.

Серед таких форм ефективними є дискусії (круглий стіл, дебати) на теми: «Зміни клімату: хто винен і що робити?», «Клімат змінюється: тебе це стосується?», «Як подолати кліматичну кризу?», «Що ти можеш зробити для порятунку клімату?». Не менш цікавими є дискусії та такі теми: «Надзвичайні ситуації, що є наслідками зміни клімату – природного та техногенного характеру», «Чи відбувається адаптація до мінливих умов середовища на території постійного проживання?», «Що сильніше: вплив людини на клімат чи вплив кліматичних змін на здоров'я людини?», «Кліматичні біженці: ми побіжимо чи до нас побіжать?», «Веганство врятує світ від глобальної зміни клімату?», «Що зможе зупинити кліматичні зміни: зниження виробництва чи вдосконалення технологій?», «Простіше чи складніше прогнозувати надзвичайні ситуації в умовах мінливого клімату? Чи впорається наука?», «Що виявиться сильнішим – технічний прогрес систем моніторингу чи розбалансування кліматичної системи?»

Глобальні проблеми дасть змогу краще засвоїти виконання практичних завдань. Учні можуть проаналізувати фізичні карти світу та регіонів та визначити: для яких країн зростання рівня Світового океану може мати катастрофічні наслідки, вказати можливі наслідки, які заходи щодо адаптації необхідно вживати; для яких країн танення гірських льодовиків може призвести до нестачі прісної води, які заходи щодо адаптації необхідно застосовувати; у яких регіонах відбувається танення вічної мерзлоти внаслідок глобальної зміни клімату, до яких наслідків це може призвести, яких заходів щодо адаптації необхідно вжити; у яких регіонах спостерігатиметься позитивний ефект від зміни клімату.

Практичне заняття, пов'язане із визначенням змін кліматичних показників у ХХ – ХХІ століттях на території області, міста (порівняння середньорічної температури за кілька років, побудова графіка, аналіз, пояснення, якими причинами спричинена зміна температури), дає інформацію про тенденції таких змін. Школярі також ведуть спостереження за погодою (інструментально або за допомогою аналізу інформації у крідрометцентру) у своїй місцевості.

Ефективним засобом формування знань про можливі зміни клімату є організація зустрічей з представниками: громадських екологічних організацій (теми для обговорення: «Хто і як змінює клімат», «Навіщо потрібні міжнародні переговори з питань зміни клімату, що може зробити кожен із нас, щоб урятувати клімат»); наукових інститутів (теми для обговорення: «Природні та антропогенні фактори глобальної зміни клімату», «Чим займається міжнародна група експертів зі зміни клімату», «Джерела викидів парникових газів»); органів державної влади, відповідальних за реалізацію кліматичної та енергетичної політики в регіоні (теми для обговорення: «Що робить держава, щоб знизити викиди парникових газів»).

За можливості доцільно організувати екскурсії на енергетичні об'єкти (вітроенергоустановку, малі гідроелектростанції, біокотельню), здійснити аналіз можливостей відновлюваної енергетики для вирішення проблеми зміни клімату.

Рекомендується використання на уроках тематичних фільмів та коротких роликів з науковим та ігровим змістом, які можна знайти в Інтернеті. Цікавим для учнів є показ та обговорення фільмів:

– «Шість градусів, які можуть змінити світ», National Geographic, 2008 (за книгою Марка Лінаса). Фільм містить достатню кількість наукових фактів та моделей екологічних катастроф.

– «Прекрасна зелена», Колін Серро, Франція, 1996. Фільм про взаємовідносини людини та природи.

– «Дім», Янн Артюс-Бертран, Люк Бессон, Франція, 2009. У фільмі у мальовничій формі продемонстровано історію відносин людини та природи.

– «Століття дурнів», Франки Армстронг, Великобританія, 2009. Реалістична фантастика. Фільм розповідає про можливі наслідки кліматичних змін.

Ефективною технологією екологічного виховання в ракурсі сталого розвитку є організація рольових ігор, в якій можуть взяти участь учні 6-11 класів, які мають інтереси політиків, громадських працівників та науковців із різних наукових галузей: екологи, метеорологи, хіміки, географи, фізики тощо. Важливо розглянути різні точки зору на проблему зміни клімату та дійти єдиного рішення про те, як подолати кліматичну кризу. Групи заздалегідь готують презентації (вибір форми подання інформації залишається за учнями: презентація, розповідь, відеоролик, ілюстрації тощо) за своїми тематиками та подають їх на засіданні. За підсумками кожної презентації виділяється час для питань та обговорення. Наприкінці кожна група учасників має запропонувати свої способи вирішення проблеми зміни клімату та переконати інших учасників у їх ефективності та доцільності.

У роботі із школярами значний ефект має рухлива гра «Кліматичні біженці». Формується кілька команд – «населення континентів», які розташовуються у центрі класу/зали. Обирають кілька людей — «стихійні лиха» (повені, цунамі, смерчі,

пожежі та ін.) і рухаються між «континентами». За командою ведучого «стихійні лиха» наближаються до «континентів», при цьому населення континентів «рятується» від «стихійних лих», переміщуючись на інші континенти або ближче до них. Так повторюється кілька разів. Після закінчення гри організовується обговорення її ходу та робиться висновок про вимушену міграцію через глобальну зміну клімату.

Ситуаційні завдання широко сприяють поглибленню знань в рамках освіти сталого розвитку. Навчальна ситуація може бути побудована на предметному змісті та мати надпредметний характер. Варто звернути увагу на те, що у навчальних ситуаціях мають бути відображені ті життєві ситуації, з якими школярі стикаються чи можуть зіткнутися у повсякденному житті. Під час вирішення ситуаційних завдань в учня з'являється пізнавальна мотивація, зумовлена користю отриманих знань для повсякденного життя. Крім того, найчастіше, за умови ситуаційного завдання немає повного матеріалу для її вирішення, цей матеріал треба шукати додатково, додумувати, а іноді й вигадувати, розвиваючи уяву, виходячи із ситуації. Важливою особливістю ситуаційних завдань є можливість вирішення їх кількома способами, що зумовлює необхідність структурувати дані, розподіляти їх і аналізувати.

Багато авторів зазначають, що всі ситуаційні завдання схожі за своєю структурою. Зазвичай, завдання має назву, воно має бути привабливим для учня, ситуацію – тобто проблему з реального життя, особистісно-значуще пізнавальне питання, додаткову інформацію, завдання. Причому завдання формулюються різного типу складності, це допомагає враховувати індивідуальні особливості школярів і особливості конкретного класу.

Вирішення ситуаційних завдань, на думку деяких авторів (О. Є. Лебедев, Т. В. Львова, Ю. В. Слобожанінов та ін.), має такий алгоритм: актуалізація, проблемний етап, цільовий етап, вибору засобів вирішення, теоретичний та результативні етапи, генералізація. Ситуаційні завдання можна вирішувати індивідуально, у групі, але за групового розв'язання завдання рекомендується здійснювати оцінювання команди і кожного його учасника.

Тренінгові технології мають особливе місце у випереджувальній освіті для сталого розвитку, оскільки завдяки їм реалізується система зв'язків між цілями, завданнями, змістом, ігровими та неігровими інтерактивними методами навчання, а також система зворотного зв'язку і корекції. Тренінг відрізняється від своїх аналогів тим, що всі його учасники навчаються на власному досвіді теперішнього моменту, кожен може усвідомити свої плюси і мінуси, досягнення і поразки. Завдяки тому, що ситуація тренінгу навчальна, жоден з учасників не ризикує вже сформованими ставленнями і поглядами, а набуває і використовує новий досвід. Акцент робиться на тому, що результативним буде зробити один раз самому, хай навіть неправильно, ніж 10 разів просто подивитись, як правильно це виконує інший. Це є проявом інтерактивності тренінгових технологій, яка припускає право на помилку та пошук іншого вирішення проблеми.

Виконання практичного завдання під час тренінгу «Екологічний слід» сприяє становленню екологічної культури школярів. Адже з кожним роком зростають потреби людини і збільшується кількість відходів життєдіяльності людини. Зростають площі звалищ. Виникає потреба у зменшенні екологічного сліду і цьому сприяє роздільне сортування сміття. Для команд доцільно запропонувати попрацювати над розсортуванням сміття, що є на столі (тетра-пак, шкірка банана, апельсина, різний папір, батарейки, пластикові пляшки, пакети, дерево, залізо, лампочки і т.д.). Учням пропонується підписати вид сміття і зробити його обсяг якомога меншим.

Висновок. Таким чином, ефективна система екологічної освіти – не лише одна з основних інструментів, а й механізм досягнення сталого розвитку суспільства. Істотною компонентою нової особистості має стати здатність до самообмеження,

помірного споживання ресурсів та продуктів людської праці. Інша важлива особливість, що виховати таку особистість неможливо лише освітніми заходами, паралельно необхідний комплекс економічних заходів, що стимулюють прагнення до обмеженого споживання, співробітництво з усіма освітніми та виховними інститутами громадянського суспільства. Зрозуміло, що систему екологічної освіти необхідно будувати згідно національних особливостей переходу до сталого розвитку та характеру локальних екологічних проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 13.03.2023).
2. Концепція сталого розвитку як основна теорія соціальної політики в умовах глобалізації. URL : <https://buklib.net/books/25519/> (дата звернення: 12.03.2023).
3. Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна». URL : <http://un.org.ua/ua/publikatsii-ta-zvity/un-in-ukraine-publications/4203-2017-natsionalna-dopovid-tsili-staloho-rozvytku-ukraina-iaka-vyznachaie-bazovi-pokaznyky-dlia-dosiahnennia-tsilei-staloho-rozvytku-tssr> (дата звернення: 13.03.2023).
4. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. Б. Є. Патона. Київ : Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. 72 с.
5. Сталий розвиток / Вікіпедія. URL : <http://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 10.03.2023).
6. Сталий розвиток як парадигма суспільного зростання XXI ст. URL : <https://www.google.com.ua/search...> (дата звернення: 10.03.2023).
7. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України *Вісн. НАН України*. 2002. № 2. С. 31–40. URL : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu>. 2002. С. 2–7. (дата звернення: 20.03.2023).

УДК: 612.15

к. б. н., доцент **Людмила Головатюк**

ЗАБРУДНЕННЯ ВОДОЙМ: РИЗИК ТА НЕБЕЗПЕКА ДЛЯ ОРГАНІЗМУ ЛЮДИНИ

У статті розкрито актуальність проблеми забруднення води, з'ясовано основні причини забруднення та їх наслідки, обґрунтовано небезпеку впливу забрудненої води на організм людини. Висвітлено найбільш поширені захворювання, спричинені вживанням неякісної води.

Ключові слова: вода, джерела забруднення, наслідки забруднення, захворювання.

The article reveals the relevance of the problem of water pollution, finds out the main causes of pollution and their consequences, substantiates the danger of the influence of polluted water on the human body. The most common diseases caused by drinking poor-quality water are covered.

Key words: water, sources of pollution, consequences of pollution, diseases.

За даними звітів експертної групи ООН через вживання неякісної води щороку помирає приблизно стільки ж людей, скільки й через злочини, пов'язані з насильством. Щорічно ця проблема забирає життя близько 1,8 мільйона дітей віком до 5 років. У побуті ця проблема частково вирішується застосуванням фільтрів з активованим вугіллям, оснащених системою механічного очищення, а також здатних видаляти марганець й залізо, тим самим усуваючи наслідки забруднення води. На жаль, далеко не всі споживачі можуть дозволити собі покупку подібного обладнання. Крім того, у багатьох країнах комунальні служби нехтують необхідністю використання дезінфікуючих й коагулюючих хімічних реагентів.

Чим вищого рівня досягає цивілізація, тим більшу небезпеку становить діяльність людини. Потерпають в першу чергу водойми. Кількість чистих джерел постійно скорочується. Крім того, люди споживають більше товарів, тому підприємства нарощують обсяг виробництва, щоб задовільнити попит покупців. В результаті цього відбувається збільшення інтенсивності утворення промислових відходів, які є основним джерелом забруднень. Ефективність систем очищення стоків бажає кращого.

За даними ООН наша країна посідає 95 місце в світі за рівнем забруднення води. Тому дуже важливо розуміти, якої шкоди для здоров'я завдає забруднена вода.

Головною причиною забруднення води є діяльність людини і недосконала система (а подекуди її повна відсутність) водоочищення.

В нашій країні екологи визнають 60% води непридатними для пиття. Найскладніша ситуація в Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Київській, Херсонській, Одеській областях.

До переліку найбільш забруднених річок України відносять Сіверський Донець, Сулу, Дністер, Кальмиус і Західний Буг. У останньому концентрація азоту в 15, а важких металів в 8 разів вище за норму. У притоках Дністра рівень марганцю перевищує допустиму відмітку в 29 разів. Результати досліджень Каховського, Київського, Кременчуцького і Дніпродзержинського водосховищ вказують на те, що рівень міді і марганцю тут в 80 разів більше, ніж передбачено в стандартах. Навіть купання в такій воді може привести до шкірних захворювань.

Варто відмітити, що Україна не входить до числа країн з високим рівнем водозабезпечення. А за показником використання водних поновлюваних ресурсів знаходиться на кризовій межі. При цьому основним методом очищення було і залишається хлорування, що призводить до утворення небезпечних для здоров'я хлорорганічних сполук.

Якість води на сьогодні у різних регіонах є низькою через причину відсутності повного комплексу очисних споруд, а також зон санітарної охорони. На жаль, не обладнані знезаражувальними установками частина водопроводів, зокрема в Одеській, Івано-Франківській, Тернопільській, Житомирській, і Закарпатській областях.

При цьому основним методом очищення було і залишається хлорування, що призводить до утворення хлорорганічних сполук, які є небезпечними для здоров'я людини.

Практично усі водойми наближаються до 4-го і 5-го класам якості, тобто характеризуються як забруднені і брудні. Навіть, якщо вода правильно очищена, вона може знову перетворитися на брудну через старі труби водопостачання.

Російська агресія призвела до порушення роботи систем водопостачання в багатьох регіонах. Загрозу довкіллю та безпеці людей становить і безпосереднє забруднення боєприпасами. Так, 9 травня 2022 року касетні снаряди розірвалися над акваторією Зеленодольського водосховища на Дніпропетровщині. На Київщині фахівці ДСНС неодноразово піднімали з водойм уламки російських ракет. В Чернігові піротехніки в квітні 2022 року вилучили 6 снарядів від РСЗВ «Ураган» на

міському пляжі, а через загальну забрудненість вибухонебезпечними залишками купальний сезон в місті, що відновлюється від бойових дій березня 2022 року, так і не було розпочато. Найнебезпечнішою складовою є високотоксичне ракетне паливо, крім того, ймовірно забруднення водойм і важкими металами. І це лише кілька прикладів екологічної шкоди, завданої водоймам України через бойові дії. Дніпро досі страждає внаслідок ворожих обстрілів. У Чернігівській області вже зафіксували понад 100 епізодів, які пов'язані із забрудненням води внаслідок руйнацій мостів, ТЕЦ, підприємств і нафтобаз.

В пробах питної води на першому місці досить часто виявляють відхилення за органолептичними показниками – 72%; на другому місці виявляють вищу норми мінералізацію – 28%; а на третьому – перевищення гранично допустимої концентрації хімічних речовин – 16%. Можна виділити такі *джерела забруднення* води:

- **Стічні води**

Загалом мова йде про забруднення, спричинене життєдіяльністю людини: бруд, продукти життєдіяльності, миючі засоби, стічні води. Іншими словами, сюди відносяться каналізаційні стоки. Величезна частина цього всього викидається в річки та моря, причому, без достатнього очищення.

- **Фермерські господарства**

Сюди можна віднести добрива, гербіциди, інсектициди і органічні відходи, які вимиваються і потрапляють в підземні і поверхневі води.

- **Промислові відходи**

Промислові підприємства сприяють виділенню таких речовин, як ртуть, фтор, мідь, радіоактивні частки, залізо у воді. При цьому викиди бувають як навмисними, так і випадковими (аварії, витоки). До "найшкідливіших" виробництв відносять чорну металургію, нафтопереробні і целюлозно-паперові заводи.

- **Витоки нафти**

Витоки нафти також забруднюють довкілля, мають неприємний запах, спричиняють загибель птахів і риби у водоймах. При цьому нафтопродукти скупчуються на поверхні води і перешкоджають доступу кисню і світла.

- **Тверді відходи**

Через них багато водойм світу і України вже перетворились на помийні ями, що призвело до забруднення води і зашкодило здоров'ю великої кількості людей. Серед твердих відходів, що забруднюють довкілля, поширеними є пластикові пляшки, пакети, гравій, щебінь, відпрацьований ґрунт. Тому водойми перетворюються на смітники, гинуть підводні жителі, водоплаваючі птахи, які заплутуються у цьому смітті.

- **Теплове забруднення**

Атомні та теплові електростанції зливають теплу воду у водойми, а це, в свою чергу, підвищує температуру водойм. По цій причині гине риба та інші жителі водойм. Крім цього, це призводить до прискореного заростання водойм водоростями і загибелі ендемічної рослинності.

- **Атмосферні забруднення**

В результаті господарської діяльності утворюються зола, попіл, сажа і різні гази. При цьому забруднюється повітря. Через оксиди сірки та азоту, які з'єднуються з киснем та вологою, на землю випадають опади у вигляді кислотних дощів.

Наслідки забруднення води

Забруднена вода завдає величезної шкоди здоров'ю людини і навколишньому середовищу. Зокрема, небезпека забрудненої води полягає в тому, що може стати причиною розвитку багатьох захворювань.

• **Інфекційні та кишкові захворювання.** Споживання забрудненої води викликає спалахи гепатиту, дизентерії і холери. На жаль, цей перелік не є

вичерпним, кількість людей, що захворіли через забруднену воду щороку зростає як в Україні, так і у всьому світі;

- *Руйнування шкірного та волоссяного покриву.* Навіть коли людина не п'є воду з-під крану, немає ніяких гарантій безпеки. Приймаючи душ, миючи посуд, перучи білизну у брудній воді кожна людина наражає себе і близьких на серйозну небезпеку;

- *Стоматологічні проблеми.* Споживання і користування забрудненою водою призводить до руйнування емалі зубів, провокує карієс, інші хвороби зубів;

- *Важкі захворювання, генетичні мутації.* Накопичення в організмі людини певних елементів (хлору, хрому, свинцю, кадмію, заліза) провокує безліч хвороб, викликає безпліддя й імпотенцію у чоловіків. Ті ж хімічні елементи та їх сполуки можуть призводити до втрати сну, нервових розладів, провокувати онкологічні захворювання. Є дані, що в деяких країнах, споживання забрудненої води призвело до генетичних мутацій серед тварин і людей;

- *Паразити.* Забруднена вода є джерелом зараження людини різноманітними паразитами. Зрозуміло, що в такому випадку мова йде про значне погіршення здоров'я великої кількості людей.

Це далеко не всі загрози споживання забрудненої води. Статистика стверджує, що 80% хвороб людини спричинені споживанням брудної води.

Вода є фактором передачі багатьох інфекцій бактеріального та вірусного походження. Однак, небезпеку для здоров'я становлять ще й різноманітні хімічні сполуки, що можуть бути у питній воді, якщо їх вміст перевищує гранично допустимі норми.

Впродовж останніх років зростає нітратне забруднення ґрунтових вод, які широко використовуються у сільській місцевості для децентралізованого водопостачання, внаслідок ненормованого використання в колективних господарствах та у приватному секторі мінеральних і особливо органічних добрив.

Однією із причин наявності нітратів у колодязях є недотримання їхніми власниками санітарних вимог при облаштуванні та утриманні колодязів, вигрібних ям, надвірних туалетів, місць утримання худоби, тощо.

Вода, забруднена нітратами, надзвичайно небезпечна для дитячого організму, а особливо для дітей у перші місяці життя. Ризик розвитку водно-нітратної метгемоглобінемії у дітей, особливо першого року життя, пов'язаний насамперед із недосконалістю ферментних систем організму, біохімічних процесів, що відбуваються в ньому. При тривалому вживанні забрудненої нітратами води і овочів розвивається хронічна нітратна інтоксикація.

Чутливими до нітратів є також особи похилого віку, хворі на анемію, дихальну та серцево-судинну системи. Трапляються випадки захворювання й у дітей старшого віку (після споживання води з високим вмістом нітратів).

Для попередження негативного впливу нітратів на здоров'я населення та запобігання виникненню отруєнь і захворювань, пов'язаних з водно-нітратною метгемоглобінемією, необхідно: не вживати питну воду із колодязів і каптажів, в яких вміст нітратів перевищує нормативні показники (50 мг/л); дотримуватися гігієнічних вимог при облаштуванні та експлуатації колодязів, а територію поблизу колодязя (свердловини) утримувати в чистоті та організовувати відведення поверхневого стоку; з обережністю застосовувати в сільському господарстві та приватному секторі мінеральні чи органічні добрива; місця влаштування колодязів (свердловин) слід розташовувати на незабрудненій та захищеній території, яка знаходиться вище за течією ґрунтових вод на відстані не менше ніж 30 м від магістралей з інтенсивним рухом транспорту та не менше ніж 50 м (для індивідуальних колодязів – не менше ніж 20м) від вигрібних ям, мереж каналізації, складів добрив та інших місць забруднення ґрунту та підземних вод.

Слід не забувати, що забруднена нітратами вода навіть у смертельних дозах – чиста, прозора, без запаху і видимих домішок, звичайна за смаком.

Кип'ятіння забрудненої нітратами води не зменшує, а збільшує її токсичність. Забруднену нітратами воду можна використовувати для технічних цілей: миття посуду, прання білизни, прибирання в приміщеннях, тощо.

Екологічна освіченість, розуміння свого обов'язку перед прийдешніми поколіннями і природою повинні спричинити модель поведінки, за якої кожна людина дбатиме про чистоту води. Зрозуміло, що це не дасть негайного результату. Тому природоохоронна діяльність повинна доповнюватись заходами по очищенню води.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусишина І. М. Вплив мінерального складу питної води на стан здоров'я населення / Науковотехнічні вісті. 2015. 88 с.

2. Коваль В. В., Динаміка забруднення вод / Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2019. №1. 146 с.

3. Нітратне забруднення джерел питної води в Україні: дослідження БЕГО «МАМА-86» за 2021–2022 р. URL : <http://www.ecotoilet.com.ua/UserFiles/Images/Content/content/instructions> (дата звернення: 23.02.2023).

4. Огляд року війни для водних ресурсів України. URL : <http://epl.org.ua/announces/oglyad-roku-vijny-dlya-vodnyh-resursiv-ukrayiny/> (дата звернення: 23.02.2023).

УДК: 57.02

д. б. н., професор **Микола Ільєнко**

ПОВЕДІНКА ТВАРИН ЯК ЗАСІБ У КОНКУРЕНТНІЙ ЇХ БОРОТЬБІ – РУШІЙНІЙ СИЛІ ПРИРОДНОГО ДОБОРУ

У спеціальній літературі адаптацію одні автори вважають рушієм еволюції, інші видають за продукт природного добору. Ми пропонуємо розмежувати явище адаптації на стратегічну та тактичну. Наша публікація буде в нагоді перш за все студентам та аспірантам вузів біологічних спеціальностей.

Ключеві слова: еволюція, адаптація, поведінка, норма реагування, генотип, фенотип.

Some authors consider adaptation in special literature the driving force of evolution, others pass off as a product of natural selection. We propose to distinguish the phenomenon of adaptation into strategic and tactical. Our publication will be useful, first of all, to students and graduate students of universities of biological specialties.

Keywords: evolution, adaptation, response rate, genotype, phenotype.

Еволюція живих організмів згідно вчення Ч. Дарвіна здійснюється шляхом природного добору. Рушійною силою як вважав вчений виступає конкуренція або боротьба за виживання. В межах даного вчення були спроби довести, що рушієм еволюції є явище адаптації [3], інші вважали, що нею може бути поведінка тварин [2]. В пропонованій нами публікації викладена спроба деталізувати явище адаптації та з'ясувати значення поведінки багатоклітинних живих організмів царства тварин в еволюційному процесі. Адаптація – явище універсальне і є одним із

фундаментальних властивостей живого. В широкому розумінні адаптація це реакція на щось нове, реакція на зміни. Вона закладається в геномі та має значення для появи нового різновиду певного виду, тобто матиме стратегічне, еволюційно важливе значення. При народженні та самотійному існуванні адаптація здійснюється на основі функцій усіх систем організму та поведінки. Тобто особина адаптується на основі морфо функціональних та поведінкових процесів, реагуючи на вплив факторів довкілля, усіх складових біоценозу. Що являє собою тактикою виживання кожної особини. Більшість функцій організму протікає повільно, зовні непомітно, регулюються гормонами та автономною нервовою системою. Основою поведінкових актів є діяльність функціональних систем. Поведінка тварин і людини регулюється органами чуття та нервовою системою, протікає швидко і властива багатоклітинним організмам царства тварин. У представників царства рослин та грибів відсутні нервова та м'язова системи тому їм не властиве переміщення в просторі, поведінка. Поведінка – індивідуальна реакція організму з властивою їй нормою реагування усіх структур та їх функцій, закладеною в геномі. Ця норма особини знаходиться в рамках норми виду. І вона може дещо зростати чи знижуватись не виходячи з норми виду при тренуванні, наприклад, не повертаючись в геном (набуті ознаки не успадковуються). В геномі закладені також темпераменти нервової системи (тому практично неможливо або можливо лише в межах норми реагування змінити один тип на інший, флегматик може вести себе як сангвінік). Інстинктивна поведінка тварин і людини, звичайно запрограмована в геномі і виконується в усіх особин певного виду ідентично. Усі інші поведінкові акти тварин набуваються самотійно на основі функціональних систем, методу спроб і помилок, навчання, гри, копіювання, тренінгу, утворення умовних рефлексів тощо. Набуту поведінку тварина не здатна передати своєму потомству в силу існування генетичної догми (ДНК – транскрипція – трансляція – білок). Цікавим аргументом на користь того, що набуті ознаки не успадковуються є такі дані. Клоновані тварини (а їх на сьогодні уже більше 5 видів) не користуються досвідом тих особин, від яких їх клонували. Вони навчаються усьому самотійно. Ще приклад, діти геніїв в області науки, спорту тощо практично всюди посередні особи, тобто не здатні копіювати досягнення батьків.

Поведінка не може бути рушієм еволюції. Вона слугує засобом у конкурентній боротьбі за існування. Виграють у цій боротьбі, стають переможцями ті особини, у яких рівень, щабель норми реагування функціональних систем вищий і знаходиться в межах норми реагування даного виду. Особини виду виграють змагання у котрих рівень розвитку нервової системи вищий. По поведінці можна оцінити наскільки тварина адаптована. Поведінка це і психічний стан тварини, тип нервової системи. Поведінка, що набувається кожною особиною власна і з нею вона і помирає, не передаючи набуте потомству. Набуті особливості поведінки не успадковуються. Успадковується лише ті гени і фени, які появились в геномі в результаті мутації. При умові виникнення мутації фени, що відповідають даному гену не зразу ж будуть в процесі розмноження успадковуватись. Для цього необхідна критична маса таких фенів, поява популяції. Після чого розпочинається біологічний прогрес нової форми, а саме розширення ареалу, захоплення нових територій, збільшення чисельності особин. Біоценози складаються із представників різних рівнів трофічної піраміди і поведінка у них різна. Якщо розглянути таку пару як хижаки і їх жертви, то і у одних і у других має місце швидкий біг. Проте хижак здатний розвивати більш сильний біг але на короткі дистанції (спринтери) а жертви бігають повільніше але біг більш витривалий (стаєри). Отже тварина адаптується для виживання завдяки особливостей функцій та поведінки. Тваринам, які живляться рослинною їжею, легше добути корм, ніж хижакам. Тому у останніх кількість дитинчат більша, ніж у рослиноїдних. Хижаки народжують більше дитинчат, бо частина їх в майбутньому може загинути від голоду. Перша група (крім дрібних) в більшості належать до зріло

народжуваних. Вони не будують укриття для потомства, зовсім мало часу і тактичних прийомів витрачають для навчання потомства. Хижаки навпаки, народжуються незрілими, багато часу приділяють навчанню прийомів полювання та виживання, їх дитинчата захищені в укриттях. Тварини пристосовуються (адаптуються) завдяки інстинктам та досвіду, отриманого комплексом методів, тобто виробленню умовних рефлексів. Важливо при цьому як довго тварина пам'ятає досягнутий нею результат певної власної дії. Отже залежить від розвитку нервової системи. Якби набутий досвід міг успадковуватись, еволюція живих організмів протікала б значно швидшими темпами, ніж вона є. Саме тому, що людина накопичує і передає потомству досвід у вигляді написаного, у вигляді скульптур, технічних засобів і т.д, тобто з розвитком культури в широкому плані (найвизначніші етапи еволюції культури: використання та добування вогню, аграрна революція, створення колеса, писемність і т.д.) культура еволюює усе більш прискореними темпами. Отже, адаптація живого розпочинається в геномі з виникненням мутації певного чи певних генів, які контролюють і будову усіх систем організму і їх функції та норми їх реакцій. Ми її називаємо стратегічною адаптацією, важливою саме для виникнення нової різновидності виду чи лише окремих ознак (фенів) а не тільки для окремої особини виду. Ця адаптація виникає без участі морфології та функцій організму. Це по суті лише пропозиція біоценозу, природному добору. Друга адаптація з'являється з появою організму на світ і в ній приймають участь функціональні системи організму та поведінка. Ми називаємо таку адаптацію тактичною. У кожного організму вона особлива. І не передається у спадок. Вона зникає разом зі смертю особини. Звідси закон незворотності еволюційного процесу. Не існує, очевидно, гена адаптації і білків адаптації, існують гени, які контролюють будову усіх систем організму, їх функцію та норми їх реагування. Мутації в цих генах і спрямовують функціонування усіх систем організму в дещо іншому тренді.

Поведінка не може бути рушієм еволюційного процесу. Вона лише засіб у конкурентній боротьбі за виживання окремих особин. Допустимо ситуацію, що мутацій ніяких немає. Фенотип в тому числі і конкуренція буде існувати в межах норми реагування. Природного добору не буде і відповідно адаптація буде здійснюватись лише в межах можливого, тобто норми реагування. Еволюція неможлива. Природний добір працює з фенотипом, відшукуючи потрібний генотип. Євгеніка як програма удосконалення людини, покращення нації програна саме тому, що удосконалювали фенотип, генотип задає норму реакції людини саме таку, якою вона є і без мутації в геномі вид матиме задану норму реакції. В силу існування репродуктивної ізоляції неможливе виникнення нового виду із двох навіть досить близьких видів при їх схрещуванні. Якби було інакше кількість видів було би значно більше, ніж є. Неможливе, очевидно виникнення із свійської тварини нового виду, відмінного від того, від якого цю тварину перетворили у свійську. Бо при схрещуванні свійської тварини з дикою (один і той же вид) свійська тварина через декілька поколінь а то і швидше повертається до дикого стану (відомі приклади: дика свиня або кабан і свійська свиня, собака і вовк). У дикої свині дитинчата народжуються смугастими, у свійської білі або чорні без смуг на поверхні тіла. Собака гавкає і може житись будь якою їжею, вовки виють і живляться лише живими (зрідка падлом) тваринами. Хоча собака з'явилася як штучно створена популяція вовка усього біля 15 тисяч років тому (термін далеко не такий, згідно якого виникають нові види тварин) можна твердо стверджувати, що із породи ніколи не виникне новий вид. Свідчення цьому дані генетики, зміна природного біоценозу на штучний та ін. Такі психічні стани людини як, наприклад, егоїст чи альтруїст, здатний до емпатії чи до агресії, оптиміст чи песиміст, стаєр чи спринтер, темпераменти: сангвінік, холерик чи флегматик, меланхолік та ін. – складові адаптації у одно яйцевих близнюків, вихованих в різних умовах (один вбідній а інший в забезпеченій сім'ї, один в слабо розвиненій а інший в якійсь цивілізованій країні,

які між собою не спілкувалися) подібні у обох більше ніж на 50%. (Д. Маерс, 2007) наводить приклад коли два брати розділені в дитинстві зустрілись дорослими, то було виявлено, що один із них мав нахили до соціальних порушень, інший поніс навіть покарання за злочини. Це свідчить про генетичну запрограмованість цих станів а не були набуті ними в процесі життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Девид Маерс. Социальная психология Интенсивный курс. 4-е международное издание. Санкт-Петербург. 2007. 510 с.
2. Леонович В. Поведение и его роль в эволюции. Журнал общей биологии. 1985, Т. 46, № 6. С.753–759.
3. Ярошенко М. Ф. Адаптация – направляющий фактор эволюции Кишинев, 1985. 235 с.

УДК 735.42.55

к. і. н., доцент **Ольга Кратко**

ОЦІНКА НЕГАТИВНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА ҐРУНТИ ТА ОСНОВНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ҐРУНТАМИ

Екологічна проблема сьогодення – зниження вмісту поживних речовин спричинена не правильним землекористуванням. Варто зупинитися на наголосити щодо ситуації із розорюванням ґрунтів на території України яка сягає понад 65% від загальної площі. У результаті чого знижується урожайність (гумус, макро та мікроелементи) активізується вітрова та водна ерозія, виникають пилові бурі тощо. Функція ґрунтів є багатогранною і полягає не лише в родючості а і визначає кліматотворчі особливості певної території адже відомо що вони (ґрунти) є найбільшим сховищем парниковим газом що є ключовим впливом на клімат а також на формування різних типів ґрунтів та виконує водоохоронну функцію тому питання охорони є надзвичайно важливими.

Ключові слова: Екологічна проблема, ґрунт, гумус, закон України, моніторинг.

Today's environmental problem is nutrient depletion caused by improper land use. It is worth stopping to emphasize the situation with soil plowing on the territory of Ukraine, which reaches more than 65% of the total area. As a result, productivity (humus, macro and microelements) decreases, wind and water erosion become more active, dust storms arise, etc. The function of soils is multifaceted and consists not only in fertility, but also determines the climate-forming features of a certain territory, because it is known that they (soils) are the largest storage of greenhouse gas, which is a key influence on the climate, as well as on the formation of different types of soils and performs a water protection function, therefore the issue of protection is extremely important.

Keywords: Environmental problem, soil, humus, law of Ukraine, monitoring.

Постановка та актуальність проблеми. Ґрунт – це природно-історичне, органо-мінеральне тіло що утворилося на поверхні земної кори і є осередком найбільшої концентрації поживним речовин, та основою родючості. Функція ґрунтів є багатогранною і полягає не лише в родючості а і визначає кліматотворчі особливості

певної території адже відомо що вони (ґрунти) є найбільшим сховищем парниковим газом що є ключовим впливом на клімат а також на формування різних типів ґрунтів та виконує водоохоронну функцію. Ще однією функцією, безпосередньою, є те, що ґрунт – це середовище існування різноманітних живих організмів (як рослинних так і тваринних). Використання ґрунтів у результаті взаємодії людина – ґрунт зумовило появу цілої низки екологічних проблем:

- ✓ Зниження вмісту поживних речовин;
- ✓ хімічне, біологічне та радіоактивне забруднення;
- ✓ накопичення відходів;
- ✓ нераціональне та незаконне використання ґрунтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Екологічна проблема сьогодення – зниження вмісту поживних речовин спричинена не правильним землекористуванням (використання монокультур, відсутність сівозміни, надмірне розорювання яке сягає 65 %). Варто зупинитися на наголосити щодо ситуації із розорюванням ґрунтів на території України яка сягає понад 65% від загальної площі. У результаті чого знижується урожайність (гумус, макро та мікроелементи) активізується вітрова та водна ерозія, виникають пилові бурі тощо. Відомо, що втрата гумусу супроводжується виділенням великої кількості CO₂ що посилює парникових ефект. Важливим є те, що в останні роки спостерігається явище збільшення розорюваної території що протирічить закону про охорону навколишнього природного середовища.

Щодо хімічного забруднення варто відзначити, що воно передбачає підвищений вміст важких металів, пестицидів і продуктів переробки різних підприємств. Біологічне забруднення передбачає масове розмноження хвороботворних бактерій, збудників мікозів, личинок комах шкідників, розвиток гельмінтів, порушення складу біоценозів [1].

Формулювання мети та завдань статті. Вивчення механізмів захисту природи в умовах війни було б неповним без дослідження тематики ґрунтів з екологічної та правової точки зору. В умовах воєнного варто, звичайно, вивчати, досліджувати, моніторити особливості використання, збереження, охорони та захисту ґрунту, поводження з ним тощо. Основним та пріоритетним завданням має стати збереження корисних властивостей ґрунту, зведення до мінімального рівня негативних впливів та створення нових механізмів захисту. Адже ґрунт який знаходиться у нас під ногами є цілою екосистемою яка включає сукупність деструкторів, дрібних тварин та рослинний покрив є найбільш вразливими до впливів руйнівна вибухової хвилі та деградації від дії хімічного забруднення. В результаті таких руйнівних впливів втрачається не лише родючість а і мінімізується здатність до самовідновлення. Бойові дії чинять колосальний вплив на ґрунт та стан родючості земель.

Виклад основного матеріалу. В результаті воєнних дій у ґрунті утворюються вирви та кратери, які зносять верхній родючий шар змішуючи його із іншими ґрунтовими горизонтами. В цих вирвах зосереджуються залишки ракетного палива, шматки шрапнеля, нерозірвані снаряди. Кожен вибух це виділення значної кількості хімічних речовин, зокрема важких металів (нікель, свинець, ртуть та інші), які попадаючи в ґрунт забруднюють його і в подальшому можуть акумулюватись у рослинах і які мають властивості виштовхувати з організму людини корисні елементи. Адже небезпечні токсичні речовини можуть мігрувати та потрапляти у ґрунтові води та до рослин, а згодом і до людини.

Паливно-мастильні матеріали, які попадають у ґрунт викликають порушення екологічної рівноваги і загибель значної кількості редуцентів, які виконують ґрунтоутворюючу функцію.

Вплив бойових дій на ґрунт та родючість земель є катастрофічним, оскільки цей вплив є багатовекторним, довготривалим та руйнівним. Час, необхідний для

відновлення ґрунтів, рахується навіть не роками або десятиліттями, а навіть століттями та тисячоліттями.

Від вибухів боєприпасів страждає вся екосистема в цілому, наприклад до атмосфери відбувається викиди оксидів сірки та азоту і таким чином вони вриваються в коло обігу речовин і потрапляють до всіх живих організмів. Також кислотні дощі змінюють pH ґрунту, тим самим знижуючи родючість земель.

Шляхами вирішення даної проблеми є розмінування, прибирання решток на спеціально відведений полігон, заорювання вирви та сівозміна. Для того щоб поновити ґрунт треба багато часу та затрат, тому проблема деградації ґрунтів буде тільки погіршуватись.

Вплив військових дій на ґрунти можна умовно поділити на дві групи: первинні – прямі механічні деформації ґрунтового покриву, теплове забруднення; захаращення поверхні; вторинні – спричинені наслідками невиконання заходів повоєнного відновлення – підтоплення, засолення, ерозійні процеси, пірогенна деградація, дегуміфікація тощо.

До прямих порушень належать механічний вплив: механічна деформація ґрунтового покриву під час пересування колісної та гусеничної військової техніки, безпосереднього руху військ, будівництва фортифікаційних споруд, бомбардування, розмінування територій. Ці порушення супроводжуються порушенням водного режиму, заболоченням чи осушенням, розвитком процесів водної та вітрової ерозії. Утворення кратерів (вирв) під час воєнних дій спричинене бомбардуванням. Після вибуху ґрунт частково переміщується, формуючи котлован. Цей тип порушення ґрунту ще називають бомбтурбація. До хімічного забруднення військово-техногенного походження належать паливе транспортних засобів, мастильні матеріали, сольвенти, відходи гальванічного виробництва, залишки вибухових речовин, дезактиваційні речовини, важкі метали та їхні сполуки, радіоактивні речовини. Небезпечними речовинами фізико-хімічного типу є вибухонебезпечні матеріали [3].

Під час здійснення стрільб використовуються боєприпаси з різним складом пороху та вибухових речовин, при горінні яких утворюються речовини, як-от азот, сажка, вуглеводні, свинець, двоокис марганцю та інші похідні, що негативно впливають на здоров'я людини та навколишнє природне середовище.

Пірогенна деградація в зоні інтенсивних бойових дій знищує ґрунтову біоту, що істотно гальмуватиме самовідновлення родючості ґрунтів у майбутньому. У зв'язку із цим дуже важливо проводити моніторинг ґрунтового середовища.

Моніторинг земель – це система спостережень за станом якості земель задля своєчасного виявлення змін, здійснення оцінки, припущення можливих наслідків. Система моніторингу земельних ділянок передбачає:

- ✓ збір інформації (на основі спостережень);
- ✓ оброблення отриманої інформації (лабораторний аналіз);
- ✓ передавання, збереження та аналіз інформації (органами виконавчої влади) щодо стану земель;
- ✓ прогнозування еколого-економ змін земельної ділянки;
- ✓ розроблення науково обґрунтованих рекомендацій, рішень, заходів щодо запобігання негативним змінам стану земель та подальше дотримання вимог екологічної безпеки.

У процесі моніторингу здійснюється агрохімічна паспортизація земельних ділянок, зйомка, обстеження і виявлення у ньому змін, а також проведення оцінки якості. Спостереження за станом земель поділяються на: базові (фіксування стану земельної ділянки на початку спостереження); періодичні (здійснюються через певний проміжок часу); оперативні (фіксування поточних змін).

Моніторинг земель являється складовою частиною державної системи моніторингу довкілля. Різновид та особливість реалізації якого залежить від цілей,

особливостей спостережень і масштабністю охопленої території. Залежно від вище сказаного моніторинг може бути національним, регіональним і локальним. Порядок проведення моніторингу земель встановлюється Кабінетом Міністрів України. Ведення моніторингу земель здійснює Держгеокадастр за участю Мінприроди, Мінекономіки, Національної академії аграрних наук та ДКА [2].

За результатами моніторингу складаються звіти, прогнози та рекомендації (заходи) задля подальшого запобігання і своєчасній ліквідації наслідків негативних процесів.

Права та обов'язки власників земельних ділянок регламентуються положеннями Земельного кодексу України. Відповідно до положень чинного Земельного кодексу України власники земельних ділянок мають право: продавати або іншим шляхом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину, довірчу власність; самостійно господарювати на землі; власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену продукцію; використовувати у встановленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові насадження, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі; на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом; споруджувати жилі будинки, виробничі та інші будівлі і споруди [1].

Власники земельних ділянок зобов'язані: забезпечувати використання їх за цільовим призначенням; додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля; своєчасно сплачувати земельний податок; не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів; підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі; своєчасно надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів у порядку, встановленому законом; дотримуватися правил добросусідства та обмежень, пов'язаних з встановленням земельних сервітутів та охоронних зон; зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем; за свій рахунок привести земельну ділянку у попередній стан у разі незаконної зміни її рельєфу, за винятком здійснення такої зміни не власником земельної ділянки, коли приведення у попередній стан здійснюється за рахунок особи, яка незаконно змінила рельєф.

Контроль за використанням та охороною земель реалізується державою, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями і громадянами земельного законодавства України.

Державний контроль реалізується на рівні центрального органу виконавчої влади. Основні завдання якого полягають у реалізації державної політики щодо здійснення державного контролю; додержанням вимог щодо охорони земель; раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів.

Органами місцевого самоврядування здійснюється сільськими, селищними, міськими, районними та обласними радами відповідно до Законів України «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про місцеве самоврядування», «Про охорону земель» тощо [3].

Законом передбачено і таке поняття, як громадський контроль який здійснюється громадськими інспекторами, якізначаються органами місцевого самоврядування, діють на підставі положення, що забезпечує формування державної політики у сферах нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі, охорони навколишнього природного середовища тощо.

В Україні система контролю здійснюється відповідно до чинного Закону України "Про державний контроль за використанням та охороною земель", де розписані функції контролю.

Зокрема державний контроль за використанням та охороною земель усіх категорій та форм власності здійснює центральний орган виконавчої влади,

виконавчі органи ОМС у межах повноважень, визначених законом. Моніторинг родючості ґрунтів земель сільськогосподарського призначення та агрохімічну паспортизацію земель сільськогосподарського призначення проводить центральний орган виконавчої влади з питань аграрної політики. Саме моніторинг стану ґрунтів може бути дієвим механізмом контролю погіршення їх якості, зокрема деградації та дегуміфікації внаслідок нераціонального використання. Його би потрібно удосконалити.

А оперативний контроль відповідно до повноважень, повинна проводити Держекоінспекція [2].

На мій погляд, варто було би звернути увагу на систему США, де є спеціальна Служба охорони ґрунтів у системі Міністерства сільського господарства. Вона складається з центрального органу, філіалів у штатах і близько 2400 місцевих осередків охорони ґрунтів.

В Україні існує доволі широка законодавча база щодо охорони та використання ґрунтів, зокрема: Конституція України, Закони "Про охорону земель", "Про державний контроль за використанням та охороною земель", Земельний кодекс, Закон "Про державний земельний кадастр", Водний, Лісовий кодекс, Закони "Про природно-заповідний фонд", "Про екологічну мережу", "Про Генеральну схему планування території України", "Про регулювання містобудівної діяльності", "Про національну інфраструктуру геопросторових даних" та багато інших. Це лише закони, механізм реалізації яких врегульовано підзаконними нормативно-правовими актами.

Нагальною необхідністю сьогодні є якнайшвидше прийняття Закону України "Про охорону ґрунтів". Правових норм та законодавчих актів, де згадується поняття охорони ґрунтів, достатньо. До них відносяться: Земельний кодекс (ст. 1, 2, 6, 8, 91, 143, 162-168, 199), Водний кодекс (ст. 98), Лісовий кодекс (ст. 6, 14, 19, 33), Кодекс про надра (ст. 24, 26), Закон України про охорону земель (ст. 22, 23, 27, 28, 30-35, 37, 45, 46, 52-56), Закон України Про державний контроль за використанням і охороною земель (ст. 3, 5, 8), Закон про оцінку впливу на довкілля та інші. Тобто к правова база достатньо широка і контролюючим органам є чим оперувати.

Також треба прийняти ЗУ Про охорону ґрунтів та відтворення їх родючості. В якому якраз прописано чіткий механізм правового регулювання заходів щодо охорони ґрунтів та створення реєстру ґрунтів. Також передбачено створення системи державного моніторингу стану ґрунтів [1].

Висновки з даного дослідження. Отже, регулювання та управління землею держава здійснює відповідно до встановлених процедур, документів які гарантують раціональне використання їх у межах потреб та в межах призначення. Питанням щодо управління землею присвячений цілий розділ у Земельному кодексі України які складається із кількох частин які демонструють різні заходи які реалізують з метою раціонального управління земельними відносинами. У кодексі зазначено, що управління землею – це у першу чергу керування суб'єктами земельних відносин та порядком здійснення ними своїх повноважень. Важливим елементом якісного управління є поінформованість користувачів щодо кола їх повноважень, правил щодо користування та особливостей охорони і раціонального використання земельних ділянок. Раціональним землекористуванням включає ряд природоохоронних складових задля мінімального негативного впливу на довкілля.

Важливою частиною управління землями є планування землекористування яке відбувається згідно із документами землеустрою та містобудування. Для пошуку правильних рішень з метою управління землям передбачається районування земель України в межах відповідних зон. Варто відзначити, що природно-сільськогосподарське районування земель є основою для здійснення якісної оцінки земель. Виділяється п'ять природно-сільськогосподарських зон. Зонування території розробляється з метою забезпечення захисту територій від надзвичайних ситуацій

техногенного так і природного характеру, запобігання надмірній концентрації населення на незначній території, створення сприятливого екологічного середовища та поліпшення природних ландшафтів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кратко О. В., Мунтян Л. Я., Демчук Л. І. Екологічна безпека України в контексті сталого розвитку. Київ : Редакція науково-практичного журналу «Екологічні науки», Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління Міністерства екології та природних ресурсів України «Екологічні науки» № 34. С. 219–225.

2. Кратко О. В. Екологізація сучасного виробництва. Подільські читання: Всеукраїнська науково-практична конференція (Кременець, 12-13 жовтня 2017 року). Кременець : ВЦ КОГПА ім. Тараса Шевченка, 2017. С. 89–91.

3. Кратко О. В., Кратко С. В. Вплив воєнних дій на навколишнє природне середовище України. V Міжнародна науково-практична конференція «Prospects of modern science and education», 07-10 лютого 2023 р., Стокгольм, Швеція. 2023. С. 63–67.

УДК 502.476

к. б. н., доцент **Неля Цицюра**,
к. б. н., доцент **Олександр Бондар**,
к. б. н., доцент **Ольга Дух**

ЗАКАЗНИКИ КРЕМЕНЕЦЬКОГО РАЙОНУ, ЇХ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ДОВКІЛЛЯ ТА СВІТОГЛЯДУ ЛЮДИНИ

Визначено, що показник заповідності Кременецького району становить 8,84%. Площа заказників у межах територіальних громад Кременецького району складає 17310,65 га та нараховує 31 одиницю. За рівнем охоронного режиму на території району функціонує 4 заказники загальнодержавного значення, що складає 4179,38 га та 27 заказників місцевого значення, що складає 13131,27 га. Серед них 3 ландшафтних, 1 лісовий, 12 ботанічних, 11 загальнозоологічних, 1 орнітологічний та 3 гідрологічних заказників. Розкрито роль заказників у формуванні довкілля та екологічної культури.

Ключові слова: Природно-заповідний фонд, Кременецький район, заказники, відсоток заповідності.

It was determined that the conservation index of the Kremenets district is 8.84%. The area of nature reserves within the territorial communities of Kremenets district is 17,310.65 hectares and includes 31 units. According to the level of protection regime, there are 4 nature reserves of national importance, which is 4179.38 hectares, and 27 nature reserves of local importance, which is 13131.27 hectares. Among them are 3 landscape, 1 forest, 12 botanical, 11 general zoological, 1 ornithological and 3 hydrological reserves. The role of nature reserves in the formation of the environment and ecological culture is revealed.

Keywords: Nature reserve fund, Kremenets district, nature reserves, percentage of the reserve.

Постановка та актуальність проблеми. Збереження та відновлення живої та неживої природи є стратегічним пріоритетом державної екологічної політики на усіх рівнях. Ключова роль у виконанні цього завдання відводиться територіям та об'єктам природно-заповідного фонду. Збільшення відсотка заповідності певної території, а відтак України, позитивно вплине на вирішення даної проблеми. Тож детальний аналіз уже існуючих заповідних територій, встановлення можливостей збільшення їх кількості та площі сприятиме розбудові національної екологічної мережі, що стане гарантією забезпечення збалансованого природокористування, збереження унікальних і типових ландшафтів та скорочення темпів втрати біорізноманіття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження природно-заповідних територій та об'єктів Тернопільської області відображено в публікаціях І. Пятківського [4], Л. Царик, О. Бакало, Н. Царик [7], М. Штогірина, А. Штогуна [9], О. Майорової, Н. Юркевич, М. Прокоп'як [3], В. Черняка, Г. Синиці, І. П'ятківського [8], О. Гулик, С. Гулик [1] та інших дослідників. Під час проведення дослідження використовували матеріали Управління екології та природних ресурсів Тернопільської обласної державної адміністрації.

Мета статті – проаналізувати та узагальнити природоохоронну та світоглядну роль заказників на території територіальних громад Кременецького району як складової частини природно-заповідного фонду Тернопільської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кременецький район Тернопільської області утворений 19 липня 2020 року відповідно до Постанови Верховної Ради України від 17.07.2020 року № 807-ІХ «Про утворення та ліквідацію районів». Площа Кременецького району складає 263520 га, що становить 19,0% від площі Тернопільської області (1383600 га). До складу району входить вісім територіальних громад (ТГ): Борсуківська сільська, Великодедеркальська сільська, Вишнівецька селищна, Кременецька міська, Лановецька міська, Лопушненська сільська, Почаївська міська, Шумська міська.

Згідно з матеріалами Регіональної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Тернопільській області у 2021 році Управління екології та природних ресурсів Тернопільської обласної військової адміністрації [6] фактична площа природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення Тернопільської області (без урахування площі тих об'єктів, що входять до складу територій інших заповідних об'єктів) складає 123586,8611 га, що становить 8,93 % від площі області (показник заповідності). Об'єкти природно-заповідного фонду у Тернопільській області представлені усіма категоріями, окрім біосферних заповідників.

До складу природно-заповідного фонду області станом на 01.09.2022 року входить 656 одиниць територій та об'єктів. У межах області функціонує 139 заказників загальнодержавного та місцевого значення загальною площею 62499,1 га. Кількість заказників Тернопільської області збільшилася за період з 1990 року по 2022 рік з 73 до 139 одиниць, що свідчить про збільшення показника заповідності області. Збільшення площі ПЗФ до середнього показника в Європі (~ 15 % від площі території) на сьогодні досягнуто у 12 територіальних громадах області з 55. Серед них показник заповідності Шумської міської громади складає 17,5 % та Кременецької міської громади – 16,24 % [4, 5].

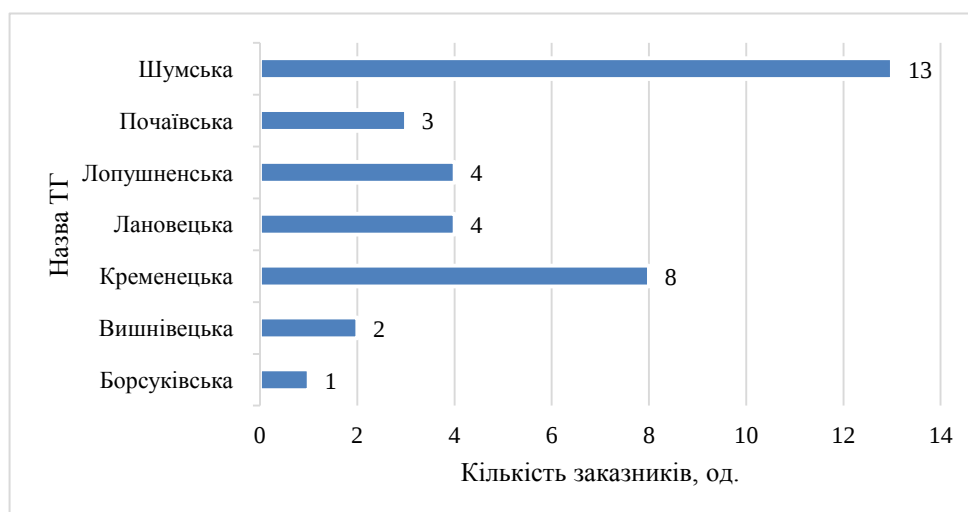
Фактична площа природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення Кременецького району (без урахування площі тих об'єктів, що входять до складу територій інших заповідних об'єктів) складає 23285,14 га, що становить 8,84 % від площі району (показник заповідності) (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Розподіл площі ПЗФ за громадами Кременецького району
Тернопільської області (станом на 2022 рік)**

№ п/п	Назва територіальної громади	Загальна площа громади, га	Фактична площа ПЗФ, га	Відсоток заповідності, %
1.	Борсуківська сільська	15260	144,38	0,95
2.	Великодедерекальська сільська	16470	7,11	0,04
3.	Вишнівецька селищна	32140	99,50	0,31
4.	Кременецька міська	52300	8499,3837	16,25
5.	Лановецька міська	47960	2844,16	5,93
6.	Лопушненська сільська	14390	91,1799	0,63
7.	Почаївська міська	21750	534,22	2,46
8.	Шумська міська	63250	11065,2063	17,49
	Всього	263520	23285,14	

Відповідно до переліку територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення Тернопільської області станом на 2022 рік у Кременецькому районі нараховується всього 31 заказник загальною площею 17310,65 га, що складає 27,7 % від площі заказників Тернопільської області. Розподіл заказників Кременецького району за кількістю та площею представлено на рис. 1, 2.

**Рис. 1. Розподіл заказників громад Кременецького району
за кількістю, од.**

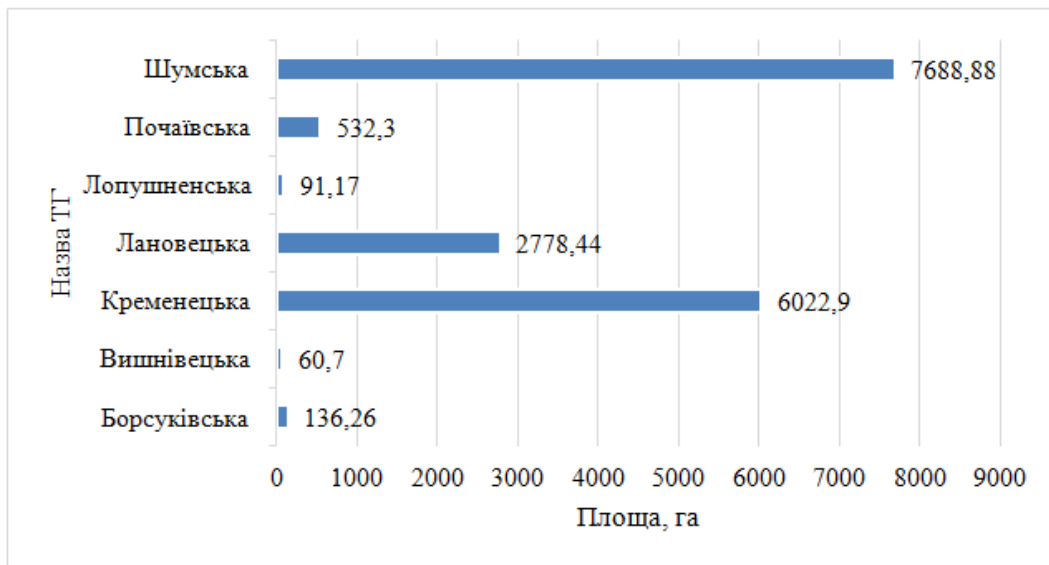

Рис. 2. Розподіл заказників громад Кременецького району за площею, га

Найбільша кількість, а відтак площа заказників на території Шумської та Кременецької міських громад відповідно.

За Законом України «Про природно-заповідний фонд України» (ст.25, гл.5) заказники визначаються як території (акваторії), які оголошені для збереження і відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів. Заказниками загальнодержавного значення оголошують території, на яких наявні природні комплекси та об'єкти, збереження яких має національне значення, а саме: види, занесені до Червоної книги України чи світових та європейських “червоних” переліків), території, на яких зберігаються рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України тощо. Заказниками місцевого значення оголошуються на територіях, природні комплекси та природні ресурси яких мають переважно регіональне або місцеве значення: види рослин і тварин, що підлягають особливій охороні на територіях областей, рослинні угруповання, типові та рідкісні для регіонів тощо.

За типом збереження та відновлення заказники поділяються на ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні [2].

Розподіл заказників за громадами, функціональним призначенням, рівнем охоронного режиму та площі представлено у табл. 2.

Таблиця 2

Розподіл заказників Кременецького району Тернопільської області за громадами, типом, рівнем охоронного режиму та площі (станом на 2022 рік)

Громада	Назва	Тип	Площа, га	Дата створення
Борсуківська	Кіптиха	Ботанічний*	136,26	25.04.1996
Вишнівецька	Горинський	Гідрологічний*	41,60	26.12.1983
	Залужжя	Ботанічний*	19,10	26.08.2022
Кременецька	Веселівський	Ботанічний**	151,00	16.12.1982
	Ваканци	Ботанічний**	21,10	27.07.2016
	Олексюки	Ботанічний*	54,00	22.07.1977
	Мала Андруга	Ботанічний*	31,30	26.12.1983
	Малобережецький	Гідрологічний*	59,50	30.08.1990
	Білокриницький	Загальнозоологічний*	457,00	30.06.1986

	Заброддя	Загальнозоологічний*	435,00	30.06.1986
	Воронуха	Загальнозоологічний*	4814,00	30.06.1986
Лановецька	Кіптиха	Ботанічний*	60,44	25.04.1996
	Заплава річки Жирак	Ботанічний*	7,00	18.03.1994
	Білозірська заплава річки Збруч	Ботанічний*	12,00	18.03.1994
	Вербовецько-Заліський	Загальнозоологічний*	2699,0	30.06.1986
Лопушненська	Витік р. Заломаної	Ландшафтний*	12,00	04.06.2019
	Крутнівська гора	Ландшафтний*	30,00	10.02.2016
	Куриліха	Ботанічний*	31,07	09.04.2015
	Горинський	Гідрологічний*	18,10	26.12.1983
Почаївська	Вільшанки	Ландшафтний*	18,00	10.02.2016
	Горинський	Гідрологічний*	46,30	26.12.1983
	Скит	Загальнозоологічний*	468,00	30.06.1986
Шумська	Суразька дача	Лісовий**	3864,00	03.08.1978
	Довжоцький	Ботанічний**	105,00	07.01.1987
	Ваканци	Ботанічний**	38,28	27.07.2016
	Стіжоцькі чорниці №1	Ботанічний*	61,00	30.08.1990
	Стіжоцькі чорниці №2	Ботанічний*	41,00	30.06.1986
	Кутянський луг	Гідрологічний*	66,50	30.08.1990
	Солов'їний гай	Орнітологічний* м.з.	6,60	18.03.1994
	Котячин – Биківці	загальнозоологічний	178,00	30.06.1986
	Зелений дуб - 2	Загальнозоологічний*	518,00	30.06.1986
	Волинський	Загальнозоологічний*	689,00	30.06.1986
	Людвище	Загальнозоологічний*	2080,00	30.06.1986
	Цеценівський бобрів гай	Зоологічний*	26,50	18.03.1994
	Рохманівський бобрів гай	Зоологічний*	15,00	18.03.1994
Разом			17310,65	

Примітка. * – заказник місцевого значення, ** – заказник загальнодержавного значення.

За рівнем охоронного режиму на території Кременецького району є 4 заказники загальнодержавного значення, що складає 4179,38 га та 27 заказників місцевого значення, що складає 13131,27 га. Серед них 3 ландшафтних, 1 лісовий, 12 ботанічних, 11 загальнозоологічних, 1 орнітологічний та 3 гідрологічних заказників. Розподіл заказників за функціональним призначенням представлено на рис. 3.

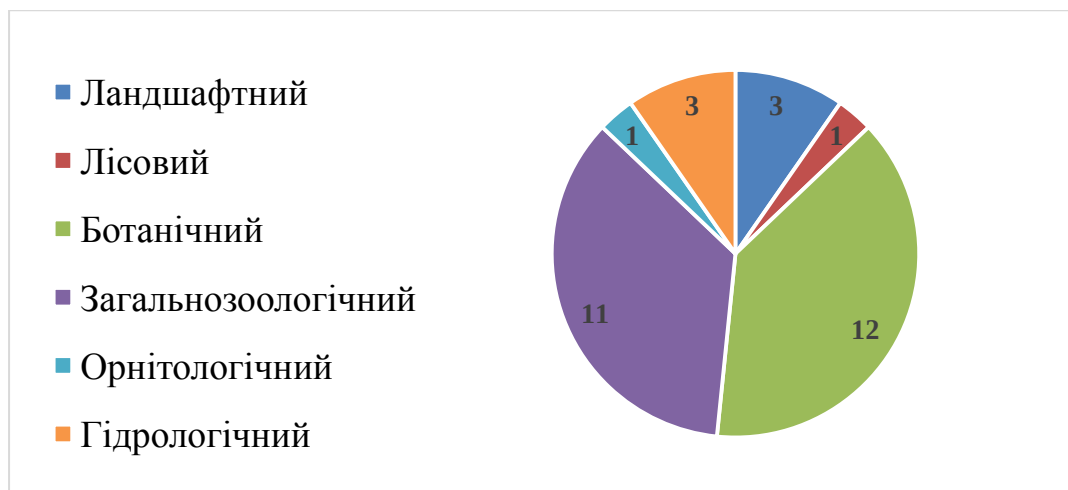

Рис.3. Розподіл заказників Кременецького району за функціональним призначенням, од.

Значну частку площі заказників Кременецького району займають загальнозоологічні заказники – 12379,5 га, що складає 71,51 %, лісовий заказник – 3864,00 га, що становить 22,32 %. Значно менше територій припадає на ботанічні – 768,55 га (4,44 %), гідрологічні – 232,0 га (1,34 %), ландшафтні – 60,0 га (0,35 %) та орнітологічний – 6,60 га (0,04 %) заказники. Розподіл заказників Кременецького району за площею представлено на рис.4.

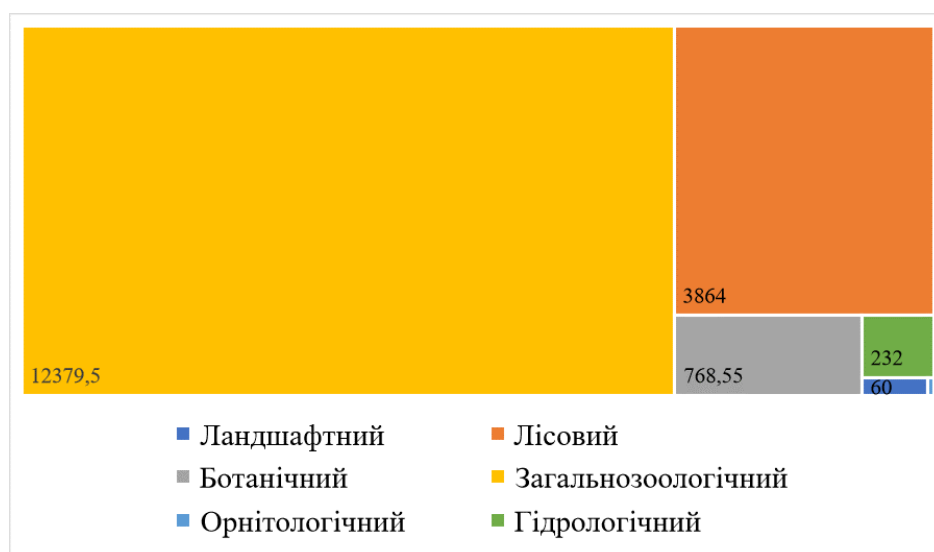

Рис.4. Розподіл заказників Кременецького району за площею, га.

Ландшафтні заказники – це природно-заповідні території, на яких охороняються усі природні комплекси, а саме: рельєф, геологічна основа, повітряні маси, гідрологічні об'єкти, флора та фауна. На території досліджуваного регіону знаходиться 3 ландшафтних заказники місцевого значення. Це заказники «Вітик р. Заломаної» та «Крутнівська гора», які знаходяться на території Лопушненської сільської громади та заказник «Вільшанки» Почаївської міської громади. Заказник «Вітик р. Заломаної» цінний у природоохоронному, науковому, пізнавальному та естетичному відношеннях, місце зростання рідкісних видів рослин, на якому збережено лучно-болотні та лучно-степові ценози. Заказники «Крутнівська гора» та «Вільшанки» – оселища рідкісних та зникаючих видів рослин, місць оселення корисної ентомофауни. Особливо цінними є костриця бліднувата (*Festuca pallens* Host.) – вид рослин, занесений до Червоної книги України, самосил передгірський

(*Teucrium praemontanum* Klokov), осока низька (*Carex humilis* Leysser), цибуля гірська (*Allium lusitanicum* Lam.), шавлія поникла (*Salvia nutans* L.), заяча конюшина Шиверека (*Anthyllis schiwereckii* (DC.) Blocki.), мінуарція побільшена (*Minuartia aucta* Klok.), чебрець Маршаллів (*Thymus marschallianus* Willd.) – види рослин, занесені до Переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу на території Тернопільської області. У межах заказників трапляються рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України, зокрема формації костриці бліднуватої та осоки низької.

На території Шумської міської громади знаходиться лісовий заказник загально-державного значення «Суразька дача» – унікальний високопродуктивний штучно створений дубово-ясенево-модриново-сосновий лісовий масив. Особливу цінність становлять ділянки взірцевих ясенево-дубових, модриново-ясеневодубових, ялиново-ясеневодубових насаджень штучного походження, а також ділянки лісу з наявністю ендемічних видів дерев – генетичні резервати суборевого екотипу дуба та старовікові сосново-дубові і дубові острівні масиви на крейдяних відкладеннях.

Ботанічний заказник – природно-заповідна територія, покликана забезпечити охорону рідкісних та ендемічних видів рослин та цінних фрагментів фітоценозів. На території досліджуваного регіону знаходиться 12 ботанічних заказників (Борсуківська, Вишнівецька, Кременецька, Лановецька, Лопушненська та Шумська громади), з них 3 загальнодержавного значення. Ботанічні заказники «Ваканци» та «Кіптиха» розташовані на території Кременецької та Шумської міських громад і Борсуківської сільської та Лановецької міської відповідно. Особливо цінними є види рослин, занесені до Червоної книги України: зозульки м'ясочервоні (пальчатокорінник м'ясочервоний) (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo.), зозульки травневі (пальчатокорінник травневий) (*Dactylorhiza majalis* (Rchb.) («Залужжя», «Мала Андруга»), цибуля ведмежа («Веселівський»), молочай волинський (*Euphorbia volhynica* Besser), горицвіт весняний (*Adonis vernalis* L.), ковила пірчаста (*Stipa pennata* L.), костриця блідувата (*Festuca pallens* Host.), гронянка півмісяцева (ключ-трава) (*Botrychium lunaria* (L.) Sw.), шавлія кременецька (*Salvia cremenecensis* Bess.) («Ваканци»), зозулині черевички справжні (*Cypripedium calceolus* L.), любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich), булатка великоквіткова (*Cephalanthera damasonium* (Mill.), лілія лісова, (*Lilium martagon* L.), гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.), молочай волинський («Олексюки»), відкашник татарниколистий (*Carlina onopordifolia* Besser ex Szafer), горицвіт весняний (*Adonis vernalis* L.), конюшина червонувата («Курилиха»), цибуля ведмежа, підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis* L.), астранція велика (*Astrantia major* L.), коручка чемерникоподібна (коручка широколиста) (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz (E. latifolia (L.) All.), гніздівка звичайна, скополія карніолійська (*Scopolia carniolica* Jacq.) («Довжоцький»). Ботанічні заказники «Кіптиха», «Заплава річки Жирак» та «Білозірська заплава річки Збруч» цінні зростанням типової болотної рослинності для Західного Лісостепу, а заказник «Залужжя» є цінною складовою частини екологічної мережі у межах Горинського екологічного коридору. Заказники «Стіжоцькі чорниці №1» та «Стіжоцькі чорниці №2» місце зростання чорниці звичайної (*Vaccinium myrtillus* L.) та брусниці (*Vaccinium vitis-idaea* L.) – цінних лікарських видів рослин. Крім цього, брусниця занесена до Переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу на території Тернопільської області.

Загальнозоологічний заказник – природно-заповідна територія, що створюється задля забезпечення охорони тваринного світу та є значним природним резервом мисливської фауни. На території досліджуваного регіону створено 11 загальнозоологічних заказників місцевого значення на територіях Кременецької, Лановецької, Почаївської та Шумської громад. «Білокриницький», «Заброддя»,

«Воронуха», «Вербовецько-Заліський», «Скит», «Котячин-Биківці», «Зелений дуб-2», «Волинський» та «Людвище» загальнозоологічні заказники – місце проживання, відтворення та відновлення чисельності мисливських видів фауни. Там трапляються заєць сірий (*Lepus europaeus* Pallas), білка звичайна (*Sciurus vulgaris* L.), лисиця звичайна (*Vulpes vulpes* L.), куниця лісова (*Martes martes* L.), козуля звичайна (*Rupicapra rupicapra* L.), свиня дика (*Sus scrofa* L.), куріпка сіра (*Perdix perdix* L.), ондатра мускусна (*Ondatra zibethicus* L.), борсук звичайний (*Meles meles* L.) та інші види тварин.

Зоологічні заказники «Цеценівський бобрів гай» та «Рохманівський бобрів гай» – місце охорони численних популяцій бобра річкового (*Castor fiber* L.) – цінного мисливського виду. У межах заказників зустрічається низка птахів, які охороняються згідно із Списками Бернської конвенції: боривітер звичайний (*Falco tinnunculus* L.), бугай водяний (*Botaurus stellaris* L.), бугайчик звичайний (*Ixobrychus minutus* L.), вівсянка звичайна (*Emberiza citrinella* L.), вівчарик-ковалик (*Phylloscopus collybita* Vieillot), вільшанка (*Erithacus rubecula* L.), горихвістка чорна (*Phoenicurus ochruros* S. G. Gmelin), дятел звичайний (*Dendrocopos major* L.), зеленяк звичайний (*Carduelis chloris* L.), зяблик звичайний (*Fringilla coelebs* L.), вивільга звичайна (*Oriolus oriolus* L.), канюк звичайний (*Buteo buteo* L.), кобилочка річкова (*Locustella fluviatilis* Wolf.), коноплянка (*Linaria cannabina* L.), кропив'янка сіра (*Curruca communis* Latham), крячок білощокий (*Chlidonias hybrida* Pallas), крячок річковий (*Sterna hirundo* L.), крячок чорний (*Chlidonias niger* L.), ластівка міська (*Delichon urbicum* L.), ластівка сільська (*Hirundo rustica* L.), лелека білий (*Ciconia ciconia* L.), лунь болотний (*Circus aeruginosus* L.), вільшанка (малинівка) (*Erithacus rubecula* L.), канюк зимняк (*Buteo lagopus* Pontoppidan), пірникоза мала (норець малий) (*Tachybaptus ruficollis* Pallas.), одуд (*Upupa epops* L.), очеретянка велика (*Acrocephalus arundinaceus* L.), очеретянка ставкова (*Acrocephalus scirpaceus* Hermann), очеретянка чагарникова (*Acrocephalus palustris* Bechstein), плиска біла (*Motacilla alba* L.), плиска жовта (*Motacilla flava* L.), ремез звичайний (*Remiz pendulinus* L.), рибалочка звичайний (*Gracula atthis* L.), синиця блакитна (*Parus caeruleus* L.), синиця велика (*Parus major* L.), соловейко східний (*Luscinia luscinia* L.), чапля велика біла (*Ardea alba* L.), чапля руда (*Ardea purpurea* L.), чиж лісовий (*Spinus spinus* L.), щиглик звичайний (*Carduelis carduelis* L.), яструб великий (*Accipiter gentilis* L.), яструб малий (*Accipiter nisus* L.)

Орнітологічний заказник – природно-заповідна територія, яка створена для забезпечення охорони місць існування, а також гніздування, міграцій, линьки та зимівлі птахів. На території досліджуваного регіону створено 1 орнітологічний заказник місцевого значення «Солов'їний гай» (Шумська громада), який є місцем оселення низки видів птахів, що охороняються згідно із Списками Бернської конвенції. Серед співочих птахів у заказнику мешкають дрізд чорний (*Turdus merula* L.) та дрізд співочий (*Turdus philomelos* Brehm).

Гідрологічний заказник – природно-заповідна територія, що створюється задля забезпечення збереження водойм, боліт, водоспадів, джерел, котрі мають особливо важливе водоохоронне та водорегулююче або естетичне значення. Заказники даного типу відіграють цінне значення як стабілізатори клімату, регулятори гідрологічного режиму, збереження флори та фауни. На території досліджуваного регіону створено 3 гідрологічних заказники (Вишнівецька, Кременецька, Лопушненська, Почаївська та Шумська громади). Гідрологічний заказник «Горинський» розташований на території Вишнівецької селищної, Лопушненської сільської та Почаївської міської територіальних громад. Це водно-болотний масив, який відіграє важливу роль у формуванні витоку р. Горинь. Флора заказника представлена головним чином водною та лучно-болотною рослинністю. Особливо цінними є бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata* L.), заяча конюшина Шиверека, кремена гібридна (*Petasites hybridus* L.) – види рослин, занесені до Переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення видів

рослинного світу на території Тернопільської області. «Малобережецький» гідрологічний заказник (Кременецька громада) є місцем зростання червонокнижних зозульок травневих, зозульок м'ясочервоних та глечиків жовтих (*Nuphar lutea* (L.) Smith), які занесені до Переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу на території Тернопільської області. Гідрологічний заказник «Кутянський луг» (Шумська громада) – місце зростання типової лучно-болотної рослинності для Західного Лісостепу, червонокнижних зозульок травневих (пальчатокорінника травневого), верби чорничної (*Salix myrtilloides* L.) та бобівника трилистого, який занесеного до Переліку рідкісних, і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу на території Тернопільської області.

На території заказників Кременецького району зростає 22 види рослин, занесених до Червоної книги України, що складає 13,8% від загальної кількості червонокнижних видів Тернопільської області.

Заказники як об'єкти природно-заповідного фонду України мають виховну, патріотичну, історико-культурну та музейну цінності, які прив'язують націю до культури, релігії, історії, традицій; наукову, еталонну та природоохоронну цінності, що дозволяє проводити науковий моніторинг природних процесів з метою визначення закономірностей функціонування екосистем та порівнювати природні еталони з територією, що підлягає господарському використанню з метою спостереження та передбачення екологічних явищ, забезпечити екологічну рівновагу на прилеглих територіях; освітню цінність, яка дозволяє використовувати заказники як бази для навчально-польових практик студентами закладів вищої освіти, для організації позакласної виховної роботи з учнями шкіл та написання наукових робіт; лікувально-оздоровчу, естетичну, етичну, релігійні цінності та цінність спадку, які сприяють формуванню світогляду людини, особливо молодого покоління, впливають на матеріальний та духовний розвиток людства, виховують відповідальність.

Збільшення площі ПЗФ області до середнього показника в Європі (15 %) за допомогою створення нових і розширення існуючих природно-заповідних об'єктів місцевого та загальнодержавного значення є одним із пріоритетних екологічних завдань. З метою збереження цінних природних комплексів та об'єктів Тернопільською обласною радою 26 серпня 2022 року за поданням Тернопільської обласної державної адміністрації та пропозиціями управління екології та природних ресурсів облдержадміністрації, національного природного парку «Кременецькі гори», природного заповідник «Медобори», Кременецького ботанічного саду, ГО «Українська природоохоронна група» оголошено 11 нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 277,8 га. Планується оголошення ботанічного заказника місцевого значення «Білокриницьке карбонатне болото» на території Кременецької міської громади.

Висновки з даного дослідження. Отже, фактична площа природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення Кременецького району (без урахування площі тих об'єктів, що входять до складу територій інших заповідних об'єктів) складає 23285,14 га, що становить 8,84 % від площі району (показник заповідності).

Збільшення площі ПЗФ до середнього показника в Європі (15 % від площі території) на сьогодні досягнуто у Шумській (17,5 %) та Кременецькій (16,24 %) міських громадах.

На території Кременецького району, який охоплює сім громад, функціонує 4 заказники загальнодержавного значення та 27 заказників місцевого значення. Серед них 3 ландшафтних, 1 лісовий, 12 ботанічних, 11 загальнозоологічних, 1 орнітологічний та 3 гідрологічних заказників.

Значну частку площі заказників Кременецького району займають загальнозоологічні заказники – 12379,5 га, що складає 71,51 %, лісовий заказник – 3864,00 га, що становить 22,32 %. Значно менше територій припадає на ботанічні – 768,55 га (4,44 %), гідрологічні – 232,0 га (1,34 %), ландшафтні – 60,0 га (0,35 %) та орнітологічний – 6,60 га (0,04 %) заказники.

Загалом, заказники досліджуваного регіону є основою збереження генофонду рослинного і тваринного світу, типових і рідкісних ландшафтів, підтримання сприятливих екологічних умов, що є важливим у формуванні довкілля регіону. Також заказники відіграють вагомую роль у розвитку рекреаційної діяльності, створенні сприятливих екологічних умов для здоров'я людини та є базою еколого-просвітницької роботи.

Перспективи подальших розвідок направлені на дослідження природоохоронної та світоглядної ролі територій та об'єктів природно-заповідного фонду Кременецького району з метою популяризації заповідної справи в районі задля формування екологічної культури та свідомості у населення шляхом організації науково-практичних і природоохоронних заходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гулик О., Гулик С. Ретроспектива природозаповідання на Тернопіллі. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Микола Чайковський організатор заповідної справи на Тернопільщині»*. Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2022. С. 19–24.
2. Закон України «Про природно-заповідний фонд України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text> (дата звернення 26.03.2023)
3. Майорова О., Юркевич Н., Прокоп'як М. Природно-заповідний фонд Тернопільської області: стан, проблеми та шляхи їх вирішення. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Біологія*. 2020. № 1-2 (79). С. 73–76.
4. П'ятківський І. Сучасний стан мережі природно-заповідного фонду та перспективи розвитку в Тернопільській області. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Микола Чайковський організатор заповідної справи на Тернопільщині»*. Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2022. С. 59–69.
5. Природозаповідний фонд Тернопільської області. URL : <https://ternopedia.te.ua/index.php> (дата звернення: 25.03.2023).
6. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Тернопільській області у 2021 році Управління екології та природних ресурсів Тернопільської обласної військової адміністрації. URL : https://ecology.te.gov.ua/media/uploads/%D1%80%D0%B5%D0%B3_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B22021_compressed.pdf (дата звернення 26.03.2023).
7. Царик Л., Бакало О., Царик Н. Щодо тенденцій і проблем розвитку заповідної справи в Україні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія*. 2014. № 2. С. 184–188.
8. Черняк В. М., Синиця Г. Б., П'ятківський І. О. Унікальні перлини природи Тернопільщини. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. 512 с.
9. Штогрин М., Штогун А. Наукові дослідження та моніторинг екосистем національного природного парку «Кременецькі гори». *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Микола Чайковський організатор заповідної справи на Тернопільщині»*. Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2022. С. 70–75.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Афанасенко Алла Миколаївна	старший викладач кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання
Бабій Надія Василівна	завідувач кафедри інформаційних технологій та методики навчання інформатки, кандидат технічних наук, доцент
Бондар Марія Богданівна	доцент кафедри психології і соціальної роботи, кандидат психологічних наук, доцент
Бондар Олександр Богданович	старший викладач кафедри біології, екології та методик їх навчання, кандидат сільськогосподарських наук, доцент
Бондаренко Тетяна Євгеніївна	викладач кафедри біології, екології та методик їх навчання, кандидат педагогічних наук
Василишин Олег Васильович	доцент кафедри української мови і літератури та методик їх навчання, кандидат філологічних наук, доцент
Галаган Ігор Михайлович	доцент кафедри інформаційних технологій та методики навчання інформатки, кандидат педагогічних наук, доцент
Головатюк Людмила Михайлівна	доцент кафедри біології, екології та методик їх навчання, кандидат біологічних наук, доцент
Гуральна Світлана Степанівна	доцент кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання, кандидат мистецтвознавства, доцент
Дубровський Роман Олександрович	доцент кафедри української мови і літератури та методик їх навчання, кандидат філологічних наук, доцент
Дух Ольга Ігорівна	доцент кафедри біології, екології та методик їх навчання, кандидат біологічних наук, доцент
Ємець Олександр Павлович	старший викладач кафедри теорії і методики трудового навчання та технологій
Ільчук Ліна Петрівна	доцент кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання, кандидат педагогічних наук, доцент
Ільєнко Микола Микитович	професор кафедри біології, екології та методик їх навчання, доктор біологічних наук, професор
Легкун Оксана Гаврилівна	доцент кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання, кандидат мистецтвознавства, доцент

Курач Микола Станіславович	професор кафедри теорії і методики трудового навчання та технологій, доктор педагогічних наук, професор
Кратко Ольга Вікторівна	доцент кафедри біології, екології та методик їх навчання, кандидат історичних наук, доцент
Мазур Анастасія Андріївна	здобувачка вищої освіти 11-Бм групи факультету фізичного виховання, біології та психології КОГПА ім. Тараса Шевченка
Мельник Олена Василівна	здобувачка вищої освіти 31-А групи гуманітарно-технологічного факультету КОГПА ім. Тараса Шевченка
Мороз Олена Василівна	старший викладач кафедри історії та методики навчання, кандидат філософських наук
Назарець Віталій Миколайович	завідувач кафедри української мови і літератури та методик їх навчання, доктор філологічних наук, доцент
Погонець Іванна Василівна	старший викладач кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання, кандидат педагогічних наук
Поляк Ірина Павлівна	старший викладач кафедри української мови і літератури та методик їх навчання, кандидат філологічних наук
Пуцик Ольга Ананіївна	асистент кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання
Райчук Василь Михайлович	старший викладач кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання
Ратинська Інна Василівна	завідувач кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання, кандидат педагогічних наук, доцент
Романюк Віталій Васильович	викладач циклової комісії гуманітарних дисциплін Фахового коледжу КОГПА ім. Тараса Шевченка
Сімора Олександр Михайлович	здобувач вищої освіти 11-ТІФм групи гуманітарно-технологічного факультету КОГПА ім. Тараса Шевченка
Тарківська-Нагиналюк Олена Дмитрівна	старший викладач кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання, кандидат педагогічних наук
Цицюра Неля Іванівна	завідувач кафедри біології, екології та методик їх навчання, кандидат біологічних наук, доцент
Швидків Микола Львович	доцент кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання, заслужений артист України, доцент

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИСКУРС КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА МИСТЕЦТВА	3
<i>Василишин Олег.</i> МИКОЛА ГОГОЛЬ В РЕЦЕПЦІЇ УЛАСА САМЧУКА	3
<i>Гуральна Світлана.</i> ОРГАННЕ МИСТЕЦТВО ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ	9
<i>Ільчук Ліна.</i> ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ КОЛЕКТИВНОГО МУЗИКУВАННЯ	15
<i>Легкун Оксана.</i> ФОРТЕПІАННА ТВОРЧИСТЬ ВАСИЛЯ БАРВІНСЬКОГО	21
<i>Погонець Іванна.</i> ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ КРИТЕРІЇВ ЯКОСТІ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ НАВЧАЛЬНИХ КНИГ ДЛЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	25
<i>Поляк Ірина, Дубровський Роман, Назарець Віталій.</i> СТРУКТУРНІ ОЗНАКИ ТА ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ НЕОЗНАЧЕНОСТІ	36
<i>Ратинська Інна, Райчук Василь.</i> ХУДОЖНІЙ СМАК: КРИТЕРІЇ ФОРМУВАННЯ СМАКУ У СФЕРІ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА	40
<i>Романюк Віталій.</i> ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ	46
<i>Тарківська-Нагиналюк Олена, Афанасенко Алла.</i> ВИХОВАННЯ ХОРМЕЙСТЕРА ЗА МЕТОДИЧНИМИ ПРИНЦИПАМИ К. К. ПІГРОВА	50
<i>Швидків Микола, Пуцик Ольга.</i> МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ ФОРМУВАННЯ ЕСТРАДНО-ВОКАЛЬНИХ НАВИЧОК НА ЗАНЯТТЯХ З ПОСТАНОВКИ ГОЛОСУ У СТУДЕНТІВ МИСТЕЦЬКИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ	55
РОЗДІЛ ІІ. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ	63
<i>Бабій Надія, Галаган Ігор, Сімора Олександр.</i> ДО ПИТАННЯ НАВЧАННЯ ВИБІРКОВОГО МОДУЛЯ «ГРАФІЧНИЙ ДИЗАЙН»	63
<i>Банах Володимир.</i> РОЗВИТОК ШВИДКІСНО-СИЛОВИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ	67
<i>Боднар Марія.</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОШУКУ СЕНСУ ЖИТТЯ СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ В РЕАЛІЯХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ	73
<i>Курач Микола, Ємець Олександр.</i> МОДУЛЬНО-СТЕРЖНЕВА СИСТЕМА ЗАЗЕМЛЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ МАЙБУТНІМИ УЧИТЕЛЯМИ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ	78
<i>Мороз Олена, Мельник Олена.</i> СВІТОГЛЯДНО-ФІЛОСОФСЬКІ ОРІЄНТИРИ СТУДЕНТІВ-ТРЕТЬОКУРСНИКІВ КОГПА ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В УМОВАХ ВІЙНИ	85
РОЗДІЛ ІІІ. ЕКОЛОГО-БІОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ У СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	92
<i>Бондаренко Тетяна, Мазур Анастасія.</i> ВИПЕРЕДЖУВАЛЬНА ОСВІТА ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯК КЛЮЧОВИЙ НАПРЯМОК ОСВІТИ	92
<i>Головатюк Людмила.</i> ЗАБРУДНЕННЯ ВОДОЙМ: РИЗИК ТА НЕБЕЗПЕКА ДЛЯ ОРГАНІЗМУ ЛЮДИНИ	97
<i>Ільєнко Микола.</i> ПОВЕДІНКА ТВАРИН ЯК ЗАСІБ У КОНКУРЕНТНІЙ ЇХ БОРОТЬБІ – РУШІЙНІЙ СИЛІ ПРИРОДНОГО ДОБОРУ	101
<i>Кратко Ольга.</i> ОЦІНКА НЕГАТИВНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА ҐРУНТИ ТА ОСНОВНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ҐРУНТАМИ	104
<i>Цицюра Неля, Бондар Олександр, Дух Ольга.</i> ЗАКАЗНИКИ КРЕМЕНЕЦЬКОГО РАЙОНУ, ЇХ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ДОВКІЛЛЯ ТА СВІТОГЛЯДУ ЛЮДИНИ	109
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	119

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Збірник наукових праць

Випуск 20

Матеріали подані мовою оригіналу

Комп'ютерна правка – Ящук Л. В.
Макет обкладинки – Харамбура О. А.

Відповідальність за новизну і достовірність наведених результатів і коректність висловлювань несуть автори. Точка зору редколегії не завжди збігається з позицією авторів. Усі матеріали надруковані в авторській редакції. Рукописи рецензуються.

Редакційна колегія прагне до покращення змісту та якості оформлення видання і буде вдячна авторам і читачам за висловлювання зауважень та побажань.

Підписано до друку 02.06.2023 р. Зам. № 348.
Формат 60x84/8. Гарнітура ARIAL.
Папір офісний. Друк RISO.
Ум. друк. арк. 13,36
Тираж 100 примірників.

Видруковано у видавничому центрі Кременецької обласної
гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка
47003, вул. Ліцейна, 1, м. Кременець

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №6074 від 13.03.2018 р.